

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВИСОЦЬКИЙ ПАВЛО ГЕННАДІЙОВИЧ

УДК 344.343.85(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ
СЛУЖБИ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень, аналіз ідей, результатів і текстів інших авторів, які мають посилання на відповідне джерело

_____ П. Г. Висоцький

Науковий керівник: **Остапчук Людмила Григорівна,**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
кримінально-виконавчого та кримінального права
Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності
та психології Пенітенціарної академії України

Чернігів 2025

АНОТАЦІЯ

Висоцький П. Г. Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Пенітенціарна академія України, Чернігів, 2025.

У дисертаційному дослідженні надано кримінологічну характеристику самовільного залишення військової частини або місця служби. Зокрема, в роботі проаналізовано поняття самовільного залишення військової частини або місця служби, досліджено зарубіжний досвід запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, розкрито зміст основних показників одного з видів військової злочинності, а саме самовільного залишення військової частини або місця служби, висвітлено причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби, складено узагальнену кримінологічну характеристику особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби, з'ясовано зміст заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й індивідуально-профілактичного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Уперше в дисертаційному дослідженні запропоновано авторське визначення поняття «самовільного залишення військової служби або місця служби». Зокрема, під самовільним залишенням військової частини або місця служби потрібно розуміти діяння військовослужбовця, яке полягає в тому, що військовослужбовець без спеціального дозволу начальника (командира) залишає територію військової частини або місця служби, або не повертається до військової частини чи місця служби після лікування, відпустки, або коли військовослужбовець не прибув вчасно до нового місця служби при переведенні до іншої військової частини чи місця служби. Таке визначення

рекомендовано закріпити в Примітці до ст. 407 Кримінального кодексу України. На нашу думку, таке нововведення дозволить чітко правозастосовувачам розуміти поняття самовільного залишення військової частини або місця служби та відмежовувати його від дезертирства.

Також автором рекомендовано доповнити Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» терміном «військова частина», оскільки ця правова дефініція є фундаментальною в контексті кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 Кримінального кодексу України.

Особливу увагу автором у дослідженні приділено аналізу причин та умов (детермінантів) самовільного залишення військової частини або місця служби, під яким доцільно розглядати систему соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби як свій наслідок. При цьому визначено, що фактори самовільного залишення військової частини або місця служби є різноманітними.

На основі визначеного комплексу детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби обґрунтовано, що найбільш оптимальною класифікацією факторів самовільного залишення військової частини або місця служби є їх поділ на три рівні: фактори самовільного залишення військової частини або місця служби на мікрорівні; на макрорівні; на індивідуальному рівні. Визначено, що кожен із цих рівнів охоплює причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби.

Здійснено дослідження кримінологічної характеристики особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. Саме в рамках дисертаційного дослідження аргументовано, що особа військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби – це сукупність соціально-демографічних, особистісно-рольових, морально-психологічних ознак, ознак правової свідомості, кримінально-правових ознак та загальнозначущих позитивних властивостей

людини, які характеризують винну в порушенні кримінального закону особистість, у поєднанні з іншими обставинами та умовами, що впливають на кримінально-протиправну поведінку особи військовослужбовця, а також поведінки після вчинення особою самовільного залишення військової частини або місця служби. В рамках дослідження проаналізовано ознаки, що характеризують особистість військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби.

У дисертаційній роботі встановлено, що для зменшення кількості вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби необхідним вбачається розроблення заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Тому в дисертаційному дослідженні обґрунтовано, що запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність нормативних, організаційно-технічних та адміністративно-управлінських заходів, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування, органами військової юстиції, командуванням військових частин, які спрямовані на усунення причин та умов, які сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, дотримання службової дисципліни серед військовослужбовців з метою мінімізації вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Причому саме запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби має значно важливіше профілактичне значення, ніж саме усунення наслідків вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Комплексно досліджено види запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Визначено, що запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби здійснюється на трьох рівнях: загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано, що загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює собою найбільш масштабніші, довготривалі й найбільш ефективні різновиди діяльності, найважливіші соціальні, економічні, ідеологічні, технічні, організаційні та правові заходи, спрямовані на досягнення мети запобігання злочинності.

Уперше запропоновано напрями спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює три напрями діяльності: 1) кримінологічну профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби; 2) відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби; 3) припинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Саме здійснення таких заходів є найбільш оптимальним на спеціально-кримінологічному рівні самовільного залишення військової частини або місця служби.

У дисертаційній роботі запропоновано заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на індивідуальному рівні. Визначено, що заходами запобігання на індивідуальному рівні є виховні, організаційні та соціально-психологічні заходи. І тільки в сукупності вищезазначені заходи дійсно можуть мати позитивний вплив на особистість військовослужбовця та будуть запобігати вчиненню ним самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення.

Особливу увагу автором присвячено зарубіжному досвіду запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Зокрема, в дисертації проаналізовано позитивний досвід Німеччини, Франції, Ізраїлю, Польщі, Литви, Латвії, Молдови. Запропоновано використати досвід вищезазначених держав, а саме закріпити на законодавчому рівні можливість застосувати заохочення до військовослужбовців за зразкову поведінку та

надавати їм можливість дострокового звільнення з військової служби; відновити роботу військових судів як органів військової юстиції та законодавчо закріпити обов'язковість використання поліграфа у провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби.

На думку автора, вказані зміни будуть корисними для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, а досвід зарубіжних держав матиме значення для протидії самовільного залишення військової частини або місця служби.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, самовільне залишення, кримінологічна характеристика, кримінологічні ознаки, кваліфікація, ступінь суспільної небезпеки, суб'єкти, кваліфікуючі ознаки, військова злочинність, військовослужбовці, військова служба, воєнний стан, кримінальна відповідальність, запобігання злочинності, досудове розслідування.

SUMMARY

Vysotsky P. G. Unauthorized abandonment of a military unit or place of service: criminological characteristics and prevention. Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law". Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, 2025.

The dissertation study provides a criminological characteristic of unauthorized abandonment of a military unit or place of service. In particular, the work analyzes the concept of unauthorized abandonment of a military unit or place of service, studies foreign experience in preventing unauthorized abandonment of a military unit or place of service, and studies the dynamics of committing a criminal offense provided for in Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine, the reasons and conditions of unauthorized leaving of a military unit or place of service are analyzed, the features of the person of a serviceman who has unauthorized left a military unit or place of service are considered, general social measures to prevent unauthorized leaving of a military unit or place of service are analyzed, special criminological measures to prevent unauthorized leaving of a military unit or place of service, individual preventive measures to prevent unauthorized leaving of a military unit or place of service.

For the first time in the dissertation research, the author proposed an author's definition of the concept of unauthorized leaving of military service or place of service. In particular, unauthorized leaving of a military unit or place of service should be understood as the act of a serviceman, which consists in the fact that a serviceman leaves the territory of a military unit or place of service without special permission from the chief (commander), or does not return to the military unit or place of service after treatment, vacation, or when the serviceman did not arrive on time to a new place of service when transferred to another military unit or place of service. This definition is recommended to be fixed in the Note to Art. 407 of the

Criminal Code of Ukraine. In our opinion, such an innovation will allow law enforcement officers to clearly understand the concept of unauthorized abandonment of a military unit or place of service and distinguish it from desertion.

The author also recommended supplementing the Law of Ukraine “On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine” with the term “military unit”, since this term is fundamental in the context of the criminal offense provided for in Art. 407 of the Criminal Code of Ukraine.

The author paid special attention in the study to the analysis of the causes and conditions (factors) of unauthorized abandonment of a military unit or place of service, under which it is advisable to consider the system of socially negative phenomena and processes that determine the commission of unauthorized abandonment of a military unit or place of service as their consequence. At the same time, it was determined that the factors of unauthorized abandonment of a military unit or place of service are diverse.

Based on the analysis of the factors of desertion from a military unit or place of service, it is justified that the most optimal classification of the factors of desertion from a military unit or place of service is their division into three levels: factors of desertion from a military unit or place of service at the micro level; at the macro level; at the individual level. It was determined that each of these levels includes the reasons and conditions of desertion from a military unit or place of service.

A study of the criminological characteristics of a serviceman who left a military unit or place of service was carried out. It is within the framework of the dissertation research that it is substantiated that the identity of a serviceman who left a military unit or place of service is a set of socio-demographic, personal-role, moral-psychological characteristics, signs of legal consciousness, criminal-legal and signs and generally significant positive properties of a person that characterize a person guilty of violating criminal law, in combination with other circumstances and conditions that affect the criminal and illegal behavior of a serviceman, as well

as behavior after the person has committed an unauthorized abandonment of a military unit or place of service. The study analyzed the features that characterize the identity of a serviceman who left a military unit or place of service.

As part of the dissertation research, it was established that in order to reduce the number of cases of desertion from a military unit or place of service, it is necessary to develop measures to prevent desertion from a military unit or place of service. Therefore, the dissertation research substantiates that the prevention of desertion from a military unit or place of service is a set of regulatory, organizational, technical and administrative-management measures carried out by state authorities, local governments, military justice bodies, and military unit commands, which are aimed at eliminating the causes and conditions that contribute to desertion from a military unit or place of service, and maintaining service discipline among military personnel in order to minimize desertion from a military unit or place of service. Moreover, the prevention of desertion from a military unit or place of service is of much greater preventive importance than the elimination of the consequences of desertion from a military unit or place of service.

The types of prevention of desertion from a military unit or place of service have been comprehensively investigated. It is determined that the prevention of desertion from a military unit or place of service is carried out at three levels: general social, special criminological and individual levels.

The dissertation research substantiates that general social prevention of desertion from a military unit or place of service includes the most large-scale, long-term and most effective types of activity, the most important social, economic, ideological, technical, organizational and legal measures aimed at achieving the goal of crime prevention.

For the first time, directions of special criminological prevention of desertion from a military unit or place of service are proposed. Special criminological prevention of desertion from a military unit or place of service consists of three areas of activity: 1) criminological prevention of desertion from a military unit or

place of service; 2) prevention of desertion from a military unit or place of service; 3) cessation of desertion from a military unit or place of service. It is the implementation of such measures that is most optimal at the special criminological level of desertion from a military unit or place of service.

The dissertation study proposes measures to prevent desertion from a military unit or place of service at the individual level. It is determined that preventive measures at the individual level are educational, organizational and socio-psychological measures. And only in combination can the above measures really have a positive effect on the person of a serviceman and prevent him from committing desertion from a military unit or place of service or other criminal offense.

The author pays special attention to foreign experience in preventing desertion from a military unit or place of service. In particular, the dissertation analyzes the experience of Germany, France, Israel, Poland, Lithuania, Latvia, Moldova.

The author proposes to use the experience of these states in preventing desertion from a military unit or place of service. Taking into account the experience of these states, the author proposes to establish at the legislative level incentives for military personnel for exemplary behavior and provide the possibility of early discharge from military service; to restore the work of military courts as bodies of military justice and to legally establish the mandatory use of a polygraph in proceedings related to the unauthorized abandonment of a military unit or place of service.

In the author's opinion, these changes will be useful for preventing unauthorized abandonment of a military unit or place of service, and the experience of foreign states will be important for counteracting unauthorized abandonment of a military unit or place of service.

Keywords: criminal offense, voluntary abandonment, criminological characteristics, criminological features, qualification, degree of public danger, subjects, qualifying

features, military crime, military personnel, military service, martial law, criminal liability, crime prevention, pre-trial investigation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Висоцький П. Г. Динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в період 2013-2019 рр. *Правові новели*. 2020. № 12. С. 86-91.

2. Висоцький П. Г. Кримінологічна характеристика факторів вчинення військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4 (39). С. 37-40.

3. Висоцький П. Г. Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 58-61.

4. Висоцький П. Г. Індивідуальні профілактичні заходи самовільного залишення військової частини або місця служби. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2025. №1 (60). С. 113-116.

5. Висоцький П. Г. Самовільне залишення військової частини або місця служби. *Juris Europensis Scientia*. 2025. №1/2025. С. 97-101.

Апробація матеріалів дисертації:

1. Висоцький П.Г. Соціально-психологічні аспекти становлення антисоціальної особистості. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020*: матеріали

Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 23–24 квітня 2020 року). Чернігів, 2020. С. 208–209.

2. Висоцький П.Г. Корупція в Збройних силах України. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 05 листопада 2021 року). Чернігів, 2021. С. 135–137.

3. Висоцький П. Г. Характеристика основних показників динаміки самовільного залишення військової частини або місця служби. *Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи (присвячена пам'яті видатного правника і філософа Богдана Олександровича Кістяківського)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Умань, Україна, 18 грудня 2020 р.). Умань : ГО «Центр правової думки». 2020. С. 46–49.

4. Висоцький П.Г. Законодавчі колізії розмежування понять самовільного залишення військової частини або місця служби в законодавстві. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали X заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 02 грудня 2022 року). Чернігів, 2023. С. 45–47.

5. Висоцький П.Г. Самовільне залишення військової частини. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави* : матеріали XI Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 26 травня 2023 року). Чернігів, 2023. С. 28–30.

6. Висоцький П.Г. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану: проблеми кваліфікації та шляхи удосконалення правозастосування. *Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства* : матеріали XXI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 16 травня 2025 року) Харків. 2025. С. 522–526.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	
ВСТУП.....	
1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....	
1.1. Стан наукового дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби.....	
1.2. Поняття самовільного залишення військової частини або місця служби.....	
1.3. Зарубіжний досвід запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.....	
Висновки до Розділу 1.....	
2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....	
2.1. Стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби.....	
2.2. Особа військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби.....	
2.3. Причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби.....	
Висновки до Розділу 2.....	
3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ.....	
3.1. Загальносоціальні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.....	
3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.....	

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.....	
Висновки до Розділу 3.....	
ВИСНОВКИ.....	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО – антитерористична операція;

ДБР – Державне бюро розслідувань;

ЗСУ – Збройні сили України;

КК України – Кримінальний кодекс України;

МВФ – Міжнародний валютний фонд;

ООС – операція об'єднаних сил.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне російське вторгнення в Україну. Саме тому для захисту державного суверенітету тисячі українців взяли зброю до рук і дали відсіч агресору. Але разом з тим до Збройних сил України було мобілізовано надзвичайно велику кількість громадян захищати державу. Попри це, вже під час воєнного стану було вчинено низку воєнних кримінальних правопорушень, серед яких особливо велика кількість самовільного залишення військової частини або місця служби.

Особливої актуальності набуває проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби в сучасних умовах, адже відповідно до статистики Офісу Генерального прокурора тільки в 2024 році було зареєстровано 66,2 тисячі нових кримінальних проваджень про самовільне залишення військовими місця служби, що свідчить про масштабність цієї проблеми. Найяскравішим прикладом масового самовільного залишення військової частини або місця служби стало те, що понад 1700 військовослужбовців 155 окремої механізованої бригади самовільно залишили військову частину ще до початку виконання бойових завдань, а понад 50 військовослужбовців залишили місце служби ще у Франції під час проходження військової підготовки. Кількісні показники вчинення цього кримінального правопорушення демонструють, що самовільне залишення військової частини або місця служби не тільки послаблює військову дисципліну та бойову готовність Збройних сил України, а й є загрозою національній безпеці держави.

Разом з тим на сьогодні самовільне залишення військової частини або місця служби не було предметом кримінологічного дослідження. Переважна більшість досліджень насамперед були спрямовані на виявлення причин, умов, а також запобігання військовим кримінальним правопорушенням

загалом, не враховуючи безпосередньо самовільне залишення військової частини або місця служби як окреме кримінальне правопорушення.

Актуальність теми дослідження також обумовлена умовами воєнного стану, оскільки Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей несення військової служби в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці» № 2839-IX від 13.12.2022 було абзац перший ч. 5 ст. 407 Кримінального кодексу України викладено в новій редакції і акцентовано увагу на самовільному залишенні військової частини або місця служби саме в умовах воєнного стану. Тобто, фактично, законодавець приділяє дійсно багато уваги протидії цього кримінального правопорушення. Але незважаючи на це, на сьогодні щоденно виноситься велика кількість вироків за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, що не сприяє підвищенню військової дисципліни та підриває авторитет держави.

Отже, в будь-якому випадку дослідження причин та умов, динаміки і сучасних тенденцій вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби та запобігання йому стає однією із найбільш актуальних тем сучасної кримінології, особливо в умовах воєнного стану в Україні.

Варто зазначити, що в сучасній кримінології немає практично досліджень кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби. Однак загалом окремі аспекти кримінологічної характеристики військових кримінальних правопорушень досліджували у своїх працях такі науковці: Александров Ю. В., Артеменко О. М., Бакун В. І., Бандурка І. О., Береза Ю. М., Богатирьов І. Г., Вербенський М. Г., Гель А. П., Гладкова Є. О., Голіна В. В., Головкін Б. М., Градецький А. В., Даньшин І. М., Денисов С. Ф., Джужа О. М., Дмитренко Н. А., Закалюк А. П., Зелінський А. Ф., Йосипів А. О., Іванов Ю. Ф., Карпенко М. І., Кирилюк А. В., Кісель В. Й., Колодяжний М. Г., Коновалова В. О., Курилюк Ю. Б., Литвак О. М., Литвинов О. М., Мармоза А.

Т., Медицький І. Б., Мотлях О. І., Олійник О. М., Орлов Ю. В., Пахомов В. В., Потапчук Є. М., Пузиревський Є. Б., Семаков Г. С., Сенько М. М., Сокоринський Ю. В., Сокурєнко В. В., Тимчук О. Л., Туркот М. С., Фіалка М. І., Хавронюк М. І., Харитонов С. О., Чабаненко С. М., Чімишенко С. М., Шевченко О. А., Шепітько В. Ю., Шкуропацький О. І., Шкута О. О., Яценко С. С.

Однак, попри дослідження вищезазначених науковців, вважаємо, що проблематика визначення елементів кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби залишається малодослідженою і відповідно актуальною та потребує нових підходів до її вивчення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дослідження ґрунтується на керівних положеннях Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, закріплених у Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки (затверджено Постановою загальних зборів НАПрН України від 26 березня 2021 р. № 12–21), та відповідає вимогам п. 2.8 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень у межах спеціальності 081 Право (затверджено наказом Міністерства освіти та науки України від 28 грудня 2018 р. № 1477).

Дисертація виконана в рамках тематик науково-дослідницької роботи кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології юридичного факультету Пенітенціарної академії України: «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (реєстраційний номер № 117u007206) і «Проблеми запровадження та застосування кримінально-правових засобів реагування в умовах реформування законодавства України про публічно-правову відповідальність» (реєстраційний номер № 0122U002480).

Тему дисертації затверджено вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби 20 грудня 2019 р. (протокол № 16), внесено до «Переліку тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права Національної академії правових наук України» (2019 р., п. 636 – без зауважень), розглянуто та схвалено відділенням кримінально-правових наук Національної академії правових наук України (2019 р., м. Харків).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є виконання конкретного наукового завдання щодо розроблення питань запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби та формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинних нормативно-правових актів і практичних підходів у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

- розглянути стан наукового дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби;
- сформулювати визначення понять «самовільне залишення військової частини або місця служби» та «запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби»;
- узагальнити зарубіжний досвід запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби;
- дослідити основні показники одного з видів військової злочинності, а саме самовільного залишення військової частини або місця служби;
- вивчити причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби;
- дати кримінологічну характеристику особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби;
- розкрити зміст заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуально-профілактичного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби;
- розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства з питань регулювання суспільних відносин, що

виникають під час проходження служби, та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час проходження військової служби і мають на меті не допустити самовільного залишення військової частини або місця служби.

Предмет дослідження – самовільне залишення військової частини або місця служби та його запобігання.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання. Так, зокрема, аналітичний метод наукового пізнання застосовано під час аналізу стану наукового дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби (п. 1.1). Своєю чергою системно-структурний метод дослідження використано під час визначення поняття самовільного залишення військової частини або місця служби (п. 1.2). Застосування порівняльно-правового методу наукового пізнання сприяло дослідженню зарубіжного досвіду запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби (п. 1.3). Натомість динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби розглянуто за допомогою логіко-семантичного методу наукового пізнання (п. 2.1). Причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби безпосередньо проаналізовано за допомогою формально-юридичного методу наукового пізнання (п. 2.2). Особу військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, було розглянуто за допомогою порівняльно-структурного методу наукового пізнання (п. 2.3). Загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні профілактичні заходи самовільного залишення військової частини або місця служби було досліджено за допомогою нормативно-порівняльного методу наукового пізнання (п. 3.1, 3.2, 3.3). За допомогою методу узагальнення було зроблено й обґрунтовано висновки з дослідження та наведено пропозиції щодо

вдосконалення профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби.

Науково-теоретичне підґрунтя дисертаційного дослідження становлять праці дослідників у галузі кримінології, кримінального права та інших наук.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та «Про судову експертизу», укази Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», «Про загальну мобілізацію» і «Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України», постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил», накази Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України» та «Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України», вироки судів тощо.

Емпіричну основу дослідження становлять статистичні відомості стосовно динаміки вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

уперше:

– запропоновано авторське визначення понять «самовільне залишення військової частини або місця служби», «запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби», «динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби», «причини і умови (фактори) самовільного залишення військової частини або місця служби»,

«особа військовослужбовця, яка залишила військову частину або місце служби»;

– обґрунтовано закріплення визначення поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби» у Примітці до ст. 407 КК України;

– запропоновано доповнення Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» терміном «військова частина»;

– вказано на необхідність закріплення в Законі України «Про Дисциплінарний статут ЗСУ» заохочення до військовослужбовців за зразкову поведінку, а також можливість дострокового звільнення з військової служби військовослужбовцю;

– аргументовано потребу у відновленні роботи військових судів як органів військової юстиції з метою більш професійного розгляду і вирішення справ стосовно військовослужбовців;

– запропоновано використовувати поліграф у кримінальних провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби;

удосконалено:

– поняття «загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби», «спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби» та «індивідуально-профілактичне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби»;

– класифікацію факторів самовільного залишення військової частини або місця служби на три рівні: фактори самовільного залишення військової частини або місця служби на мікрорівні; на макрорівні; на індивідуальному рівні. Кожен з цих рівнів охоплює причини і умови самовільного залишення військової частини або місця служби;

– напрями здійснення спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби;

дістали подальшого розвитку:

– визначення комплексу детермінант, що обумовлюють самовільне залишення військової частини або місця служби;

– вчення про кримінологічну характеристику самовільного залишення військової частини або місця служби;

– вчення про запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби;

– розроблення положень щодо вдосконалення кримінального законодавства й інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини, які виникають під час проходження служби і мають на меті не допустити самовільного залишення військової частини або місця служби.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації положення можуть бути використані та вже використовуються в:

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення законодавства, яке стосується кримінальної відповідальності за вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби (Лист від 11.10.2024 року народного депутата України М.С. Мезенцева-Федоренко);

– *науковій діяльності* – при дослідженні особливостей кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби для підготовки монографій, навчальних посібників, при написанні наукових статей, тез доповідей, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, круглих столів, семінарів тощо (Акт Національного університету «Чернігівська політехніка» від 11.12.2024 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки та проведення лекційних і семінарських занять під час викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право» (Акт Національного університету «Чернігівська політехніка» від 11.12.2024 року);

– *практичній діяльності* – для використання у практичній діяльності під час досудового розслідування кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст. 407 КК України, військовою прокуратурою

(Довідка Чернігівської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони від 15.05.2025 № 78Л);

– *навчальному процесі* – для підготовки та проведення семінарських і лекційних занять з кримінології.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано дисертантом самостійно, викладені положення, що виносяться на захист, розроблено автором особисто. Висновки, узагальнення та пропозиції, які були сформульовані за результатами проведеного дослідження, є результатом самостійної роботи дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Загалом та окремі його аспекти обговорювалися на засіданнях кафедри. Основні положення дисертації і висновки дослідження оприлюднено у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, науково-практичних семінарах. Окремі з них були оприлюднені автором на науково-практичних конференціях: Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2020 (м. Чернігів, 23–24 квітня 2020 року); Актуальні питання сучасного державотворення: проблеми та перспективи (присвячена пам'яті видатного правника і філософа Богдана Олександровича Кістяківського) (м. Умань, Україна, 18 грудня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції (м. Чернігів, 05 листопада 2021 року); Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави (м. Чернігів, 02 грудня 2022 року); Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави (м. Чернігів, 26 травня 2023 року); Актуальні шляхи вдосконалення українського законодавства (м. Харків, 16 травня 2025 року).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертаційного дослідження відображено у 11 наукових працях автора, серед яких: 5 наукових статей та 6 тез у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Робота має таку структуру: анотацію, вступ, три розділи, об'єднані в дев'ять підрозділів, висновки, список використаних джерел (196 найменувань), 6 додатків. Повний обсяг роботи становить 246 сторінок, з них 185 сторінок основного тексту.

1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

1.1. Стан наукового дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби

В умовах воєнного стану в Україні особливо важливими постають дослідження військових кримінальних правопорушень. Це важливо насамперед з огляду на те, що вчинення цих кримінальних правопорушень посягають на відносини, пов'язані з обороноздатністю держави, захистом державного суверенітету та територіальної цілісності України. Тому їх вчинення негативно відображається на протидії агресору. Однак у часи воєнних дій завжди має місце вчинення військових кримінальних правопорушень значно частіше, ніж у мирний час.

Варто зазначити, що до сьогоденішнього часу проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби, а саме кримінологічні аспекти цього кримінального правопорушення ще не були предметом дослідження на дисертаційному рівні. Тому можемо помітити певні прогалини, пов'язані з науковим підґрунтям цієї теми. Проте збройна агресія росії надає поштовху для науковців досліджувати самовільне залишення військової частини або місця служби не тільки з позицій кримінального права, зокрема в частині вдосконалення диспозиції ст. 407 КК України, але й з позицій кримінології.

Так, на сьогодні причини та умови вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, заходи запобігання вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби чи особа військовослужбовця, що вчиняє вищезазначене кримінальне правопорушення, досліджуються насамперед у рамках загальної кримінології в частині військових кримінальних правопорушень. На наше переконання, це

не є правильним підходом до дослідження вказаних проблем, оскільки самовільне залишення військової частини або місця служби відрізняється від інших кримінальних правопорушень, а тому потрібно більш ретельно вивчати детермінанти вчинення цього кримінального правопорушення. Однак при цьому констатуємо, що вони закономірно ґрунтуються на загальнокримінологічних підходах.

У рамках кримінології окремим аспектам військових кримінальних правопорушень присвячені праці: Ю.В. Александрова, В.В. Василевич, А.П. Гель, В.В. Голіни, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.Г. Колб, О.М. Литвинова, А.С. Шалгунової.

Також підґрунтям нашого дослідження є праці фахівців у галузі юридичної психології, серед яких виділяємо В.О. Коновалову та В.Ю. Шепітька.

Крім того, окремо можемо відмітити працю О. М. Литвака «Держава і злочинність» (2004 рік), в якій досить якісно досліджується вплив військових кримінальних правопорушень на державу, в тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби.

Своєю чергою на дисертаційному рівні окремим питанням кримінологічної характеристики військовим кримінальним правопорушенням звернув увагу Є.Б. Пузиревський у дисертації «Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам» (2011 рік). Однак з того часу минуло дуже багато подій, оскільки починаючи з 2014 року проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби набуває якісно нового значення з огляду на бойові дії, що відбуваються в Україні.

Окрім того, особливу увагу було приділено М.І. Карпенко причинам і запобігання кримінальним правопорушенням проти встановленого порядку несення військової служби (військовим кримінальним правопорушенням) в однойменній науковій статті «Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим

злочинам)» (2012 рік). Важливість цієї наукової роботи полягає в тому, що в ній визначено загалом причини кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, які можна також інтерпретувати і стосовно самовільного залишення військової частини або місця служби. Крім того, в статті розглянуто окремі питання щодо запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на різних рівнях.

Також доцільно відмітити працю О.М. Артеменко «Детермінація злочинів проти порядку проходження військової служби» (2017 рік), в якій досить детально розкрито причини і умови, що сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби як різновиду військового кримінального правопорушення.

Причини та умови злочинності серед особового складу військовослужбовців Національної гвардії України і заходи її запобігання досить детально проаналізовані в праці А.В. Градецького «Детермінанти злочинності серед особового складу військовослужбовців НГУ та заходи її запобігання» (2020 рік). Вважаємо, що окремі аспекти цієї праці цілком обґрунтовано знайшли своє втілення і в дисертації, оскільки саме вона дозволила визначити, які ж причини та умови сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, а також з'ясувати способи його запобігання.

Таким чином, можемо констатувати, що праці М.І. Карпенко та О.М. Артеменко є важливим науковим доробком, який покладено в основу наукової розробки детермінант вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Особливу увагу в науці приділено також питанням особи злочинця. У процесі цього дослідження взято до уваги дослідження С. Ф. Денисова «Особа злочинця у кримінологічній теорії України» (2020 рік), яке стосувалося загальних положень особи злочинця у кримінологічній теорії України. Безперечно, важливість наукового доробку полягає в тому, що саме

він став підґрунтям визначення ознак, що характерні для особи військовослужбовця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби.

Що стосується особи військовослужбовця, яка самовільно залишає військову частину або місце служби, то така проблематика досліджувалась також у підручниках з кримінології. Однак основні риси особи військовослужбовця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, можемо знайти в наукових статтях.

Особистість суб'єкта військових злочинів також скрупульозно досліджена в праці М.С. Туркот «Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів» (2015 рік), в якій представлено дослідження поняття особистості суб'єкта військових кримінальних правопорушень, кримінологічні риси, що притаманні вищезазначеному суб'єкту тощо.

Крім того, серед наукових статей, опосередковано присвячених цій проблематиці, можемо звернути увагу на дослідження «Криміналістичний аналіз особи військовослужбовця, який вчиняє незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами» (2016 рік), проведене Ю.М. Березою. Науковець аналізує характерні особливості особи військовослужбовця, який вчиняє незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. Однак при цьому можемо помітити низку спільних ознак між особою військовослужбовцем, який вчиняє незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами, та який здійснює самовільне залишення військової частини або місця служби.

Також заслуговує на увагу дослідження О.М. Артеменко «Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби в Україні» (2017 рік), в якому здійснено акцент на кримінологічну характеристику особи злочинця-військовослужбовця, що порушив порядок проходження військової служби в Україні. У цій науковій статті визначаються різноманітні риси та їх

специфічні особливості з урахуванням статусу військовослужбовця, який проходить військову службу.

Не менш важливою працею, яка стала підґрунтям у дослідженні особи військовослужбовця, який вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, є науковий доробок Н.А. Дмитренко «Характеристика особи військовослужбовця строкової служби, який вчиняє злочини у Збройних силах України» (2020 рік). В умовах воєнного стану призов за строковою службою скасовано, однак раніше такий призов існував і непоодинокі випадки були вчинення кримінальних правопорушень військовослужбовцями внаслідок різноманітних обставин. Тому дослідження Н.А. Дмитренко дозволяє визначити особливості саме військовослужбовця строкової служби, який вчиняє злочини у Збройних силах України (далі – ЗСУ), а не інших категорій військовослужбовців, що проходять військову службу в ЗСУ чи інших військових формуваннях.

Отже, загалом праці вищезазначених дослідників стали науковою основою для встановлення ознак особи військовослужбовця, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби.

Досліджуючи ступінь дослідження теми, потрібно зазначити, що загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби до цього часу так і не були предметом пильної уваги вітчизняних науковців. Вважаємо, що це є дійсно суттєвим недоліком сучасної кримінологічної науки з огляду на те, що в Україні з 2014 року відбувалася антитерористична операція (далі – АТО) та з 2018 року Операція Об'єднаних сил (далі – ООС). Навіть бойові дії, які відбувалися на Донбасі в 2014–2022 роках, та запровадження воєнного стану з 24 лютого 2022 року не привернуло достатньо уваги науковців щодо дослідження заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, незважаючи на те, що таке кримінальне правопорушення є надзвичайно поширеним на практиці і при цьому дуже латентним за своєю природою.

У зв'язку з вищезазначеним в основі дослідження заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби відповідно знаходяться загальнокримінологічні дослідження запобігання та профілактики злочинності загалом і воєнних кримінальних правопорушень зокрема.

Окрім підручників з кримінології, де визначаються особливості всіх рівнів запобігання злочинності, однією із найбільш фундаментальних праць за часи незалежності України щодо запобігання злочинності є дослідження В.В. Голіни «Запобігання злочинності (теорія і практика)» (2011 рік). Ця праця цілком ґрунтовно розкриває сутність кожного з рівнів запобігання злочинності і може бути апробована щодо запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Зокрема, окремі погляди В. В. Голіни було використано під час визначення загальносоціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Також підґрунтям дисертаційного дослідження стала й інша праця В.В. Голіни, опублікована спільно з М.Г. Колодяжним, – «Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід» (2017 рік). У цій монографії приділено значну увагу саме військовим кримінальним правопорушенням, серед яких виділяється й самовільне залишення військової частини або місця служби. Значення цього дослідження полягає в тому, що в ньому обґрунтовано питання щодо значущості інститутів громадянського суспільства, які повинні також залучатися до запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, оскільки вчинення цього кримінального правопорушення, особливо в умовах воєнного стану, – це передусім проблема суспільства. І тільки громадянське суспільство в сукупності з державою може розробити дійсно дієві механізми запобігання цього кримінального правопорушення в реальності.

Окрім того, одним із профільних навчальних посібників, присвячених запобіганню злочинності, є праця І.Б. Медицького «Запобігання злочинності» (2008 рік). Як і у випадку з дослідженням В.В. Голіни, у цьому

науковому доробку проаналізовано особливості запобігання злочинності на кожному рівні та особливу увагу приділено запобіганню злочинності у військовій сфері, що загалом можна використати при визначенні заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Таким чином, вищезазначені праці є підґрунтям для визначення основних заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

У рамках дослідження можемо відмітити дослідження О.М. Литвинова «Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють» (2008 рік), де також досить ґрунтовно визначено специфічні особливості загальносоціального вектора запобігання злочинності.

Своєю чергою звернімо увагу, що Є.Б. Пузиревський у своїй праці «Проблеми запобігання військовим злочинам» (2010 рік) також досліджує особливості запобігання військовим злочинам. Причому значення цього доробку полягає в тому, що в ньому визначені основні проблемні питання, які виникають під час здійснення профілактичних заходів стосовно військових кримінальних правопорушень. Тому пропозиції дослідника щодо їх усунення були враховані під час написання цієї дисертації.

Крім того, можемо акцентувати увагу на праці А.О. Йсипіва «Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти» (2010 рік), де визначено особливості кожного з рівнів запобігання злочинності. Зокрема, загальносоціальні заходи запобігання злочинності було використано під час написання цього дисертаційного дослідження.

Також важливо відмітити дослідження О. А. Шевченко «Запобігання злочинам як один із пріоритетних напрямів протидії злочинності» (2012 рік). У цьому науковому доробку визначаються основні напрями протидії злочинності, які були використані під час формування ключових напрямів

запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. На нашу думку, незважаючи на те, що ця праця має загальний характер, проте її підходи можуть бути використані безпосередньо під час розроблення профілактики будь-якого кримінального правопорушення.

Проблемні питання індивідуального запобігання злочинам у Збройних Силах України також розглядаються в дослідженні В. І. Бакун «Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України» (2013 рік). Причому цей доробок щодо запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є корисним з огляду на те, що саме в ньому визначено заходи, які можуть застосовуватися в індивідуальному порядку до військовослужбовців Збройних Сил України та будуть сприяти протидії вчиненню ними кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України.

Також окремі аспекти загальносоціального запобігання злочинності досліджено в праці Є. О. Гладкової «Питання загальносоціального запобігання злочинності» (2014 рік). Загалом це дослідження спрямоване на визначення заходів, які будуть усувати потенційні причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й у військовій сфері. Тому для нашого дослідження воно є також важливим.

Разом з тим потрібно зазначити, що безпосередньо військовим кримінальним правопорушенням присвячено праці деяких учених. Передусім відмічаємо працю Ю. В. Сокоринського «Кримінологічна характеристика злочинності серед військовослужбовців Збройних сил України» (2015 рік). У цьому дослідженні визначено окремі аспекти запобігання військовій злочинності, що є одним з небагатьох вузькоспеціалізованих досліджень у цій сфері. Тому результати цього доробку також знайшли своє відображення в нашій дисертації.

На наше переконання, особливо важливим постає дослідження А. Корягіної «Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності» (2016 рік), в якому визначено сутність і особливості запобігання

злочинності як особливого різновиду соціально-профілактичної діяльності та наведено докази щодо важливості запобігання злочинності для профілактики вчиненню кримінальних правопорушень.

Разом з тим механізм запобігання злочинності досить ґрунтовно досліджено в праці В. Куц «Механізм запобігання злочинності: теоретичний аспект» (2018 рік). Окремі положення праці вищезазначеного дослідника також застосовано у цьому дисертаційному дослідженні, оскільки безпосередньо механізму запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби до цього часу не було приділено належної уваги в науці. Тому наукові висновки, узагальнення та пропозиції цього науковця було використано в нашому дослідженні.

Окрім вищезазначеного дослідження, звертаємо увагу на працю Н. А. Дмитренко «Особливості профілактики та попередження окремих груп злочинів у Збройних Силах України» (2019 рік). Безпосередньо цей доробок спрямовано на визначення основних профілактичних заходів запобігання військових кримінальних правопорушень, у тому числі стосується й кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Тому загалом, як і попередня праця, робота Н. М. Дмитренко є досить актуальною для нашого дослідження.

Важливу роль у процесі дослідження кримінологічного профілювання особистості злочинця відіграє дослідження А. М. Лазаренко та М. І. Максименко «Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби» (2025 рік), в якому науковці досліджують поняття, сутність та особливості кримінологічного профілювання особистості злочинця, що особливо важливо в контексті визначення ознак особи, яка вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби.

Також праця А. М. Лазаренко «„Військова частина” і „місце служби”: поняття та значення для правильної кваліфікації за ст. 407 Кримінального кодексу України» (2024 рік) актуальна в контексті визначення понять

«військова частина» і «місце служби», що особливо актуально в контексті чіткого розмежування вказаних категорій та уточнення понятійно-категоріального апарату.

Під час вивчення окремих аспектів кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, актуальним вбачається дослідження, здійснене Т. В. Кузьменко та Л. Г. Остапчук, у праці «Військові та воєнні злочини у вітчизняному і міжнародному законодавствах», де опосередковано визначено з позицій кримінального права України та зарубіжних країн самовільне залишення військової частини або місця служби як воєнний злочин.

Таким чином, дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби на сьогодні на дисертаційному чи монографічному рівні ще не проводились, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком розвитку науки кримінології. Однак підґрунтям цього дисертаційного дослідження загалом є праці вітчизняних кримінологів, які вивчають окремі питання причин і умов вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, особи військовослужбовця чи заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. У сукупності використання досвіду вітчизняних науковців, який знайшов своє втілення в підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, дозволяє констатувати, що проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби стає особливо важливою в умовах сьогодення і потребує подальших наукових розвідок.

1.2. Поняття самовільного залишення військової частини або місця служби

В умовах правового режиму воєнного стану, який було оголошено Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [1] та затверджено Законом України Про

затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [2], ключовим завданням держави постало виконання статті 17 Конституції України, згідно з якою захист суверенітету держави і територіальної цілісності України, а також відповідно забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [3]. Безпосередньо для виконання цього завдання Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 «Про загальну мобілізацію» було оголошено загальну мобілізацію [4]. Під час оголошеної мобілізації тисячі громадян було призвано на військову службу за мобілізацією. У результаті вищезазначених дій у державі суттєво збільшилась кількість осіб, які проходять військову службу. Тому потенційно можливі випадки вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. У зв'язку з вищезазначеними обставинами є доцільність у визначенні поняття самовільного залишення військової частини або місця служби.

Слід зазначити, що на сьогодні як у науці кримінального права, адміністративного права, так і в інших юридичних науках поняття самовільного залишення військової частини або місця служби фактично не є предметом дослідження з огляду на недостатню важливість цього поняття для практики. Але все ж таки чітке розуміння самовільного залишення військової частини або місця служби є надзвичайно важливим для усвідомлення того, чи був здійснений факт вчинення кримінального правопорушення та його відмежування від інших кримінальних правопорушень, зокрема дезертирства.

Як зазначає Н. Фешик, самовільне залишення військової частини або місця служби – це протиправне діяння військовослужбовця, яке полягає в тому, що він покидає частину або місце служби без законного дозволу на це, так само як відповідно й неповернення до частини після лікування, відпустки або коли військовослужбовець не прибув вчасно до нового місця служби при переведенні [7]. Загалом з таким трактуванням дослідниці ми можемо погодитися, оскільки з нього випливають такі ознаки:

- протиправність діяння військовослужбовця;
- залишення військовослужбовцем військової частини або ж місця служби;
- відсутність законного дозволу на залишення військовослужбовцем військової частини або ж місця служби;
- неповернення військовослужбовця до військової частини або ж місця служби у строки, встановлені законом;
- прибуття невчасно до військової частини або місця служби при переведенні до нової військової частини чи місця служби.

Своєю чергою дещо у спрощеному варіанті наводять визначення поняття самовільного залишення військової частини або місця служби автори Науково-практичного коментаря Кримінального кодексу України М.І. Мельник та М.І. Хавронюк. Згідно з поглядами вищезазначених науковців під самовільним залишенням військової частини або місця служби необхідно розуміти залишення частини або місця служби, вчинене без дозволу начальника (командира) [8, с. 1151].

На нашу думку, таке трактування поняття самовільного залишення військової частини або місця служби є дещо звуженим, оскільки воно не деталізує його особливостей, зокрема підстав залишення військової частини або місця служби, строків, протягом яких військовослужбовець не повернувся до військової частини або місця служби.

Дещо інше визначення самовільного залишення військової частини або місця служби наводить В. Я. Тацій. На погляд ученого, під самовільним залишенням військової частини або місця служби потрібно розуміти залишення військовослужбовцем без відповідного дозволу території розташування військової частини або ж відповідно місця служби, а також нез'явлення військовослужбовця вчасно без поважних причин на службу [9, с. 932].

Таким чином, у будь-якому випадку сутність вищезазначених визначень зводиться до того, що самовільним вбачається залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем без дозволу начальника (командира).

У буквальному розумінні в основі досліджуваного нами терміна перебувають такі категорії як «самовільне залишення», «військова частина» та «місце служби». Причому останні два це не синоніми, оскільки законодавець їх відмежовує.

Що стосується поняття самовільного залишення, то загалом погляди дослідників зводяться до того, що самовільне залишення полягає в тому, що офіцер, прапорщик, військовослужбовець за контрактом у службовий час, а військовослужбовець строкової служби в будь-який час залишає територію військової частини або місце служби, не отримавши дозволу відповідного начальника (командира) [9, с. 933]. Тобто фактично в основі самовільного залишення військової частини або місця служби наявна відсутність спеціального дозволу, який видається військовослужбовцям для можливості залишення військової частини або місця служби на законних для цього підставах.

Своєю чергою, що стосується двох інших термінів – «військова частина» та «місця служби», то тут є певні проблеми в їх чіткому розумінні.

Порівняно нещодавно, ще в наказі Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440 «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» (втратив чинність від 29 січня 2021 року) було легально закріплено поняття «військова частина». Згідно з вищезазначеним наказом військова частина розглядалась як типова організаційна одиниця, що утримується на окремому штаті і призначається для виконання визначених завдань самостійно або у складі організаційної структури вищого рівня. Під військовими частинами в цьому наказі та далі розуміють насамперед органи військового управління, з'єднання, військові частини, військові кораблі (екіпажі), військові навчальні заклади та установи [10].

Проте слід звернути увагу, що Законом України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 р. № 383 поняття «військова частина» ще не закріплено, що, на наше переконання, є недоліком.

Крім того, на жаль, Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» також відповідно не оперує терміном «військова частина», що, на нашу думку, є недоліком, оскільки більш логічніше було б закріпити на законодавчому рівні саме в цьому Законі термін «військова частина» в розділі «Загальні положення», де містяться такі визначення: «Збройні Сили України», «Військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях», «Внутрішня служба» [11].

Своєю чергою поняття «військова частина» знайшло своє закріплення в постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» від 28 грудня 2000 р. № 1919. Згідно з цією постановою військова частина – це військова частина, заклад, установа, організація, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету і входять до складу Збройних Сил [12].

Поняття «військова частина» також закріплено в наказі Міністерства оборони України від 03 липня 2013 р. № 448 «Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України». Згідно з цим наказом військова частина – це військові частини, військові навчальні заклади, установи, організації Збройних Сил України [13].

Отже, враховуючи недосконалість вітчизняного законодавства на сьогодні, є необхідність у закріпленні поняття «військова частина» в законодавстві насамперед на рівні законів. Тому вбачаємо за доцільне закріпити термін «військова частина» в Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України».

Разом з тим у науці запропоновані й інші визначення військової частини. Розглянемо деякі з них.

Так, наприклад, Академічний тлумачний словник української мови наводить таке визначення військової частини: «постійна адміністративна, стройова і господарська одиниця різноманітних видів, родів військ та всіх видів Збройних Сил України, яка складається зі штабу, бойових, спеціальних і тилових підрозділів» [14].

Однак, на нашу думку, вищезазначене визначення має насамперед характер довідникового видання, а не профільного. Тому актуальнішими будуть позиції науковців, які досліджували поняття військової частини більш предметно в рамках вузькоспеціалізованих наукових досліджень.

Наприклад, В. Й. Кісель наводить таке визначення військової частини: «це основна організаційно-самостійна одиниця Збройних Сил України, що має своє дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, тобто наділяє військову частину всіма ознаками, які приманні юридичній особі» [15, с. 108].

М. І. Мельник та М. І. Хавронюк акцентують увагу на визначенні території військової частини і з цього виводять визначення військової частини. Так, вищезазначені дослідники вказують, що військову частину необхідно розуміти як територію військової частини, межі якої можуть фактично відповідно і не позначатися певною огорожею, але зазвичай визначаються наказом командира частини з ілюстрацією їх на плані (схемі). При цьому межі території військової частини і межі військового гарнізону, як правило, не збігаються. Крім того, зазначимо, що територією військової частини визнається і територія військового корабля [8, с. 1151].

Своєю чергою О. І. Шкуропацький наводить власний підхід до визначення поняття «військова частина». Так, на думку вказаного науковця, потрібно військову частину розуміти як органи військового управління, з'єднання, частини, кораблі, військові навчальні заклади, установи та організації Збройних Сил України, які безпосередньо утримуються за

рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [16, с. 241].

В. В. Сокурєнко наводить таке визначення поняття військова частина: «це структурний елемент Збройних Сил України, сформований на основі наказу вищого штабу (командира, командуючого), який безпосередньо виконує завдання та функції, визначені специфікою діяльності видів Збройних Сил України, та утримується за рахунок коштів Державного бюджету» [17, с. 184].

На наше переконання, досить актуальним вбачається трактування поняття «військова служба» А. М. Лазаренко. На погляд ученої, військова служба містить у собі військову частину і територію, де військовослужбовець несе військову службу, наголошуючи на вилученні зі статті 407 КК України поняття «військова частина», що, на думку науковиці, допоможе уникнути двозначності розуміння понять «військова частина» і «місце служби» та помилок у правильності кваліфікацій дій військовослужбовців за самовільне залишення місця служби [18, с. 417].

Отже, як можемо помітити, в науці запропоновано різні погляди щодо трактування поняття «військова частина». На основі вищезазначених поглядів дослідників можемо дійти власного авторського розуміння терміна «військова частина». На нашу думку, військова частина – це самостійний структурний підрозділ Збройних Сил України, який утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, розташовується на чітко визначеній території, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, тобто наділяє військову частину всіма ознаками, які приманні юридичній особі.

Варто зазначити, що військові кримінальні правопорушення загалом та самовільне залишення військової частини або місця служби досить детально досліджуються вітчизняними вченими протягом багатьох років, адже питання

оборони та дисципліни у ЗСУ за цей час незалежності України постійно перебувало в центрі уваги суспільства і політиків [19, с. 580]. Тому закономірно, що поряд з терміном «військова частина» поняття «місце служби» не є предметом активних наукових досліджень. Хоча при цьому, як і у випадку визначення поняття «військова частина», так і «місце служби» немає єдиної точки зору щодо деяких питань серед науковців саме в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці [20, с. 462]. У сучасних умовах виникають активні дискусії у практичному застосуванні законодавства з питань проходження військової служби, зокрема розмежування досліджуваних понять [21, с. 55]. Тому проаналізуємо підходи до визначення поняття «місце служби».

Варто зазначити, що на відміну від поняття «військова частина» термін «місце служби» не знайшов свого закріплення ні в українському законодавстві, ні фактично в науці, він майже не досліджений, що є досить дивним з огляду на вказівку на місце служби в назві статей 407 КК України та ст. 172-11 КУпАП.

Так, відмічаємо, що місцем служби військовослужбовця, як правило, є військова частина, в якій безпосередньо проходить службу, і тому поняття «військова частина» і «місце служби» звичайно збігаються. Якщо ж вони не збігаються, то в цьому випадку під місцем служби слід розуміти будь-яке інше місце, де військовослужбовець повинен протягом деякого часу виконувати військові обов'язки або перебувати відповідно до наказу або дозволу командира (начальника). Зокрема, місцем служби вважаються, наприклад, місця виконання службових завдань або ж відповідно господарських робіт поза розташуванням частини, також проведення навчальних занять або культурно-масових заходів, пересування у складі команди, а саме – це ешелон, поїзд, колона тощо. При цьому маршрут руху та місце перебування у відрядженні мають бути вказані в посвідченні на відрядження [9, с. 933].

Тобто, фактично, місце служби зводиться до того, що військовослужбовець проходить військову службу в певній військовій частині, а поза військовою частиною може залучатися для виконання певних робіт, регламентованих Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України. Іншими словами, при кваліфікації кримінальних чи адміністративних правопорушень за ст. 407 КК України чи ст. 172-11 КУпАП України не має значення розмежування військової частини чи місця служби. Відіграє безпосередньо тільки роль сам факт проходження військової служби.

Чинне законодавство містить дві однакові норми, які регламентують відповідальність за самостійне залишення військової частини або місця служби, а саме ст. 407 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Самовільне залишення військової частини або місця служби» та ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) «Самовільне залишення військової частини або місця служби».

Як уже було зазначено, ст. 407 КК України йменується так: «Самовільне залишення військової частини або місця служби» [5]. Однак, незважаючи на таку назву статті, безпосередньо диспозиція ст. 407 КК України не визначає поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби», що, на нашу думку, є недоліком законодавця, який було допущено при конструюванні вищезазначеної норми.

Так, на сьогодні ч. 1 ст. 407 КК України діє в такій редакції: «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрадження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця» [5]. Своєю чергою потрібно зазначити, що в частинах 2–5 вказаної норми КК України сутність залишається тотожною, але змінюються строки нез'явлення за місцем військової частини чи служби, чи уточнено правовий режим воєнного стану, як обставину, що обтяжує покарання. Тобто, фактично, можемо констатувати,

що вказана норма КК України оперує обставинами, за якими слід вважати, що особа залишила військову частину або місце служби, але не визначає безпосередньо термін «самовільне залишення військової частини або місця служби».

Крім того, важливо звернути увагу безпосередньо на положення ст. 172-11 КУпАП. Зокрема, вищезазначена норма КУпАП має також назву «Самовільне залишення військової частини або місця служби». Вказана норма КУпАП за аналогією з положеннями кримінального законодавства не містить визначення терміна «самовільне залишення військової частини або місця служби». Зокрема, ч. 1 вищезазначеної норми КУпАП викладена в такій редакції: «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю до трьох діб» [6]. Окрім того, відмічаємо, що ч. 3 ст. 172-11 КУпАП сформульована таким чином: «Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (крім строкової військової служби), а також військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на військову службу у разі призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю до десяти діб» [6].

Отже, як ми можемо помітити, чітко виражена законодавча колізія, оскільки і КК України і КУпАП України містить фактично одну й ту ж саму норму, але відрізняються строки залишення військової частини або місця служби. Вважаємо, що у зв'язку з вищезазначеним є необхідність доповнити ст. 407 КК України терміном «самовільне залишення військової частини або місця служби». У такому випадку в правозастосовувачів буде чітке розуміння досліджуваного поняття. Крім того, вважаємо за доцільне скасувати положення про адміністративну відповідальність за залишення військової

частини або місця служби та перенести це правопорушення виключно у сферу дії КК України, встановити відповідальність виключно за факт самовільного залишення військової частини або місця служби незалежно від кількості днів, протягом яких військовослужбовець не перебував у військовій частині чи місці служби.

На наше переконання, скасування адміністративної відповідальності і переведення самовільного залишення військової частини або місця служби виключно в площину кримінального права обґрунтовано, адже самовільне залишення військової частини або місця служби ставить під загрозу обороноздатність держави та спричиняє додаткові ризики для виконання бойових завдань, а також порушує злагодженість роботи військових підрозділів. Тому вбачаємо, що адміністративна відповідальність у цьому випадку є недоцільною. Крім того, кримінальна відповідальність має значно ефективніший превентивний ефект, ніж адміністративна відповідальність, а тому особливо в умовах правового режиму воєнного стану саме кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби є більш доцільнішою.

Разом з тим потрібно також звернути увагу на суміжні категорії, серед яких:

– нез'явлення військовослужбовця вчасно на службу – це його нез'явлення на службу у строк, указаний у відповідному документі;

– поважні причини нез'явлення – це причини, які виникають при звільненні військовослужбовця з військової частини, при призначенні, переведенні, під час відрядження, відпустки або ж повернення з лікувального закладу, є питанням факту, що входить до компетенції органу дізнання, слідчого, прокурора та суду і вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Такими причинами є хвороба військовослужбовця, його родичів, перешкоди стихійного характеру, несправність транспортного засобу та інші причини;

– календарний місяць – це календарний місяць (від 1 травня до 1 червня, від 10 серпня до 10 вересня тощо, незалежно від кількості днів у тому чи іншому місяці);

– військовослужбовець строкової служби – це придатний за станом здоров'я громадянин України чоловічої статі, якому до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 27-річного віку та не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу;

– будь-який інший військовослужбовець (крім строкової служби) – це придатний за станом здоров'я громадянин України, незалежно від статі та виду військової служби, який не має права на звільнення або відстрочку від проходження військової служби [8, с. 1145].

Таким чином, на основі проведеного дослідження можемо дійти висновку, що самовільне залишення військової частини або місця служби – це діяння військовослужбовця, яке полягає в тому, що військовослужбовець без спеціального дозволу начальника (командира) залишає територію військової частини або місце служби, або не повертається до військової частини чи місця служби після лікування, відпустки, або коли військовослужбовець не прибув вчасно до нового місця служби при переведенні до іншої військової частини чи місця служби. Пропонуємо вищезазначене визначення самовільного залишення військової частини або місця служби закріпити в Примітці до ст. 407 Кримінального кодексу України. Таке нововведення дозволить чітко правозастосовувачам розуміти поняття самовільного залишення військової частини або місця служби та відмежовувати його від дезертирства. Крім того, пропонуємо доповнити Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» терміном «військова частина»: це самостійний структурний підрозділ Збройних Сил України, який утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, розташовується на чітко визначеній території, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного

Герба України та своїм найменуванням, тобто наділяє військову частину всіма ознаками, які приманні юридичній особі. Своєю чергою закріплення терміна в законодавстві «місце служби», на нашу думку, не потребує, з огляду на те, що при кваліфікації кримінальних чи адміністративних правопорушень за ст. 407 Кримінального кодексу України чи ст. 172-11 Кодексу України про адміністративне правопорушення ключову роль відіграє сам факт проходження військової служби, що означає проходження військової служби в конкретній військовій частині.

1.3. Зарубіжний досвід запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби

Варто відразу зазначити, що в Основному Законі держави проголошується: «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів вважається обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону» [3]. Тому цілком закономірно, що забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки України завжди є актуальною проблемою нашої держави [22, с. 3]. Безпосередньо для забезпечення функціонування цієї сфери та виконання завдань, які ставляться перед Збройними Силами України, держава створює відповідну нормативно-правову базу, що визначає особливий правовий режим щодо проходження військової служби та відповідальності за порушення військової дисципліни. Основою зазначеного режиму є військова дисципліна і військовий правопорядок [23, с. 3]. На сьогодні це є особливо актуальною проблемою в умовах війни проти росії з огляду на велику кількість вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

У будь-які часи злочинність була та є однією із найбільш актуальних тем кримінологічної науки, навколо якої відбуваються фактично всі кримінологічні дослідження. Однак на сьогодні наука так і не забезпечила єдиного визнаного підходу до розуміння сутності та природи військових

кримінальних правопорушень [24, с. 271]. Одним із найбільш поширених військових правопорушень з точки зору кількості їх вчинення по праву залишається самовільне залишення військової частини або місця служби, оскільки після запровадження в Україні воєнного стану в Україні було винесено надзвичайно велику кількість обвинувальних вироків судів за ст. 407 КК України, що є загрозою національній безпеці.

Разом з тим у межах дослідження стає дійсно важливим вивчення зарубіжного досвіду запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, оскільки велика кількість обвинувальних вироків судів за ст. 407 КК України свідчить про недосконалість роботи органів щодо запобігання військовій злочинності загалом та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби як кримінального правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби [25, с. 9]. Особливо важливим є дослідження зарубіжного досвіду запобігання та протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби сьогодні, коли Україна перебуває у стані війни проти росії [22, с. 3]. Цей факт кардинально впливає на стан військової злочинності загалом і вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби зокрема.

Перш за все, досліджуючи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, потрібно зазначити, що воно здійснюється на трьох рівнях – загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному. Проте в рамках єдиного нормативного акта всі заходи для всіх рівнів запровадити неможливо. Це ж нереально і в зарубіжних країнах. Окремі аспекти загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби в Україні буде розглянуто в Розділі 3 дослідження, а в цьому підрозділі роботи буде проаналізовано насамперед особливості запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в зарубіжних країнах незалежно від рівнів запобігання.

Україна є представником романо-германської правової сім'ї [26, с. 28]. Тому для України найбільш доцільним буде вважатися використання досвіду представників цієї правової сім'ї стосовно запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Найбільш прогресивним у цьому аспекті є законодавство Німеччини та Франції. Тому основний акцент зробимо саме на німецькому та французькому досвіді запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Так, для прикладу в Німеччині запобігання військовим кримінальним правопорушенням урегульовано, крім Основного Закону Німеччини 1949 р., системою військового дисциплінарного права, що містить у собі такі нормативні акти: Військово-кримінальний закон, Закон «Про військовий обов'язок», Закон «Про статус військовослужбовця», Закон «Про правове становище військовослужбовців» (1975 р.), Закон «Про вибори довірених осіб військовослужбовців», Положення про охорону материнства жінок-військовослужбовців (1991 р.), Дисциплінарний статут, Постанову про регулювання відносин «началник – підлеглий», Положення про дисциплінарну практику в бундесвері, Постанову про заснування військового суду, Положення про порядок розгляду скарг і заяв [27, с. 111].

Отже, фактично, як можемо помітити, низка нормативно-правових актів Німеччини спрямована на запобігання військовим кримінальним правопорушенням, у тому числі й самовільному залишенню військової служби. На нашу думку, така нормативна база свідчить про те, що в Німеччині приділена досить велика увага проходженню військової служби, зокрема дотриманню службової дисципліни, що своєю чергою охоплює роботу командування щодо посилення військово-патріотичного духу, а це означає те, що командування проводить низку заходів, які спрямовані на протидію самовільного залишення військової частини або місця служби. Тобто це свідчить, що в Німеччині встановлено не просто кримінально-правову заборону самовільного залишення військової частини або місця служби як каральний захід, а ще й превентивні заходи, серед яких

можна виділити – проведення мотиваційних лекцій, індивідуальних бесід, популяризація військової служби тощо.

Запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в Німеччині здійснюється на трьох рівнях превенції: первинному, вторинному та третинному. Так, зокрема, первинний рівень превенції самовільного залишення військової частини або місця служби спрямований безпосередньо на подолання дефіциту соціальності та позитивної правосвідомості як визначальної причини вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцями. Своєю чергою вторинна превенція здійснюється органами військової юстиції. Сутність вторинної превенції полягає в утриманні юридичними засобами військовослужбовців від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Тобто це означає встановлення кримінальних заборон щодо вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Насамкінець третинна превенція спрямована на здійснення спеціальних профілактичних заходів щодо військовослужбовців та виявлення потенційних причин вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [28, с. 337].

Разом з тим, досліджуючи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, зазначаємо, що в Німеччині основний акцент зроблено на дотриманні військовослужбовцями дисциплінарного права. Тобто військовослужбовці в Німеччині зобов'язані дотримуватися обов'язків, визначених дисциплінарними статутами, а у випадку їх недотримання до них будуть застосовуватися санкції та примусові заходи, зокрема й кримінальна відповідальність, а також інші заходи, які мають виховну мету [27, с. 111].

Разом з тим звертаємо увагу на те, що в Німеччині з метою забезпечення військового порядку застосовуються заходи заохочення або ж осуду військовослужбовців, що своєю чергою спонукає їх до неухильного виконання встановлених законом службових обов'язків або робить можливим

дострокове звільнення. Аналізуючи німецьке законодавство, слід зазначити, що відповідно до Дисциплінарного статуту в Німеччині до військовослужбовців за визнання особливих успіхів застосовуються офіційні заохочення. Як правило, вони поєднуються із додатковою відпусткою терміном до двох тижнів [4, с. 111].

Таким чином, на нашу думку, встановлення заохочувальних заходів щодо військовослужбовців, які сумлінно виконують військові обов'язки, є важливим інструментом запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Саме тому в цьому аспекті доцільно використати німецький досвід та встановити в українському законодавстві можливість дострокового звільнення з військової служби, якщо до військовослужбовця не буде застосовано жодних дисциплінарних стягнень. Такий крок суттєво зменшить ризики вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Крім того, важливо звернути увагу на те, що в Німеччині сформована система правоохоронних органів, що забезпечують протидію кримінальним правопорушенням військовослужбовців. Так, зокрема, вищим військово-юридичним органом у Німеччині щодо військовослужбовців є відділ службових, правових питань, судочинства і військово-церковної служби. Слід зазначити, що організаційно вищезазначений відділ входить до складу управління військово-адміністративного права міністерства оборони Німеччини. Зокрема, цьому відділу підпорядковані в Німеччині військові суди та військові трибунали (судові палати), юридичні радники при штабах об'єднань, з'єднань та інших установ, а також викладачі юриспруденції військових навчальних закладів [29, с. 39].

До того ж потрібно зазначити, що основу органів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, окрім військового командування в Німеччині, становлять спеціалізовані військові суди. Це, зокрема, два вищих військово-дисциплінарних суди при федеральному адміністративному суді, військові трибунали при армійських

корпусах (військово-дисциплінарні суди першої інстанції), а також суди військових трибуналів [27, с. 111].

Якщо брати до уваги Україну, то такий досвід наша держава вже мала. Пригадаємо, що в Україні військові суди до їх ліквідації в 2010 р. входили до системи судів загальної юрисдикції. Відповідно до законодавства про судоустрій військові суди в Україні належали до загальних судів та безпосередньо здійснювали правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законодавства. Слід зазначити, що до їх компетенції, в тому числі був віднесений розгляд виключно кримінальних справ та справ про корупційні адміністративні правопорушення. Крім того, військовим судам також були підвідомчі справи про всі злочини, скоєні військовослужбовцями Збройних Сил України, прикордонних військ, Служби безпеки України та інших військових формувань, військовозобов'язаними під час проходження ними військових зборів, усі справи про шпигунство, а також і інші категорії справ, в тому числі, пов'язані із захистом прав і свобод військовослужбовців [30, с. 183–184]. При цьому зазначаємо, що ключова відмінність правового статусу військового судді від інших суддів судів загальної юрисдикції полягала в тому, що військовий суддя перебував на військовій службі та мав офіцерське звання. Зауважимо, що військовими суддями були насамперед фахівці, які одержали спеціальну військово-юридичну освіту, а також мали великий стаж роботи у військових формуваннях, зокрема, досконало знали не тільки право, а й спеціальне військове законодавство, військові правила, звичаї та традиції, які відповідно мають важливе значення у військовому середовищі [31].

Таким чином, фактично, в Німеччині судочинство щодо військовослужбовців здійснюють спеціальні військові суди, які в Україні були остаточно ліквідовані в 2010 р. Питання про відновлення спеціальних військових судів уже порушувалося, починаючи з 2014 р., коли відбулась анексія Криму та почалась війна на Донбасі, однак у результаті судової реформи 2016 р. щодо питання відновлення військових судів було остаточно

поставлено крапку. Стаття 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» цілком закріпила, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається [32].

Але незважаючи на це сьогодні, постають актуальні питання щодо існування ефективної системи військової юстиції, відновлення та розбудови в національній системі судоустрою України військових судів з метою здійснення правосуддя, що є надзвичайно важливим для захисту національних інтересів України [33, с. 462]. Тому закономірно, що після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну питання щодо появи військових судів в Україні активізувалося, оскільки вже на сьогодні відомо про обвинувальні вироки і як проти російських військовослужбовців за вчинені кримінальні правопорушення в Україні, і як щодо українських військовослужбовців за вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Такі вироки ухвалювалися місцевими загальними судами. Тому можемо констатувати, що питання відновлення військових судів в Україні є досить актуальним, оскільки такі суди діють не тільки в Німеччині, але і в низці інших держав.

Для прикладу, різні держави мають відмінні підходи стосовно визначення місця військових судів у системі судоустрою, проте переважна більшість держав, в яких функціонують військові суди, відносять їх до категорії спеціальних судів. Приміром, окрім вищезазначеної Німеччини, в Бельгії, Греції, Люксембурзі, Нідерландах, Польщі, Іспанії, Португалії діють військові суди, які розглядають справи, пов'язані з кримінальними правопорушеннями військовослужбовців. У зв'язку з цим та зважаючи на ситуацію, яка склалась в Україні, на нашу думку, доцільно відновити військові суди, оскільки в такому випадку рівень військової юстиції буде значно вищим, ніж рівень підготовки суддів загальних судів. У цьому аспекті важливо акцентувати увагу на польському досвіді, де військовими суддями можуть бути лише професійні військовослужбовці. При цьому військовий юрист повинен мати звання офіцера, а суддя, який не є професійним юристом

(судовий засідатель), та представники військовослужбовців повинні мати військове звання, не нижче від звання обвинуваченого [34].

Отже, запровадження в Україні військових судів буде важливим кроком професійного розгляду справ щодо військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби.

Серед представників романо-германської правової сім'ї поряд з Німеччиною особливо помітно виділяється Франція, оскільки французьке законодавство по праву вважається одним із найбільш прогресивних. Тому важливо також акцентувати увагу на французькому досвіді запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Так, зазначаємо, що в Збройних силах Франції запобігання військовим правопорушенням здійснюється у схожому напрямі з Німеччиною, проте при цьому має також і свої особливості. Нормативно-правову основу запобігання самовільному залишенню військової служби або місця служби (у Франції таке кримінальне правопорушення входить до складу кримінального правопорушення «Дезертирство») становлять Конституція Франції та низка законодавчих актів, серед яких Кодекс про національну повинність (1971 р.), Кодекс військової юстиції (2006 р.), Закон «Про загальний статус військовослужбовців» (1972 р.), Закон «Про статус військовослужбовців» (2005 р.), Дисциплінарний статут (1975 р.) та низка інших нормативно-правових актів, у тому числі спеціальні акти Міністерства оборони [27, с. 111]. Тобто, фактично, протидія самовільному залишенню військової частини або місця служби здійснюється на основі цілого комплексу нормативно-правових актів.

Потрібно зазначити, що основу системи запобігання і протидії військовим правопорушенням становить повсякденна діяльність військового управління у Франції, яке своєю чергою наділене правом за будь-які правопорушення залучати військовослужбовців до дисциплінарної та кримінальної відповідальності, а також за досягнення безпосередньо під час несення служби – заохочувати їх [27, с. 112]. Необхідно констатувати, що у

Франції функціонує досить «сильна» військова юстиція з широкими повноваженнями. Це означає, що відповідно заходи із запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби як превентивні, так і каральні здійснюються органами військового управління Франції. Ми вважаємо, що такий підхід є досить оптимальним, оскільки саме цим забезпечується професіоналізм у військовій сфері і враховуються специфічні особливості військової служби.

Разом з тим слід зазначити, що порівняно з Україною у Франції будь-яке самовільне залишення військової частини або місця служби є дезертирством [35, с. 131]. Тобто, фактично, відмінностей між вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби та дезертирством у Франції немає. Це свідчить про тяжкість цього кримінального правопорушення, а тому закономірно, що основна увага французького законодавця була спрямована на каральну функцію, а не на запобіжну. Однак при цьому ми можемо погодитися з таким підходом з огляду на те, що покарання є вагомим інструментом для запобігання вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби в майбутньому.

Як уже було зазначено, у Франції відповідно до ст. 398 Кодексу військової юстиції будь-яке самовільне залишення військової частини або ж місця служби визнається дезертирством. При цьому у Франції в основу визначення дезертирства покладено формальну ознаку – це строк відсутності військовослужбовця в частині. Дезертирами в мирний час вважаються:

– після шести днів відсутності будь-який військовослужбовець, який відповідно без дозволу військового управління відсутній на місці служби;

– військовослужбовець, що виконував службові обов'язки поза місцем служби самостійно та після виконання завдання через п'ятнадцять днів не повернувся у військову частину чи підрозділ, на базу або ж у військову казарму;

– військовослужбовець, який без дозволу відсутній на момент відправлення на військовому кораблі чи повітряному судні, до якого він приписаний чи на борту якого він повинен перебувати у зв'язку з виконанням службових обов'язків [36, с. 533].

Також зазначимо, що покаранням за вчинення цього кримінального правопорушення передбачено позбавлення волі на строк до трьох років [36, с. 533].

Однак якихось спеціальних заходів протидії самовільного залишення військової частини або місця служби у Франції не проводиться. Усе залежить від власної ініціативи військового командування в конкретних військових частинах.

Своєю чергою потрібно зазначити, що у Франції функціонує Національна рада із запобігання злочинності, до складу якої входять члени парламенту, міністри, міські голови, фахівці-експерти та представники бізнес-структур [37, с. 72–73]. Це означає, що запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на загальнодержавному рівні здійснюється спеціальним органом, який уповноважений формувати державну політику із запобігання злочинності [38, с. 34].

На наше переконання, для України використати такий досвід досить складно, оскільки в Україні вже діє низка спеціалізованих органів із протидії злочинності, причому в різних сферах, а тому створення нового органу, загального із запобігання злочинності призведе тільки до дублювання повноважень.

Відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби в Польщі регламентується ст. 338-339 Кримінального кодексу Польщі.

Так, відмічаємо, що згідно з параграфом 1 статті 338 Кримінального кодексу Польщі, якщо військовослужбовець двічі або більше разів протягом трьох місяців без дозволу залишає свою військову частину чи місце служби або самовільно не повертається туди, але при цьому кожного разу відсутній не більше 48 годин, то за це його можуть покарати обмеженням свободи.

Параграф 2 цієї статті передбачає, що солдат, який довільно залишає свій загін або призначене місце знаходження, або самовільно за їх межами залишається на строк більше 48 годин, але не більше 7 днів, карається обмеженням волі – військовим арештом до року або позбавленням волі строком до року.

Своєю чергою параграф 3 вказаної статті визначає, що солдат, який довільно залишає свій загін або призначене місце знаходження, або самовільно за їх межами залишається на строк більше 7 днів, карається військовим арештом чи позбавленням волі терміном до 3 років.

Відповідно до ст. 339 КК Польщі солдат, який для постійного ухилення від служби, залишає свій підрозділ або призначене місце перебування, або для цього поза ними залишається, карається позбавленням волі від трьох місяців до п'яти років. Якщо злочинець здійснює дезертирство спільно з іншими військовослужбовцями, або забираючи зброю, карається позбавленням волі строком від 6 місяців до 8 років. Солдат, який під час дезертирства біжить за кордон або перебуває за кордоном та відмовляється від повернення на батьківщину, карається позбавленням волі строком від року до 10 років. Солдат, який робить підготовку до злочину, зазначеного в § 1–4, карається військовим арештом чи позбавленням волі строком до 2 років [37, с. 73].

Отже, як ми бачимо, КК Польщі встановлює різні види покарань за вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. У Польщі запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби базується на жорстких кримінальних стягненнях, які застосовуються до порушників. Цей досвід може бути корисним і для України з огляду на воєнний стан, який запроваджено в країні.

Що стосується Великої Британії, то в цій державі законодавство більш гуманне. Так, зокрема, для тих осіб, які перебували поза військовою частиною, держава пропонує програми реабілітації та реінтеграції і відновлення їх на військовій службі. Деяким військовослужбовцям може бути

дозволено повернутися до військової частини після запровадження до них дисциплінарних стягнень. Своєю чергою до деяких військовослужбовців можуть бути застосовані програми психологічного консультування та наставництва, які допомагають людям реінтегруватися в підрозділи військових частин, які вони залишили. Також при цьому ті військовослужбовці, які стикнулися з труднощами, можуть бути направлені на альтернативні варіанти служби або підтримку для переходу з армії.

Отже, як бачимо, британський досвід самовільного залишення військової частини або місця служби має гуманний характер. Однак в умовах воєнного стану такий підхід несе в собі ризики масового самовільного залишення військової частини або місця служби.

Також потрібно дослідити досвід запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в США, оскільки там досить суворі правила стосовно вказаних порушень.

Стаття 86 Єдиного кодексу військової юстиції США встановлює відповідальність за відсутність військовослужбовця у військовій частині без дозволу командира, а стаття 87 стосується відсутності військовослужбовця на місці служби. Ці правопорушення передбачають покарання, які залежать від тривалості залишення військової частини або місця служби та безпосередньо обставин їх відсутності. Але як і у випадку з британською практикою, досвід США корисний тим, що дозволяє реінтегруватися особам, які вчинили самовільне залишення військової частини або місце служби, без покарання.

Для тих, хто пішов у самовільне залишення військової частини або місця служби, але бажає повернутися до військової служби, армія США пропонує різноманітні варіанти реабілітації. Зокрема, такі особи в США можуть зазнати дисциплінарних стягнень, у тому числі й позбавлення волі, але також можуть отримати консультації та підтримку стосовно їх реінтеграції. Військові враховують індивідуальні обставини та в деяких випадках пропонують військовослужбовцям можливість продовжити свою кар'єру під наглядом керівництва військової частини.

Також, на нашу думку, доцільно звернути увагу на окремі особливості ізраїльського досвіду самовільного залишення військової частини або місця служби, оскільки саме у вищезазначеній державі традиційно вважається, що армія є однією з найсильніших у світі і військова дисципліна на найвищому рівні, а тому відповідно і запобігання самовільному залишенню військової служби або місця служби можуть бути дійсно продуктивними. Причому дослідження ізраїльського досвіду є актуальним з огляду на те, що з жовтня 2023 року Ізраїль також перебуває у стані війни проти Сектору Гази. Тобто, фактично, дослідження ізраїльського досвіду запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є корисним з огляду на те, що Ізраїль перебуває в постійному стані війни, яка загострилась у 2023 році.

Слід зазначити, що ізраїльські особливості запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби зумовлені тим, що навіть тоді, коли в Ізраїлі армійський кримінальний трибунал не кваліфікує діяння військовослужбовця як самовільне залишення військової служби, то досить часто його поведінка заслуговує, на думку командирів, осуду та покарання. При цьому потрібно наголосити, що в цьому аспекті важливу запобіжну роль відіграють нестатутні відносини, які спрямовані на викорінення можливостей вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, що в Ізраїлі тільки вітається. Тобто це означає, що в ізраїльській армії існує практика нестатутних стягнень у вигляді посиленних фізичних навантажень щодо військовослужбовців, схильних вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби [39]. При цьому варто мати на увазі, що застосування тілесних покарань, посиленних фізичних навантажень до військовослужбовців-правопорушників не закріплене законодавцем в нормативно-правових актах, але реалізується на практиці сержантами постійно. Щоправда, зазначимо, що на думку вищого військового командування в Ізраїлі, такі покарання є недопустимими, але багато стройових командирів вважають інакше [27, с. 112].

Зазначаємо, що серед системи покарань, які безпосередньо не передбачені законодавством в Ізраїлі, існують такі: заборона користуватися спортивним залом для військовослужбовців, вказівка написати п'ятсот разів речення про обов'язок перебувати у військовій частині на місці служби без запізнь. Проте, попри це, у випадку виявлення таких порушень армійські прокурори скасовують незаконні розпорядження та відповідно замінюють їх законними дисциплінарними стягненнями щодо військовослужбовців [4, с. 412].

Разом з тим в Ізраїлі взагалі відсутні гауптвахти, проте при цьому існує надзвичайно сувора система стягнень за порушення військового правопорядку та дисципліни, в тому числі наряди на роботу та службу, позбавлення відпусток, зокрема й п'ятничної відпустки, продовження строку зборів для резервістів військовослужбовців, пониження в званні для сержантів, дострокове звільнення в запас для офіцерів тощо [27, с. 112].

Як інструмент запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби в Ізраїлі використовується поліграф.

Поліграф (детектор брехні) – це багатоцільовий прилад, який безпосередньо призначений для одночасної реєстрації змін фізіологічних показників людини, таких як дихання, кров'яний тиск, біострум мозку, серцебиття, стан м'язів, яка проходить тестування [40].

Слід зазначити, що використання поліграфа може мати превентивну роль, оскільки завдяки його результатам можна визначити думки військовослужбовців та їх схильність до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, або ж уже потім після вчинення цього кримінального правопорушення. Тобто, необхідно констатувати, що аналіз відомостей, які безпосередньо отримуються від людини під час роботи з поліграфом, дає можливість одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та відповідно виявляти приховану [41, с. 77]. Вищезазначений пристрій та комплекс методичних процедур, пов'язаний з його використанням, набули значного поширення у світі.

Для прикладу в Ізраїлі поліграф як один із ключових елементів технології роботи з персоналом та проведення службових розслідувань, який дуже активно використовується у Військовій поліції Армії оборони Ізраїлю. Саме ізраїльський досвід використання поліграфа в армії є дійсно дуже значним та потужним, проте при цьому вся документація, яка пов'язана з питаннями стосовно використання поліграфа, є грифованою, а тому недоступна до широкого загалу [38, с. 75]. Тому, фактично, інформація, яка одержується за результатами дослідження військовослужбовців на поліграфі, використовується спеціально уповноваженими особами для подальшого притягнення до відповідальності, або ж навпаки, оскільки результати поліграфа можуть спростувати факт вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, або скорегувати програму підготовки військовослужбовців, які схильні до порушення військової дисципліни і потенційно можуть вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби.

Таким чином, як ми бачимо, досвід Ізраїлю щодо запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є специфічним і певною мірою дещо провокативним. Проте ми не рекомендували б його апробувати в Україні, оскільки позастатутні відносини можуть негативно відобразитися на процесі проходження військової служби, і навпаки спровокувати процес вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Однак щодо застосування поліграфа як превентивного інструменту вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби є дійсно досить актуальним і може бути застосовано в Україні.

Також, як приклад, можемо навести Польщу, Молдову, Литву та Латвію, тобто держави близького зарубіжжя, де досить продуктивно застосовується поліграф у військовій службі.

Зазначимо, що в Польщі застосування поліграфа чітко врегульовано на законодавчому рівні та безпосередньо проводиться стосовно

військовослужбовців спеціально підготовленими підрозділами, зокрема в підрозділах Міністерства оборони таким є Польська військова жандармерія [42]. Тобто, фактично, військовослужбовці в Польщі проходять поліграф, за результатами якого можна визначити схильність до порушень військової дисципліни і навіть визначити потенційних осіб, які схильні до самовільного залишення військової частини або місця служби.

Литва також досить активно використовує поліграф у військовій службі та на сьогодні належить до держав (враховуючи США і Молдову), у яких застосування поліграфа врегульовано спеціальним законом – «Закон про використання поліграфа» (2000 р.). Варто зазначити, що вищезазначений закон регламентує використання поліграфа під час здійснення професійного відбору персоналу на окремі посади в силових структурах та армії, а також у ході проведення службових розслідувань, зокрема в тому числі й за підозрою чи фактом вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [43, с. 57].

Своєю чергою в Україні в Збройних Силах України застосування поліграфа на рівні закону не закріплено, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком законодавця. На законодавчому рівні використання поліграфа у ЗС України до сьогодні не закріплено. Проте все ж таки потрібно зазначити, що певні напрацювання в цьому питанні вже є. Наказом Міністерства оборони України від 14 квітня 2015 р. № 164 затверджено Інструкцію з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, яка безпосередньо визначає принципи, напрями, умови, організацію та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України [44].

Вищезазначена Інструкція має на меті підвищення якості роботи з військовослужбовцями безпосередньо під час:

– ухвалення рішення про прийняття на військову службу або поновлення на військову службу за контрактом;

- призначення або ж переміщення військовослужбовців офіцерів на посади;
- вступу на державну службу або призначення на посади до підрозділів Міністерства оборони України та Генштабу Збройних Сил України;
- запобігання та виявлення корупційних або інших правопорушень у сфері службової діяльності [45].

Отже, фактично, ця Інструкція поширює свою дію на запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, що, на нашу думку, є дійсно корисним насамперед для командування військовою частиною. Використання поліграфа надасть змогу виявити осіб із групи ризику, які можуть бути схильними до самовільного залишення військової частини або місця служби.

Проте при цьому в самій же Інструкції зазначено, що результати поліграфічного дослідження військовослужбовців не тягнуть за собою жодних юридичних наслідків і відповідно не можуть бути підставою для ухвалення будь-яких адміністративно-управлінських рішень стосовно суб'єкта поліграфічного дослідження, а використовуються вони виключно як відомості стосовно ймовірного та орієнтувального характеру для потенційного формування в посадових осіб Міноборони та Збройних Сил внутрішнього сприйняття ситуації, щодо якої було ініційовано проведення дослідження. Саме тому безпосередньо й самі результати поліграфічного дослідження не мають жодної доказової сили в провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби, а тільки орієнтують на здобуття матеріальних та інших доказів у порядку, визначеному законодавством України [44].

Таким чином, вбачаємо за доцільне все ж таки і в Україні в Збройних Силах України використовувати поліграф з метою встановлення психологічної характеристики військовослужбовців, оскільки інформація, яка здобута за результатами поліграфічного дослідження, може бути використана під час встановлення психологічного портрета військовослужбовця і

відповідно можна визначити потенційну можливість вчинення ним самовільного залишення військової частини або місця служби, а також розробити психокорекційні програми для окремих військовослужбовців, що буде актуальним для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на індивідуальному рівні запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. У зв'язку з вищезазначеним, на нашу думку, використання досвіду Ізраїлю, Молдови, Литви та Латвії є дійсно правильним, а тому вважаємо за доцільне закріпити в Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України положення про те, що результати поліграфічної перевірки мають правові наслідки. Це насамперед надасть можливість використовувати результати перевірки на поліграфі як доказ у суді.

Однак у контексті вищезазначеного є певні застереження, оскільки поліграфічна перевірка буде мати правові наслідки тільки в тому випадку, якщо вона буде призначена в рамках судової експертизи відповідно до Закону України «Про судову експертизу» [46]. Крім того, перевірка на поліграфі можлива тільки в добровільному порядку або у випадку проведення експертизи, призначеної судом. Саме тому важливо акцентувати увагу на тому, що положення процесуальних кодексів чітко та безапеляційно визначають, що всі докази у справі оцінюються у їхній сукупності. Отже, загалом диспозитивність судового розгляду не може відхиляти будь-який доказ без належного на те обґрунтування, а дослідження із використанням поліграфа може мати лише вірогідний (потенційний) висновок [47]. Щоправда, при цьому в контексті самовільного залишення військової частини або місця служби, вважаємо, що в таких справах використання поліграфа повинно бути обов'язковим.

Безперечно, відсутність єдиної державної концепції протидії злочинності загалом і злочинності серед військовослужбовців зокрема, а також низький рівень узгодженості загальнодержавних, регіональних та

галузевих державних цільових програм соціального запобігання за певними напрямами не сприяє протидії злочинності серед військовослужбовців [48, с. 15]. При цьому таке становище суперечить визнаним положенням Конституції України, які безпосередньо визначають Україну як соціальну, демократичну та правову державу, оскільки нинішня ситуація не враховує об'єктивних реалій, адже запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби вже перетворилося на проблему глобального характеру [49, с. 7]. Тому, на думку науковців, надзвичайно актуальним є питання впровадження ефективних шляхів запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень, у тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану, оскільки запобігання вчиненню цього кримінального правопорушення сприяє збереженню миру та безпеки, а також посилює військову дисципліну в армії [50, с. 516].

У зв'язку з вищезазначеним у контексті протидії росії, на нашу думку, досконала профілактична політика у сфері запобігання військовій злочинності є передумовою створення дійсно професійних Збройних Сил України.

Таким чином, підсумовуючи все викладене вище, можемо зробити висновок, що запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність нормативних, організаційно-технічних і адміністративно-управлінських заходів, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування, органами військової юстиції, командуванням військових частин, які спрямовані на усунення причин та умов, які сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, дотримання службової дисципліни серед військовослужбовців з метою мінімізації вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Використання досвіду Німеччини, Франції, Ізраїлю, Польщі, Литви, Латвії, Молдови може бути корисним і для України. Пропонуємо закріпити на законодавчому рівні заохочення до

військовослужбовців за зразкову поведінку та надати можливість дострокового звільнення з військової служби; відновити роботу військових судів як органів військової юстиції та законодавчо закріпити обов'язковість використання поліграфа у провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби. Вважаємо, що такі зміни будуть корисними для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби і досвід зарубіжних держав матиме значення для протидії самовільного залишення військової частини або місця служби.

Висновки до Розділу 1

Таким чином, узагальнення викладеного вище в рамках дисертаційного дослідження дає підстави зробити такі узагальнення.

1. Дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби на сьогодні на дисертаційному чи монографічному рівні ще не проводились, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком розвитку науки кримінології. Однак в основі цього дисертаційного дослідження загалом застосовано праці вітчизняних кримінологів, які вивчають окремі питання причин і умов вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, особи військовослужбовця та заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

У сукупності використання досвіду вітчизняних науковців, який знайшов своє втілення в підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, дозволяє констатувати, що проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби стає особливо важливою в умовах сьогодення і потребує подальших наукових розвідок.

2. Самовільне залишення військової частини або місця служби – це діяння військовослужбовця, яке полягає в тому, що він без спеціального дозволу начальника (командира) залишає територію військової частини або місця служби, або не повертається до військової частини чи місця служби

після лікування, відпустки, або коли військовослужбовець не прибув вчасно до нового місця служби при переведенні до іншої військової частини чи місця служби.

На наше переконання, вищезазначене визначення самовільного залишення військової частини або місця служби варто закріпити в Примітці до ст. 407 КК України. Вважаємо, що таке нововведення дозволить чітко правозастосовувачам розуміти поняття «самовільного залишення військової частини або місця служби» та відмежовувати його від дезертирства.

Також доцільно доповнити Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» терміном «військова частина»: це самостійний структурний підрозділ Збройних Сил України, який утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, розташовується на чітко визначеній території, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, тобто наділяє військову частину всіма ознаками, які притаманні юридичній особі.

Своєю чергою закріплення терміна «місце служби» в законодавстві, на нашу думку, не потрібне, оскільки при кваліфікації кримінальних чи адміністративних правопорушень за ст. 407 Кримінального кодексу України чи ст. 172-11 Кодексу України про адміністративне правопорушення ключову роль відіграє сам факт проходження військової служби, що означає проходження військової служби в конкретній військовій частині.

3. Запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність нормативних, організаційно-технічних і адміністративно-управлінських заходів, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування, органами військової юстиції, командуванням військових частин, які спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, дотримання службової дисципліни серед

військовослужбовців з метою мінімізації вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

У дисертації досліджено досвід Німеччини, Франції, Ізраїлю, Польщі, Литви, Латвії та Молдови.

Вважаємо, що використання досвіду вищезазначених держав стосовно запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби може бути корисним і для України. Пропонуємо закріпити на законодавчому рівні заохочення до військовослужбовців за зразкову поведінку та надати можливість дострокового звільнення з військової служби; відновити роботу військових судів як органів військової юстиції та законодавчо закріпити обов'язковість використання поліграфа у провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби. Вказані зміни будуть корисними для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, а досвід зарубіжних держав матиме значення для протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

2.1. Стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби

В умовах нинішніх збройних конфліктів, які охоплюють багаточисленні регіони світу, в тому числі й Україну, особливої актуальності набуває питання щодо забезпечення глобального миру та безпеки [51, с. 16]. Особливо сьогодення характеризується надзвичайно складною економічною, військово-політичною та соціальною ситуацією в Україні, що погіршується у зв'язку з війною проти росії, а також відсутністю корінних реформ економічного характеру. Це змушує законодавця відповідним чином реагувати на сучасні виклики та на їх вплив на нормальний порядок функціонування і розвиток суспільних відносин. Не є винятком і сфера кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що потребують постійних змін через вкрай негативну ситуацію в країні. У зв'язку з вищезазначеним до КК України вноситься низка змін, особливо до статей, які стосуються кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). Це зумовлюється тим, що після початку бойових дій на Донбасі, а вже згодом і після повномасштабного російського вторгнення суттєво збільшується кількість військових кримінальних правопорушень, одним з яких є самовільне залишення військової частини або місця служби. Тому, вважаємо, необхідно проаналізувати стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби.

Досліджуючи стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби, потрібно передусім розглянути динаміку цього кримінального правопорушення.

Перш за все варто зазначити, що категорія «динаміка злочинності» є одним із показників злочинності, під якими необхідно розуміти сукупність основних статистичних характеристик злочинності, що дають можливість здійснити кількісно-якісне вимірювання цього явища, а саме: створити уявлення про її розміри, міру змінюваності, ймовірність та величину майбутнього кримінально протиправного вияву, а також для розроблення відповідно до цього предметних заходів щодо запобігання і протидії кримінально протиправним виявам [52, с. 238]. При цьому серед показників злочинності виділяються як кількісні, так і якісні показники. Динаміка злочинності належить до кількісних показників.

Аналізуючи погляди дослідників щодо поняття динаміки злочинності, то загалом їхні позиції є фактично тотожними.

Так, наприклад, на думку Ю. Ф. Іванова, під динамікою злочинності необхідно розуміти показник, який безпосередньо відображає зміну її рівня та структури протягом того чи того тимчасового періоду (рік, три роки, десять років тощо) [53, с. 67].

Аналогічну позицію підтримує й інший дослідник О. М. Литвинов. З його точки зору динаміка злочинності – це кількісний показник злочинності, який безпосередньо відображає зміни її кількісних та якісних показників протягом певного часового проміжку (один, два, три, п'ять, десять років тощо) [54, с. 59].

Своєю чергою, на погляд Ю. В. Александрова, динаміка злочинності – це рух злочинності в часі в бік її зменшення, збільшення або ж стабілізації. З вищезазначеного визначення динаміки злочинності випливає, що її характеризують зміна рівня та структури злочинності в часі, тобто зміна кількісних та якісних показників злочинності на певній території за певний час [55, с. 54].

Натомість, на думку В. В. Голіни, динаміка злочинності – це зміна всіх її показників загалом або ж їх елементів протягом певного відрізка часу [56, с. 59].

Отже, висвітливши погляди дослідників щодо поняття динаміки злочинності, можемо зробити висновок, що під нею необхідно розглядати відповідні зміни її кількісних та якісних показників протягом певного часового проміжку. Тобто такі зміни стосуються відповідного кримінального правопорушення, зокрема кількості його вчинення в той чи інший проміжок часу.

Варто зазначити, що самовільне залишення військовослужбовцем без відповідного дозволу території розташування військової частини або місця служби, або ж нез'явлення його вчасно без поважних причин на військову службу є дійсно досить грубим порушенням військової дисципліни, оскільки військовослужбовець не може виконувати своїх обов'язків [57, с. 932]. Тому цілком закономірно, що вітчизняний законодавець встановлює занадто суворе покарання за його вчинення (наприклад, у санкції ч. 5 ст. 407 КК України за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин, здійснені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, вчинене військовослужбовцями (крім строкової служби), карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років) [5].

На нашу думку, навіть незважаючи на таке суворе покарання, цілком закономірно, що після початку бойових дій на Донбасі було винесено велику кількість вироків за ст. 407 КК України.

Перш ніж аналізувати динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно зазначити, що на динаміку будь-якого виду кримінальних правопорушень, у тому числі й вищезазначеного, впливає дійсно дуже багато детермінант, які фактично за механізмом дії та змістом можна згрупувати в три напрями:

- правового характеру;
- соціально-демографічні;
- соціально-економічні, політичні, управлінські [58, с. 59].

Так, наприклад, причини та умови правового характеру пов'язані насамперед зі станом кримінального законодавства та правозастосовною практикою. Зокрема, розширення або звуження сфери кримінальної відповідальності, криміналізація або декриміналізація діянь неминуче впливають на рівень і структуру злочинності загалом та на кримінальне правопорушення, що передбачене ст. 407 КК України. Тобто, якщо до початку бойових дій на Донбасі конструкція ст. 407 КК України не зазнавала змін, то відповідно після їх початку вже тричі були внесені зміни до вищезазначеної статті КК України [59; 60; 61]. Така ситуація зумовлена зміною місця досліджуваного кримінального правопорушення в системі військових кримінальних правопорушень, оскільки цілком логічно, що після початку бойових дій на Донбасі кардинально збільшується кількість кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України.

При цьому в боротьбі з росією суспільство, включно з нашими захисниками, постійно стикаються з різного роду проблемами, що за своєю сутністю є природними процесами. Тому закономірно, що недоліки у правозастосовній практиці органів, які відповідно здійснюють боротьбу із злочинністю, зокрема, nereагування на окремі випадки самовільного залишення військової частини або місця служби, також впливають на динаміку досліджуваного кримінального правопорушення [62]. Тобто можемо констатувати, що не обліковані кримінальні правопорушення, передбачені ст. 407 КК України, не враховуються безпосередньо в динаміку цього правопорушення, а тому не знаходять свого відображення в офіційній статистиці. Цей факт свідчить про досить високу латентність самовільного залишення військової частини або місця служби (під латентною злочинністю слід розуміти як кримінальні правопорушення, що були вчинені, але не стали відомими правоохоронним органам, або ж стали їм відомі, проте були приховані ними від реєстрації) [63, с. 124].

На нашу думку, латентність самовільного залишення військової частини або місця служби суттєво впливає на динаміку, оскільки якби

зменшити рівень латентності цього кримінального правопорушення, то по факту було б одержано значно інші цифри.

Натомість демографічні зміни справляють не причинний вплив, а функціональний вплив на злочинність в цілому та на самовільне залишення військової частини або місця служби [64, с. 157].

Так, наприклад, згідно з даними перепису населення загальна кількість населення України в 2001 р. становила 48 мільйонів 457 тисяч осіб, серед яких чоловіків було 22 мільйони 441 тисяча осіб (46,3 % від загальної кількості населення) [65, с. 131].

Своєю чергою зауважимо, що минуло вже 19 років, але другого офіційного перепису населення ще не було проведено (на нашу думку, відсутність перепису населення негативно впливає на розуміння того, скільки населення проживає в Україні станом на сьогодні).

Проте певні напрацювання щодо перепису населення в Україні вже були. Так, за результатами оцінки наявного населення України, проведеного Кабінетом Міністрів України, станом на 1 грудня 2019 р. в Україні без урахування окупованих територій та громадян, які живуть за кордоном, проживає 37 мільйонів 289 тисяч осіб [66]. Варто зазначити, що за оцінкою МВФ, населення України у 2021 році становило 41,0 млн осіб. Своєю чергою у 2022 році воно скоротилося до 35,0 млн осіб, у 2023 році – до 33,2 млн осіб [67].

Таким чином, вищезазначена статистика свідчить, що кількість населення в Україні зменшилась понад як на 10 мільйонів осіб. Ця цифра також суттєво впливає на динаміку вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, оскільки чим більше проживало б населення в державі, тим частіше потенційно було б вчинено відповідне кримінальне правопорушення, адже було б більше призвано осіб до строкової служби.

Проте погоджуємося з дослідниками, що не детермінанти правового характеру чи соціально-демографічні детермінанти, а саме

соціально-економічні, політичні та управлінські детермінанти здійснюють найбільш істотний, причинно зумовлений вплив на злочинність та її динаміку як у державі загалом, так і в окремих її регіонах [68, с. 119]. Тому, проаналізувавши ці детермінанти, можна спрогнозувати динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби.

Так, наприклад, в останні роки в Україні суттєво знижується рівень життя населення, люди починають втрачати роботу. Крім того, з'явилося абсолютно нове поняття «раптова бідність». У цьому випадку вплинули на населення анексія Кримського півострова, бойові дії на Донбасі, підвищення курсу долара, підвищення цін на комунальні послуги, продукти харчування тощо [69]. При цьому рівень заробітної плати суттєво не збільшується. Всі ці обставини змушують людей (насамперед чоловіків) шукати роботу і одним із місць роботи, де можна одержати гідну заробітну платню, є армія, оскільки після початку неоголошеної війни на Сході держави матеріальне і соціальне забезпечення військовослужбовців – як контрактників, так і службовців строкової служби – суттєво покращилося. Тому, на наш погляд, зважаючи на значно більшу кількість військовослужбовців, які служать в армії, то потенційно збільшується кількість можливо вчинених кримінальних правопорушень.

Так, станом на січень 2025 року чисельність Збройних сил України становить приблизно 880 тисяч осіб [70]. Своєю чергою до початку бойових дій на Донбасі кількість військовослужбовців нараховувалась – 120 900 тисяч [71]. Тобто можемо констатувати, що кількість військовослужбовців в Україні збільшилась понад як у шість разів. Цей факт разом з активною фазою бойових дій кардинально вплинув на динаміку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, і в 2024–2025 роках набув неймовірного масштабу.

Своєю чергою політичні та управлінські детермінанти меншою мірою впливають на динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби, хоча не можна також забувати і той факт, що й до цього часу в армії

існувала «дідівщина», під якою розуміють армійські деструктивні традиції і звички, які відповідно передаються від призову до призову та базуються на приниженні честі і гідності новоприбулих військовослужбовців старшими за віком, вислугою чи службовим становищем [72]. Тому також, чим більш поширеною є «дідівщина» в армії, тим більший ризик вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України.

Щоправда, зазначаємо, що у ст. 406 КК України встановлено кримінальну відповідальність за порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості [5], яке також можна трактувати як «дідівщину», оскільки вона виявляється у формі жорстокого, нелюдського та такого, що принижує честь і гідність поводження військовослужбовців. При цьому в переважній більшості випадків у формі саме психічного насильства «старших» над «молодшими», що не кожен може витримати. Це також є однією з детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби.

На нашу думку, до початку бойових дій на Сході держави це і було основною причиною самовільного залишення військової частини або місця служби. Для прикладу, звернімо увагу на вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 23 березня 2011 р., згідно з яким обвинувачений вчинив порушення статутних правил взаємин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості щодо кількох осіб, заподіявши потерпілим легкі тілесні ушкодження, побої, а також таке, що має характер знущання та дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини з метою ухилення від військової служби.

Так, у діях обвинуваченого вбачається постійне цькування над солдатом. Зокрема, рядовий ОСОБА_2, у порушення вимог ст.ст. 11, 16, 49, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, ст.ст. 1, 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, 20 грудня 2003 року приблизно о 18:00, в розташуванні сушарні роти матеріального забезпечення військової частини А3435, з надуманих підстав, з метою показати свою уявну

перевагу над військовослужбовцем більш пізнього строку призову, примусив рядового ОСОБА_3 виконувати фізичні вправи ставання, зігнувшись на підлогу двома ногами та головою з піднятими вверху руками, віджимання від підлоги, виконання 300 присідань, чим завдав йому шляхом знущання фізичних страждань; 20 грудня 2003 року приблизно о 18:30, в розташуванні кімнати для вмивання роти матеріального забезпечення військової частини А3435, примусив рядового ОСОБА_3 виконувати фізичні вправи віджимання від підлоги з одночасним курінням цигарки, чим завдав йому шляхом знущання фізичних страждань; 21 грудня 2003 року приблизно о 16:00, в розташуванні казарми роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_3 два удари кулаком правої руки по спині проміж лопаток, чим заподіяв останньому побої; 24 грудня 2003 року приблизно о 18:00, в кімнаті для вмивання роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_3 два удари кулаком правої руки по спині та область лівої нирки, чим заподіяв останньому побої; 23 січня 2004 року приблизно о 23:00, в кімнаті для вмивання роти матеріального забезпечення військової частини А3435, кулаком лівої руки наніс рядовому ОСОБА_4 три удари в область правої нирки, чим заподіяв останньому побої; 24 січня 2004 року приблизно о 22:30, у спальному приміщенні розташування роти матеріального забезпечення військової частини А3435, кулаком лівої руки наніс рядовому ОСОБА_4 один удар у праве плече та один удар кулаком правої руки в праву частину голови зверху, чим заподіяв останньому побої; 31 січня 2004 року приблизно о 15:00, в розташуванні казарми роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_1 два удари металевою дужкою від армійського ліжка по сідницям та один удар металевою дужкою від армійського ліжка по спині, чим заподіяв останньому побої, а рядовим ОСОБА_5 і ОСОБА_6 по одному удару металевою дужкою від армійського ліжка по сідницям, чим заподіяв кожному з них окремо фізичний біль; 31 січня 2004 року приблизно о 15:30, в розташуванні казарми роти

матеріального забезпечення військової частини А3435, примусив рядового ОСОБА_1 виконувати фізичні вправи, утримуючись руками за одну спинку ліжка, а ногами за другу спинку цього ж ліжка, висіти обличчям вниз у горизонтальному положенні до настання фізичного болю, чим завдав йому шляхом знущання фізичних страждань; 31 січня 2004 року приблизно о 16:00, в розташуванні казарми роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовим ОСОБА_5, ОСОБА_6 та ОСОБА_1 кожному окремо по одному удару армійською табуреткою по схрещеним на рівні лобної ділянки голови їхнім долоням, чим спричинив кожному з них окремо фізичний біль; 02 лютого 2004 року приблизно об 11:00, у сховищі № 5 на території парку бойових машин військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_3 три удари кулаками обох рук у голову, один удар в область лівого вуха, один удар в область чола та один удар в область лівого ока, чим заподіяв останньому тілесні ушкодження у вигляді синця на обличчі, що належать до категорії легких тілесних ушкоджень; 02 лютого 2004 року приблизно о 18:00, в розташуванні кімнати зберігання майна роти матеріального забезпечення військової частини А3435, примусив рядового ОСОБА_6 виконувати фізичні вправи віджимання від підлоги 30 разів, присідати 50 разів та 35 раз присідати в одягнутому на голову протигазі, після чого викурити цигарку, чим завдав йому шляхом знущання фізичних страждань; 03 лютого 2004 року приблизно об 11:30, в розташуванні казарми роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_1 один удар правою ногою, взутою в армійський черевик, по лівій гомілці, три удари кулаком правої руки в область грудної клітини та у ліве плече, чим заподіяв останньому тілесні ушкодження у вигляді синця на лівому плечі, синця та садна на лівій гомілці, що належать до категорії легких тілесних ушкоджень; 04 лютого 2004 року приблизно о 23:50, в розташуванні казарми роти матеріального забезпечення військової частини А3435, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, кулаками обох рук, одягнутими в боксерські рукавиці, наніс рядовому ОСОБА_1 не менше 10 ударів в обличчя та в

область грудної клітини, чим заподіяв останньому побої; 04 лютого 2004 року приблизно о 23:30, у спальному приміщенні розташування роти матеріального забезпечення військової частини А3435, наніс рядовому ОСОБА_4 не менше чотирьох ударів кулаком правої руки в область грудної клітини та праве плече, чим заподіяв останньому побої [73].

Крім того, зазначаємо, що таких ситуацій в армії дійсно дуже багато, але вони не знаходять свого юридичного підтвердження.

Таким чином, як можемо помітити, такі дії обвинуваченого можуть призвести до самовільного залишення військової частини або місця служби особи, щодо якої вчиняються такі насильницькі дії. Тому, фактично, можемо констатувати, що з цього боку «дідівщина» і самовільне залишення військової частини або місця служби є взаємопов'язаними кримінальними правопорушеннями.

Проте на сьогодні найбільше вчиняється самовільного залишення військової частини або місця служби у зв'язку саме з бойовими діями на Сході держави. Наведемо приклад із судової практики.

Так, наприклад, як вказується у вирокі Чаплинського районного суду Херсонської області від 25 травня 2016 р., ОСОБА_1, проходячи військову службу за призовом під час мобілізації у військовій частині – польова пошта В 1060 (тимчасове місце дислокації: село Молочне Чаплинського району Херсонської області), на посаді оператора реактивного артилерійського взводу, в порушення статутних обов'язків, умисно, у період з 21 листопада 2015 року по 06 квітня 2016 року не з'явився з лікувального закладу на службу до польового табору цієї ж військової частини без поважних причин, тобто ухилився від проходження військової служби тривалістю понад один місяць в умовах особливого періоду [74].

Тобто, фактично, у цьому випадку обвинувачений ухилився від проходження військової служби тривалістю понад один місяць в умовах особливого періоду за призовом під час мобілізації. Якщо оперувати історією, то протягом 2014–2015 років було шість хвиль мобілізації, і навіть особи, які

були призвані за мобілізацією, не бажаючи вступати на військову службу, в подальшому вчиняли кримінальні правопорушення, передбачені ст. 407 КК України. Тобто, фактично, одержавши відпустку, військовослужбовці не поверталися до місць проходження служби.

Наприклад, солдат ОСОБА_1, будучи військовослужбовцем, призваним 07 вересня 2014 року Саратсько-Татарбунарським ОРВК Одеської області на військову службу за мобілізацією відповідно до Указу Президента України від 21 липня 2014 року № 607/2014 «Про часткову мобілізацію», та направленим для проходження військової служби до військової частини 1474 (Ізмаїльський прикордонний загін), обіймаючи посаду відповідно до наказу т.в.о. командира військової частини 1474 №356-ос патрульного за рахунок посади молодшого інспектора прикордонної служби I категорії відділення інспекторів прикордонної служби ВПС «Ізмаїл» Ізмаїльського прикордонного загону Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України, 24 листопада 2014 року о 18:00 вибув у звільнення, з якого він 25 листопада 2014 року мав повернутися до місця проходження військової служби – військової частини 1474. Проте 25 листопада 2014 року солдат ОСОБА_1, діючи з прямим умислом, без поважних причин не з'явився вчасно на службу до військової частини 1474, яка дислокується за адресою: АДРЕСА_3, із звільнення понад один місяць – до 16 березня 2015 року [75].

Також слід звернути увагу й на інший приклад. ОСОБА_1, будучи військовослужбовцем Збройних Сил України за мобілізацією та проходячи військову службу під час дії особливого періоду у військовій частині А1556 (м. Мукачево, вул. І. Зріні, 153), порушуючи вимоги ст. ст. 9, 11, 12, 16, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та ст. ст. 1-4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, через особисту недисциплінованість, не бажаючи переносити труднощі військової служби, з метою тимчасово ухилитися від військової служби в умовах дії особливого періоду, о 08:00 16 березня 2015 року умисно не з'явився до розташування військової частини А1556 (м. Мукачево, вул. І. Зріні, 153) та ухилявся від її

проходження без поважних причин до 6 червня 2018 року, проводячи час на власний розсуд поза місцем служби, не пов'язуючи свою діяльність з виконанням обов'язків військової служби [76].

Таким чином, фактично, призвавши цих осіб до армії за мобілізацією, вони не бажали проходити службу. Тому можемо констатувати, що на динаміку кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, суттєво також вплинула саме мобілізація.

Як зазначає О. М. Джужа, диференціація правових, соціально-демографічних та соціально-економічних, політичних, управлінських факторів впливає на статистичну криву самовільного залишення військової частини або місця служби, яка є обов'язковою для об'єктивної оцінки реальних змін в її динаміці та відповідно в майбутньому прогнозі динаміки цього кримінального правопорушення. Тобто необхідно констатувати, що зниження чи зростання рівня цього кримінального правопорушення відбувається в результаті як реальних соціальних змін рівня та структури самовільного залишення військової частини або місця служби, так і в результаті правових змін у законодавчій характеристиці кола кримінально-караних діянь, у повноті обліку, реєстрації та в інших юридичних факторах тощо [77, с. 71]. Тому всі ці фактори впливають на динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби.

Досліджуючи динаміку самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно також зазначити, що до основних показників динаміки злочинності загалом відносять такі категорії:

– рівень ряду – це показник абсолютної величини, рівня певного періоду, що відображений у конкретному ряді [53, с. 67]. Тобто це статистичні дані, які безпосередньо характеризують зміну явищ у часі. Інакше кажучи, ряд динаміки – це перелік числових значень якого-небудь статистичного показника в послідовні моменти або періоди часу. Ряд динаміки конкретного кримінального правопорушення складається із двох елементів, представлених

у вигляді двох стовпчиків або рядків: показників часу; статистичних показників (рівнів ряду), відповідних показникам часу [78, с. 55];

– абсолютний приріст (зниження) – це різниця між рівнями минулого та попереднього періодів, відображена в абсолютних показниках. Тобто слід зазначити, що абсолютний приріст являє собою різницю безпосередньо між двома рівнями, один з яких взято за базу порівняння. Абсолютний приріст демонструє, на скільки одиниць кожен рівень відрізняється від рівня, який було взято за базу порівняння. Абсолютний приріст може мати додатний або від'ємний знак. Якщо наступний рівень ряду динаміки більший за попередній, то абсолютний приріст буде мати знак «плюс», якщо менше, то знак «мінус» [79, с. 119]. Абсолютний приріст продемонструє, на скільки збільшилась чи зменшилась кількість вчинених кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України, наприклад у порівнянні 2013 року з наступними роками.

Базисний абсолютний приріст показує зростання або зменшення показника в абсолютному виразі порівняно з рівнем, прийнятим за базу, тобто за певний період часу, і обчислюється за такою формулою:

$$\Delta b = y_i - y_0,$$

– темп росту (зниження) – відсотковий показник рівня минулого періоду до рівня попереднього, що береться як базовий (ланцюговий спосіб). Тобто ланцюговий абсолютний приріст характеризує відповідно зміну показника за одиницю часу в абсолютному виразі і відображається в такій формулі:

$$\Delta c = y_i - y_{i-1}.$$

Слід зазначити, що між наведеними вище показниками існує взаємозв'язок. Зокрема, сума ланцюгових абсолютних приростів дорівнює базисному абсолютному приросту, а різниця відповідно двох послідовних

базисних абсолютних приростів дорівнює ланцюговому. Це відображається в таких формулах:

$$\Delta b = \sum \Delta l; \quad \Delta l = \Delta b_i - \Delta b_{i-1}$$

– темп приросту (зниження) – відсотковий показник відношення приросту (зниження) всіх наступних рівнів ряду до першого, що визначений як нерухомий базовий (базисний спосіб) [53, с. 67–68].

Середній темп приросту розраховується за формулою:

$$\bar{T}_{np} = \bar{T} - 100 \quad [80, \text{с. 29}].$$

Отже, можемо констатувати, що динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби розраховується відповідно за вищезазначеними формулами. Таким чином, ми визначили, що існує два способи виміру динаміки цього кримінального правопорушення: базисний і ланцюговий.

Базисний спосіб обчислення показників динаміки самовільного залишення військової частини або місця служби виражається як порівняння кожного рівня статистичного ряду щорічних даних зареєстрованих злочинів із першим рядом, який береться за основу порівняння (базис – 100 %). Своєю чергою для розроблення показників динаміки самовільного залишення військової частини або місця служби в ланцюговий спосіб використовують прийом порівняння наступного рівня ряду з попереднім. Також є й інші способи, передбачені правовою статистикою. Але в кримінології використовуються насамперед ці два способи [81, с. 59].

Переходячи до дослідження стану самовільного залишення військової частини або місця служби, потрібно також проаналізувати стан самовільного залишення військової частини або місця служби.

Так, потрібно зазначити, що стан злочинності – загальна кількість кримінальних правопорушень і осіб, які їх вчинили, за певний період часу на певній території.

Досліджуючи безпосередньо статистику самовільного залишення військової частини або місця служби, на нашу думку, найбільш доречно її аналізувати з 2013 року, оскільки динаміка цього кримінального правопорушення з 2014 року чітко продемонструє, на скільки було збільшено кількість цих кримінальних правопорушень. У Таблиці 1 наведено кількість вироків за ст. 407 КК України.

Таблиця 1 – Стан самовільного залишення військової частини або місця служби

Рік	Кількість вироків
2013	12
2014	199
2015	1651
2016	2178
2017	2411
2018	2547
2019	2327
2020	1591
2021	1814
2022	1404
2023	2014
2024	1180

Джерело: зроблено на основі [82; 83].

Таким чином, можемо помітити, що починаючи з 2013 року і до 2018 року включно кількість вироків за ст. 407 КК України постійно зростала. Тільки з 2019 року кількість вироків за цією статтею КК України знижується. Такі показники свідчать, що динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби йде на спад.

Також було досліджено статистику щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України. Так, у 2019 року було зареєстровано 2 566 кримінальних правопорушень. При цьому провадження було закрито по 103 випадках, з яких 102 закрито згідно з пунктами 1, 2, 4,

(4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Загалом обліковано 2 464 кримінальних правопорушення.

У 2020 році було зареєстровано 3 056 кримінальних правопорушень. Провадження було закрито по 166 випадках, з яких усі були закриті згідно з пунктами 1, 2, 4, (4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Загалом обліковано 2 890 кримінальних правопорушень.

За 2021 рік зареєстровано 2 138 кримінальних правопорушень. Провадження закрито по 110 випадках, всі з них також за пунктами 1, 2, 4, (4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Обліковано 2 028 кримінальних правопорушень.

У 2022 році було зареєстровано 6 641 кримінальне правопорушення. Провадження закрито по 459 випадках, з яких 458 – згідно з пунктами 1, 2, 4, (4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Обліковано 6 183 кримінальних правопорушення.

У 2023 році було зареєстровано 17 658 кримінальних правопорушень. Провадження закрито по 1 150 випадках, з яких 1 143 – згідно з пунктами 1, 2, 4, (4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Обліковано 16 515 кримінальних правопорушень.

За 2024 рік зареєстровано 67 840 кримінальних правопорушень. Провадження закрито по 1 624 випадках, з яких 1 600 – згідно з пунктами 1, 2, 4, (4-1), 6, 9-1 ч. 1 ст. 284 КПК України. Обліковано 66 240 кримінальних правопорушень.

Аналіз динаміки змін у кількості зареєстрованих та облікованих кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України у відсотковому відношенні:

2019 → 2020

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла з 2 566 до 3 056 (+19,1 %).

Кількість облікованих кримінальних правопорушень зросла з 2 464 до 2 890 (+17,3 %).

2020 → 2021

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зменшилася з 3 056 до 2 138 (-30,0 %).

Кількість облікованих кримінальних правопорушень зменшилася з 2 890 до 2 028 (-29,8 %).

2021 → 2022

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла з 2 138 до 6 641 (+210,7 %).

Кількість облікованих кримінальних правопорушень зросла з 2 028 до 6 183 (+204,9 %).

2022 → 2023

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла з 6 641 до 17 658 (+165,9 %).

Кількість облікованих кримінальних правопорушень зросла з 6 183 до 16 515 (+167,1 %).

2023 → 2024

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла з 17 658 до 67 840 (+284,3 %).

Кількість облікованих кримінальних правопорушень зросла з 16 515 до 66 240 (+301,1 %).

Таким чином, з 2019 по 2021 рік спостерігалася нестабільна динаміка: спочатку зростання у 2020 році, потім різке падіння у 2021 році. З 2022 року почався стрімкий ріст показників. Найзначніше зростання відбулося у 2024 році, коли кількість зареєстрованих правопорушень зросла майже вчетверо порівняно з 2023 роком. Загалом за 2019–2024 роки кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень зросла у 26,4 рази, а кількість облікованих – у 26,9 рази.

Наступним показником, який доцільно також проаналізувати – це рівень злочинності.

Зазначаємо, що рівень злочинності – це кримінологічний показник, який визначається із кількості вчинених самовільних залишень військової частини або місця служби, здійснених на тій чи іншій території з урахуванням кількості мешканців за певний період часу на задану кількість мешканців, наприклад, на 1, 10 чи 100 тисяч. Рівень злочинності також йменують як коефіцієнт злочинності [84, с. 133].

Коефіцієнт (індекс) інтенсивності злочинності – це кількість зареєстрованих злочинів на 10 000 або 100 000 населення регіону, яке досягло віку кримінальної відповідальності.

Для прикладу, розрахуємо рівень самовільного залишення військової частини або місця служби за 2024 рік у рамках держави, зважаючи на відсутність статистики по регіонам.

Коефіцієнт (індекс) інтенсивності самовільного залишення військової частини або місця служби розраховується за формулою:

$$K = (N / (P - P_{14})) * M,$$

де:

- N – кількість злочинів (67 840);
- P – загальна чисельність населення (34 000 000);
- P₁₄ – чисельність населення до 14 років (27 880 100);
- M – масштабний коефіцієнт (зазвичай беруть 100 000 для порівнянності).

Підставлення значень:

$$K = (67\,840 / (34\,000\,000 - 27\,880\,100)) * 100\,000$$

$$K = (67\,840 / 6\,119\,900) * 100\,000$$

$$K \approx 1\,108,36$$

Отже, коефіцієнт інтенсивності самовільного залишення військової частини або місця служби становить приблизно 1 108,36 випадків на 100 000 осіб відповідного населення.

У контексті вищезазначеного звернімо увагу, що 1 березня 2025 року завершився строк звільнення від відповідальності військовослужбовців, які

самовільно залишили військову частину чи місце служби, але добровільно повернулися до армії. Станом на 1 березня 2025 року до лав Сил оборони повернулися майже 21 тисяча 100 військовослужбовців. Найбільше військовослужбовців повернулося до ЗСУ, а також до Національної гвардії та прикордонної служби.

Як відомо, було забезпечено чітку процедуру повернення військовослужбовців. Вони могли прибути не лише у свою частину, а й до територіальних підрозділів ДБР, Військової служби правопорядку чи Національної поліції. Міністерство оборони також дозволило звертатися до однієї з 17 певних військових частин або до однієї з 14 рот резерву Нацгвардії.

Після прибуття до частини військовослужбовець мав подати рапорт про відновлення на службі, що запускало чіткий алгоритм подальших дій – від оформлення документів до поновлення виплат.

Після 1 березня 2025 року військовослужбовці, які самовільно залишили підрозділ, також мають повернутися на службу, проте механізм їхньої легалізації в підрозділі буде дещо іншим.

Наступним елементом показників злочинності є її структура. Так, зазначаємо, що структура злочинності – це сукупність якісних і кількісних характеристик злочинів, які відображають їхню внутрішню будову і співвідношення між різними видами правопорушень у певний період часу та в конкретних умовах. Вона охоплює аналіз складу злочинів за видами, рівнем суспільної небезпеки, мотивами, суб'єктами та іншими чинниками [85, с. 59–60].

Структура злочинності самовільного залишення військової частини або місця служби, передбаченого статтею 407 Кримінального кодексу України, відображає внутрішні закономірності та особливості цього кримінального правопорушення, розкриваючи його якісно різні групи і види залежно від характеру вчинення, мотивів, повторюваності та умов, у яких воно відбувається.

Структура злочинності самовільного залишення військової частини або місця служби має складну внутрішню будову, що залежить від різних факторів, зокрема строку ухилення, мотивів, воєнного чи мирного часу, а також категорії військовослужбовців, які вчиняють ці дії. Аналіз цієї структури дозволяє розробляти ефективні заходи з профілактики військових правопорушень, удосконалення правового регулювання та зміцнення дисципліни у військових підрозділах [86, с. 513].

Однак станом на сьогодні чітко визначити структуру самовільного залишення військової частини або місця служби неможливо з огляду на відсутність показників, які характеризують саме структуру.

Територіальна поширеність самовільного залишення військової частини або місця служби є важливим кримінологічним показником, який дозволяє оцінити масштаби цього явища залежно від географічного розташування військових частин, умов несення служби та загальної ситуації в країні. Аналіз територіального розподілу таких правопорушень дає змогу виявити регіони з підвищеним ризиком вчинення злочину, визначити його закономірності та розробити заходи щодо його запобігання.

Військові частини, розташовані в тилкових регіонах, частіше стикаються із самовільним залишенням служби, пов'язаним з особистими мотивами військовослужбовців. У таких випадках основними причинами є небажання проходити службу, проблеми в сім'ї, конфлікти з командуванням або нестатутні відносини. У цих умовах правопорушники мають більше можливостей для ухилення від відповідальності, оскільки ризик негайного покарання та дисциплінарного впливу значно нижчий.

Натомість у прикордонних регіонах та зонах активних бойових дій самовільне залишення військової частини набуває особливої суспільної небезпеки. У таких випадках причинами можуть бути бойовий стрес, страх за власне життя, фізичне та психологічне виснаження. У критичних умовах війни такі злочини можуть призводити до дестабілізації військових підрозділів, втрати керованості та навіть бойових поразок [87, с. 311].

Особливе значення має поширення цього явища у великих містах, де є розвинена транспортна інфраструктура, що сприяє швидкому переміщенню правопорушників та ускладнює їхнє затримання. Також варто звернути увагу на сільські та віддалені регіони, де військовослужбовці можуть розраховувати на підтримку родичів або місцевого населення, що ускладнює виявлення фактів самовільного залишення частини [88, с. 115].

Таким чином, територіальна поширеність самовільного залишення військової частини або місця служби залежить від багатьох факторів, зокрема рівня бойової активності, наявності транспортних шляхів, соціальних умов та правозастосовчої практики. На нашу думку, врахування вказаних аспектів є дуже важливим для ефективної профілактики, посилення військової дисципліни та підвищення рівня правосвідомості військовослужбовців.

Отже, як свідчить статистика зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України, то з початку повномасштабного вторгнення кількість вчинених правопорушень самовільного залишення військової частини або місця служби кардинально збільшилась. Для порівняння в 2024 році було зареєстровано в 10 разів більше випадків самовільного залишення військової частини або місця служби, ніж у 2022 році, і більше ніж у 30 разів у 2021 році. Такий сучасний стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби свідчить про проблему, яка потребує негайного розв'язання, але слід враховувати, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України є наслідком повномасштабного російського вторгнення в Україну.

2.2. Особа військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби

Захист суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності покладається на Збройні сили України. Саме тому порушення військової дисципліни, в тому числі й самовільне залишення

військової частини та місця служби, є надзвичайно важливим питанням для збереження боєздатності Збройних сил України як ключового суб'єкта забезпечення національної безпеки держави [89, с. 855]. Разом з тим зазначаємо, що в кримінологічній характеристиці будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби, особливе місце посідає особа злочинця. Це зумовлено тим, що безпосередньо в процесі здійснення кримінального провадження, починаючи з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та до заключних стадій судового провадження, здійснюється комплексний аналіз усіх характеристик конкретного військовослужбовця з огляду на конкретний випадок самовільного залишення військової частини або місця служби [90, с. 245]. Тому у зв'язку з цим дослідження характеристики особи злочинця-військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, має важливе не тільки теоретичне, а й практичне значення, пов'язане із встановленням покарання за вчинене особою кримінальне правопорушення.

Досліджуючи особу військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, першочергово необхідно визначити поняття «особа злочинця», адже попри важливість цієї категорії для кримінологічної характеристики будь-якого кримінального правопорушення, сьогодні науковці трактують його з різними ознаками.

Варто відразу зауважити, що дослідження особи злочинця по праву вважається однією з ключових проблем кримінології, яка має не лише теоретичне, а й практичне значення. Це підтверджують дослідження, які проводилися ще в античні часи. Так, зокрема, досить розвинуті теорії стосовно особи, її сутності та основних властивостей, у тому числі й негативні риси висувалися такими античними мислителями, як Сократ, Платон, Аристотель тощо. Своєю чергою в період епохи Відродження багатоманітність особистості осмислювалась з позицій позитивних і негативних рис особи, зокрема, здійснювалися намагання відійти від поняття

божественності та розглянути сутність особи в контексті її взаємодій з умовами розвитку суспільства [91, с. 93].

Проте все ж таки в ці часи не приділялося достатньо уваги саме характеристиці особи, яка вчинила злочин. Перші дослідження особи злочинця в її сучасному розумінні припадають на кінець XVIII – початок XIX ст., коли почали з'являтися роботи, які тим або ж іншим чином описували особу злочинця. Зокрема, відомий англійський філософ та юрист І. Бентам одним із перших спробував розробити ідеальну модель особи злочинця та вказати на механізм формування емоційної сфери криміногенної поведінки особи. Своєю чергою в подальшому протягом XIX ст. і першої половини XX ст. особа злочинця розглядалася в контексті співвідношення біологічного, соціального та типології, зокрема в загальновідомих теоріях таких кримінологів і психологів, як: Ч. Ломброзо, З. Фрейд, Д. Дриль тощо [92, с. 152].

Своєю чергою з 50-х рр. минулого століття наукові дослідження особи злочинця виходять на якісно новий рівень. Зокрема, при дослідженні особи злочинця використовуються вже досягнення не лише кримінології, але й наук юридичного циклу, психології, психіатрії, медицини, біології, хімії, філософії, соціології та інших наук [93, с. 28]. Проте вже згодом безпосередньо з поширенням ідей детермінізму в кримінології виникає низка запитань, які розкривали не тільки основні причини та умови злочинності, але й властивості злочинної поведінки особи, що залежать від сутності людини, властивостей особи та її кримінально-протиправної мотивації. Саме на базі таких наукових досліджень почали здійснюватися наукові розробки механізму злочинної поведінки особи, а також вказувались напрями й основні заходи запобігання та протидії певним видам кримінальних правопорушень [92, с. 152].

Отже, як показує історичний досвід, питання особи злочинця було завжди актуальним, але тільки з XIX ст. почали розроблятися наукові теорії особи злочинця для потреб розслідування злочинів.

У сучасних умовах науковці трактують поняття «особа злочинця» на власний розсуд, однак при цьому всі вони використовують фактично однакове наповнення змісту цього поняття.

Так, наприклад, такі дослідники, як Ю.В. Александров, А.П. Гель, Г.С. Семаков вказують, що особа злочинця – це сукупність соціально-психологічних властивостей та якостей особи, що за певних ситуацій (або поза ними) призводять до вчинення нею кримінального правопорушення [55, с. 77].

Разом з тим потрібно зазначити, що український учений А. Ф. Зелінський дещо розширює зміст поняття «особа злочинця». На думку дослідника, особа злочинця – це сукупність соціально-демографічних, психологічних та моральних ознак особистості, що тією чи іншою мірою типово характерні для людей, які винні у вчиненні конкретного кримінального правопорушення [58, с. 89].

Своєю чергою, на погляд іншого відомого вітчизняного дослідника О. М. Джужі, особу злочинця слід розглядати як сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків та відносин, що безпосередньо характеризують людину, яка винна у вчиненні кримінального правопорушення, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її кримінально-протиправну поведінку [94, с. 81].

Такі вітчизняні криміналісти, як В. О. Коновалова та В. Ю. Шепітько, пропонують особу злочинця розглядати як соціально-психологічне поняття, яке безпосередньо охоплює сукупність типових психологічних та моральних якостей індивіда, що формуються в результаті вчинення кримінальних правопорушень. При цьому вищезазначені вчені зазначають, що психологічні фактори вчинення кримінального правопорушення діють не окремо, а разом із соціальними факторами в процесі утворення дефектів у соціалізації особи. Саме тому цілком зрозуміло, що використовується термін «соціально-психологічні властивості особи» [95, с. 358].

На думку І. М. Даньшина, під особою злочинця необхідно розуміти сукупність істотних та стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей особи, що, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому кримінальному правопорушенні, надають здійсненому кримінально-протиправному діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим така особа і притягується до кримінальної відповідальності [96, с. 55].

На погляд С. Ф. Денисова, під особою злочинця необхідно розуміти сукупність усталених соціально-психологічних якостей, ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіду, що, об'єктивно реалізуючись у конкретному кримінальному правопорушенні, надають вчиненому діянню характер кримінальної протиправності, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом [97, с. 157].

Таким чином, як ми бачимо, кримінологічне дослідження особи злочинця передбачає в неї наявність різноманітного роду ознак і властивостей, які дослідники визначають на власний розсуд. Але загалом кримінологія вивчає особу злочинця в контексті його суспільно небезпечного, виховного та протиправного діяння. Крім того, про особу злочинця можна вести мову тільки у зв'язку із вчиненням нею кримінального правопорушення. Кримінологія вивчає насамперед психобіологічні, соціальні, демографічні, моральні, кримінально-правові ознаки і властивості осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, відслідковує технологічні особливості особи злочинця, механізм його кримінально-протиправної поведінки [98, с. 92]. Проте при цьому, як зазначає І. В. Кріцак, насправді особа злочинця є надзвичайно складним феноменом, самоусвідомлення якої відбувається під впливом багатьох властивостей, і виявити досить складно [99, с. 39].

Переходячи безпосередньо до дослідження особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, слід зазначити, що воно першочергово має теоретичне значення, оскільки виявляється в більш глибокому пізнанні зовнішніх соціально-демографічних ознак та внутрішніх морально-психологічних властивостей особи. Проте при цьому дослідження комплексу властивостей таких злочинців має також й практичне значення, оскільки дозволяє вдосконалити запобіжну діяльність як правоохоронних органів, так і командування військових частин та підрозділів, де проходять службу військовослужбовці [100, с. 127].

Слід зазначити, що загальні положення, які стосуються особи злочинця загалом, не можна повністю застосувати до осіб, які проходять військову службу, оскільки особа злочинця-військовослужбовця має специфічні ознаки, що зумовлені низкою факторів:

- замкнута одностатева соціальна група (насамперед чоловіки, хоча в останні роки збільшується питома частка жінок військовослужбовців);
- обмежене та незмінне коло міжособистісного спілкування;
- жорстка дисципліна, що регламентується статутом та регламентація повсякденного побуту;
- обов'язок при певних умовах ризикувати життям (особливо в умовах проведення АТО/ООС);
- ієрархічна побудова взаємин між начальником і підлеглими військовослужбовцями при безумовному додержанні принципу єдиноначальності;
- обмеження вільного часу та порівняно невеликий вибір культурно-просвітницьких заходів;
- важкі щоденні фізичні і психічні навантаження на військовослужбовців;
- тимчасовий («кочовий») спосіб життя, пов'язаний з систематичною зміною місця проходження служби тощо [101, с. 75].

Тільки із врахуванням вищезазначених чинників необхідно здійснювати аналіз властивостей, що характеризують особу, яка самовільно залишає військову частину або місце служби.

Варто зазначити, що структуру особи злочинця-військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, становлять такі ознаки:

1. Соціально-демографічні ознаки, що охоплюють відповідні відомості про стать, вік, рівень освіти, сімейний стан, заняття, наявність постійного місця роботи, тривалість страхового стажу, частоту зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу, національність, громадянство, сімейний стан тощо [102, с. 58].

Безперечно, в рамках соціально-демографічних ознак розглядається низка специфічних особливостей, які дають змогу уявити особу військовослужбовця. Якщо розглядати їх окремо, то майже всі кримінальні правопорушення вчиняють особи чоловічої статі (99,7 %), оскільки питома вага жінок військовослужбовців є мізерною порівняно з чоловіками. Ключова причина гендерної однорідності самовільного залишення військової частини або місця служби має насамперед об'єктивний характер та виявляється у військово-облікових спеціальностях Збройних Сил України, на які дозволяється залучати жінок. Відповідно потрібно зазначити, що військові спеціальності підлаштовані передусім для чоловіків. До таких стандартів жінки допускалися переважно на посади кухарок, медиків та на деякі інші посади, не пов'язані із виконанням бойових завдань. Однак при цьому, цілком зрозуміло, що із збільшенням чисельності жінок військовослужбовців підвищиться кількість військових кримінальних правопорушень загалом, серед яких самовільне залишення військової частини або місця служби, зокрема, вчинених жінками [100, с. 126]; вік осіб, що вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби, має такий вигляд: 18–24 роки – 25,1 %; 25–30 років – 25,4 %; 31–40 років – 29,1 %; 41–50 років – 18,2 %; 51–65 років – 2,2 %. Таким чином, найбільша криміногенна

активність військовослужбовців, що безпосередньо ухиляються від проходження військової служби, становить 31–40 років [100, с. 127]; освіта – насамперед повна загальна середня або середня технічна. Зокрема, статистичні дані свідчать, що початкова загальна освіта становить 0,3 %; неповна середня освіта – 11,6 %; загальна середня освіта – 41,3 %; професійно-технічна освіта – 37,1 %; неповна вища освіта – 3,3 %; вища освіта – 6,4 %.

Таким чином, у підсумку, аналізуючи показники рівня освіти військовослужбовців, що самовільно залишають військові частини або місця служби, переважають злочинці, які мають загальну середню освіту.

На думку М.С. Туркот, рівень освіти військовослужбовців, що вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби та інші подібні військові кримінальні правопорушення, як правило, нижчий порівняно з військовослужбовцями, які сумлінно з честю та гідністю виконують військовий обов'язок [103, с. 77]; здебільшого такі особи не працюють і відповідно не мають страхового стажу. Як вказують дослідники, робітниками були 30,3 % осіб, що вчинили самовільне залишення військової частини або місце служби; проходили військову службу за контрактом у Збройних Силах України 14,7 % військовослужбовців; займався підприємницькою діяльністю 1,3 % осіб; до інших професій належали 10,6 % осіб. При цьому зазначаємо, що більшість винних осіб у самовільному залишенні військової частини або місця служби (38,7 %) до призову на військову службу взагалі не працювала. Тому, враховуючи такі показники, необхідно констатувати, що злочинці мають досить невисокий соціальний та матеріальний статус [100, с. 127]; за громадянством такі особи є українцями; національність у переважній більшості відповідно також українська, однак, як свідчить статистика, 11,2 % було вчинено росіянами (ще до війни). Це загалом відповідає національному складу нашої держави, оскільки жителі Півдня та Сходу держави за національністю є росіянами [100, с. 127]; що стосується сімейного стану, то особи, які самовільно залишили військову частину або місце служби,

здебільшого не одружені – 54,7 %; одружені – 34,4 %; розлучені – 5 %; фактичні шлюбні відносини – 5,6 %; вдівці – 0,3 %. Крім того, досить пов'язаний показник з одруженням – наявність дітей. Так, зокрема 1 дитина – у 20,5 % військовослужбовців; 2 дитини – у 8,8 %; 3 дітей – у 1,9 %; більше 3 дітей – 1,9 %; немає дітей – 66,9 % [100, с. 128]. Таким чином, самовільне залишення військової частини або місця служби вчиняють у переважній більшості неодружені та які не мають дітей військовослужбовці.

У контексті вищезазначених показників цілком погоджуємось з думкою Ю. А. Чаплинської, що соціально-демографічні ознаки дають ключову інформацію про особу, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України. Така інформація безпосередньо може бути використана як у науці, так і в практичній діяльності в процесі розроблення та реалізації заходів запобігання кримінальним правопорушенням загалом і самовільному залишенню військової частини або місця служби зокрема, розробленні відповідних версій, підготовки та безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на розкриття кримінальних правопорушень. При цьому саме поведінка особи багато в чому залежить від її статусу в суспільстві, тому саме соціальні вияви є обов'язковими для вивчення особи злочинця. У зв'язку з цим саме соціально-демографічні ознаки, які характеризують особу злочинця, містять інформацію, без якої взагалі неможлива повна кримінологічна характеристика особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби [104, с. 182].

Загалом вищезазначені характеристики особи не вважаються криміногенними та не можуть характеризувати окрему особу як злочинну. Однак при цьому, якщо вони беруться на рівні окремих видів кримінальних правопорушень, то вони дають необхідну наукову інформацію [105]. Це ж можемо спостерігати і у випадку кримінологічної характеристики особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби.

2. Особистісно-рольові властивості особи, оскільки кожна особа в різні періоди свого життя виконує певні соціальні «ролі».

Так, зокрема, особистісно-рольові якості – це особливості усвідомлення та сприйняття (або несприйняття) особою вимог, які висуває до неї суспільство в певних ситуаціях. Варто зазначити, що наявна соціальна структура пропонує особистості, що формується, значну кількість соціальних ролей, які безпосередньо породжуються нинішнім потенціалом розвитку суспільства, економіки, управління, а усвідомлення своєї власної соціальної ролі, що дає особі можливість краще пристосовуватися до умов суспільного життя [106, с. 57].

Для осіб, які вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби, характерним є відмежування від позитивно орієнтованих соціальних груп, виконання соціально негативних ролей та функцій, що безпосередньо призводить до неповаги, або ж свідомого ігнорування норм моралі, права, трудових обов'язків, правил поведінки в армії тощо [107, с. 87]. На нашу думку, соціально-рольові властивості особи в умовах проходження військової служби мають насправді своєрідну специфіку, що тісно пов'язана із самим процесом проходження військової служби, у зв'язку з чим особа перебуває в підпорядкуванні військових командирів та начальників. Тому в умовах постійної жорсткої дисципліни та безпосередньо за умов «дідівщини» вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби є теоретично можливим [108, с. 218].

Таким чином, саме особистісно-рольові ознаки визначають місце та суспільну значущість особи у військовому середовищі, а саме яким ролям вона надає перевагу, а які відповідно ігнорує. Саме особистісно-рольові ознаки розкривають її суспільну чи антисуспільну орієнтацію.

3. Морально-психологічні властивості особи. Вищезазначені властивості особи відображають її внутрішній світ, переживання та почуття. Фактично, вищезазначена група ознак структури особи злочинця охоплює надзвичайно широке коло найбільш різноманітних виявів внутрішнього «Я», мотиваційні та інтелектуальні властивості, широту світогляду, ціннісні

орієнтації та суспільно значущі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо [97, с. 156].

Морально-психологічні властивості особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби, містять у собі одночасно такі моральні властивості, як світогляд, духовність, погляди, установки, переконання, ціннісні орієнтири тощо. Тобто моральні властивості військовослужбовця вже закладаються в дитинстві і безпосередньо в умовах проходження військової служби впливають на зовні. Своєю чергою психологічні властивості особи злочинця мають інтелектуальні, емоційні та вольові властивості [109, с. 230–231].

Розглядаючи інтелектуальні властивості особи, яка самостійно залишила військову частину або місце служби, слід зазначити, що серед них слід звернути увагу на рівень розумового розвитку військовослужбовців, обсяг знань, життєвий досвід, широту або вузькість поглядів особи, зміст та різноманітність інтересів та інше. Кримінологічні дослідження демонструють, що переважна більшість осіб військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби, характеризується зниженим рівнем загальноосвітніх знань, досить вузьким світоглядом, а то й навіть розумовою відсталістю та обмеженими здібностями до суспільно корисної діяльності. Своєю чергою емоційні властивості особи військовослужбовця характеризують її врівноваженість і рухливість нервових процесів, тобто вид темпераменту, ступінь емоційного збудження, силу й здатність реагувати на різноманітні подразники та практичні ситуації тощо. Так, особам, які самовільно залишають військову частину або місце служби, притаманними будуть нестриманість, необдуманість певних вчинків, мінливість у ставленні до інших осіб тощо. Вольові якості особи військовослужбовця виражаються у вмінні свідомо регулювати власну поведінку, а також здатності вирішувати та виконувати поставлені завдання для досягнення чітко вираженої мети [78, с. 179].

Вважаємо, що морально-психологічні властивості особи становлять собою світобачення військовослужбовця і вияв його поваги як до військової служби, так і до військового обов'язку, пов'язаного із захистом Вітчизни, оскільки це є конституційним обов'язком кожного її громадянина, адже оборона держави належить до найважливіших функцій і є справою всього народу [110, с. 487].

Варто зазначити, що сукупність негативних морально-психологічних характеристик (криміногенних властивостей) особи військовослужбовця, яка самостійно залишила військову частину або місце служби, найбільш доцільно розподілити на дві категорії. Так, по-перше, це стійкі морально-психологічні якості особи, які були притаманні військовослужбовцям безпосередньо ще до призову на військову службу та відповідно знаходять своє вираження в поведінці суб'єкта при проходженні ним військової служби, що в майбутньому виразилось у самовільному залишенні військової частини або місця проходження військової служби. По-друге, це такі властивості людини, які були набуті особою вже безпосередньо в процесі проходження військової служби під впливом її специфіки, а також якості, що відповідно є наслідком негативного впливу на військовослужбовця неформальної системи позастатутних взаємин між військовослужбовцем і його начальниками та командирами, які тією чи іншою мірою існують у всіх військових підрозділах [111, с. 135].

Разом з тим необхідно в межах морально-психологічних ознак також звернути увагу на особливості психічних відхилень осіб, які вчиняють самовільне залишення військової частини або місця служби. Так, зокрема, такі психічні відхилення спричиняються черепно-мозковими травмами, психічними захворюваннями (олігофренія, психопатія тощо) або ж іншим хворобливим станом, встановленим під час проведення судово-психіатричних експертиз [97, с. 156]. При цьому варто враховувати, що особа, яка вчинила самовільне залишення військової частини або місце служби, повинна бути осудною або ж обмежено осудною. Це зумовлено тим, що не може бути

притягнута до кримінальної відповідальності особа, яка відповідно перебувала у стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або ж керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або ж іншого хворобливого стану психіки [5].

Разом з тим безпосередньо при визначенні впливу психічних аномалій на поведінку особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, необхідно зазначити, що такі аномалії автоматично не призводять до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Зокрема, на індивідуальному рівні можливо вести мову виключно про ймовірність вчинення кримінального правопорушення особою з такими психічними аномаліями. До того ж зауважимо, що кримінально-караній поведінці сприяють не тільки психічні аномалії, а й ті психологічні особливості особи, які формуються під їхнім впливом. Тому варто констатувати, що криміногенність характерна не психічній аномалії, а саме психологічній особливості особи військовослужбовця [98, с. 93].

Морально-психологічні властивості особи військовослужбовця тісно пов'язані з їхніми потребами. Так, аналіз кримінологічної та психологічної літератури дає змогу зробити узагальнення, що найбільш поширеними потребами військовослужбовців, які вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби, є такі: 1) потреба в безпеці; 2) потреба в розвагах; 3) потреба в спілкуванні. Саме вказані вище потреби й визначають кримінально-протиправну активність переважної більшості злочинців-військовослужбовців. Такі потреби обумовлені особливостями проходження військової служби [112, с. 310].

Як зазначають дослідники, серед військовослужбовців найбільш поширеною є потреба в особистій безпеці. Це зумовлено тим, що саме безпека перебуває в основі потреб людської діяльності загалом, а тому й не випадково, що більшість військових кримінальних правопорушень (60,3 %) була пов'язана із задоволенням військовослужбовцями потреби у

власній безпеці. Так, зауважимо, що якщо подивитися з одного боку, то потреба в безпеці та спрямованість на збереження власного життя і здоров'я, особливо в умовах проведення АТО/ООС, є природним бажанням людини, що продиктоване нормальною людською психологією. Проте, якщо подивитися на ситуацію з іншого боку, то способи задоволення такої потреби суперечать положенням кримінального законодавства, оскільки за самовільне залишення військової частини або місця служби передбачена кримінальна відповідальність відповідно до ст. 407 КК України [5]. Отже, фактично, військовослужбовці для утримання себе від учинення кримінально-протиправних дій, які пов'язані з самовільним залишенням військової частини або місця служби, повинні знайти в собі необхідну волю до пригнічення природної потреби в безпеці [100, с. 128].

4. Правосвідомість. Як зазначають науковці, ознаки правової та моральної свідомості особи військовослужбовця відіграють надважливу роль у становленні особистості, адже життя в армії зумовлює необхідність додержання законів та статуту, а тому відхилення від додержання норм права є априорі неможливим, оскільки це порушує військову дисципліну [97, с. 156].

Правова свідомість солдатів і військовослужбовців відображає ставлення особи до чинних правових норм, їх знання та цілеспрямоване свідоме дотримання. Зокрема, особи, які самовільно залишають військову частину або місце служби, не виконують вищезазначених норм, а також не здійснюють своїх безпосередніх обов'язків як щодо проходження військової служби, так і стосовно суспільства. Порушники вважають, що вони зможуть обійти закон, порушити його таким чином, щоб про це не стало відомо. При цьому, порушуючи закон, особи, які самовільно залишають військову частину або місце служби, порушують не тільки їх, а й моральні норми суспільства. Своїми діями показують своє негативне ставлення до Збройних Сил України, зокрема суспільства загалом, ігнорують його вимоги, а також ставляться достатньо ворожо до суспільства. Якщо особа самостійно залишає військову частину або ж місце, де проходить військову службу, то вона демонструє, що

власні потреби та інтереси для неї є пріоритетнішими, ніж інтереси держави і суспільства, при цьому безпосередньо під час досягнення власної мети вони порушують права та інтереси інших осіб [11, с. 134].

Як уже було зазначено вище, правосвідомість пов'язана із знанням права, ставленням військовослужбовців до права, поведінкою в правовій сфері. Ключовий пункт правосвідомості – це усвідомлення особою цінності права, прав і свобод людини та відповідно оцінювання чинного права з огляду на його відповідність загальнолюдським цінностям, закріпленим у міжнародних стандартах, національному законодавстві, а також у правовій діяльності, що забезпечує мирне та гармонійне співіснування суспільства [113, с. 407–408]. Крім того, порушення норм права призводить до порушення моральних норм та правил суспільства, оскільки моральна свідомість особи виявляється саме в її ставленні до загальноприйнятих і усталених норм моралі, правил поведінки та взаємоповаги і добровільному їх дотриманні [97, с. 156].

5. Кримінально-правові ознаки особи злочинця, що самовільно залишила військову частину або місце служби – це відомості про склад вчиненого самовільного залишення військової частини або місця служби, спрямованість та мотивацію кримінально-протиправної поведінки, одноособовий або ж груповий характер кримінально-протиправної діяльності, форму співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, спільник), інтенсивність кримінально-протиправної діяльності, наявність судимостей тощо [102, с. 60].

Кримінально-правові ознаки особи злочинця мають важливе значення під час призначення особі, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, покарання. Зокрема, відповідно до чинного кримінального законодавства України суд під час призначення покарання повинен враховувати характер та ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення, особу винного у його вчиненні, ставлення особи злочинця до вчиненого нею кримінально-протиправного діяння та

обставин справи, які безпосередньо пом'якшують або ж обтяжують кримінальну відповідальність [97, с. 156].

Слід зазначити, що на відміну від вищедосліджених ознак особи, яка самовільно залишає військову частину або місце служби, кримінально-правові ознаки дають відомості про уявлення особи злочинця з позицій кримінального права та відповідно охоплюють якості, що властиві безпосередньо злочинцю, а не якій-небудь іншій особі, тобто аморальній людині або ж порушнику трудової дисципліни, не говорячи вже про законослухняних громадян [102, с. 60]. Саме кримінально-правові ознаки особи злочинця дають змогу дослідити злочинну кар'єру або ж відповідно зробити висновок про одноразову кримінально-протиправну поведінку особи.

6. Загальнозначущі позитивні людські властивості особи. Варто зазначити, що вказані ознаки особи мають не обмежувальний характер та відповідно знаходять власний вияв у прагненні до позитивної діяльності, творчості тощо, що відповідно може відвернути особистість від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи після його вчинення значно підвищити можливість на повернення її в соціум та в майбутньому приносити користь суспільству. Безперечно, особа злочинця, що вчинила самовільне залишення військової частини або місця служби, як різновид особи в загальному розумінні повинна мати відповідно всі загальні властивості останньої. Проте при цьому кримінологічне вивчення особи злочинця має певну специфіку, а тому відповідно врахування тих або ж інших властивостей та якостей особи повинно залежати не тільки від загальних характеристик, а й враховувати особливості конкретно вчиненого кримінального правопорушення, тобто самовільного залишення військової частини або місця служби [97, с. 156–157].

Разом з тим погоджуємося з позицією В. В. Голіни, що ознаки, які становлять кримінологічну структуру особи, що самовільно залишає військову частину або місце служби, не завжди характерні в повному обсязі конкретній особі, яка вчиняє це кримінальне правопорушення. Вони подають,

як правило, загальний портрет особи злочинця [114, с. 93]. Тому залежно від обставин конкретно визначеної справи набір ознак особи, що вчиняє самовільне залишення військової частини або місце служби, буде видозмінюватися.

Слід зазначити, що кримінологічне дослідження ознак особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, має важливе значення не лише для розвитку кримінологічної науки загалом, а й для практичної діяльності правоохоронних органів зокрема. Кримінологічне дослідження ознак особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, знаходить вияв у таких напрямках:

- статистичному аналізу злочинності за особою злочинця-військовослужбовця, що самовільно залишила військову частину або місце служби;

- під час проведення профілактичних заходів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, зокрема військових кримінальних правопорушень загалом;

- для встановлення причин та умов, які безпосередньо сприяли вчиненню кримінального правопорушення та вивченню особи підозрюваного й обвинуваченого під час досудового розслідування;

- в діяльності судів під час призначення покарання особі військовослужбовця, що самовільно залишила військову частину або місце служби;

- в діяльності працівників кримінально-виконавчої системи під час відбування засудженими особами покарання;

- в оперативно-розшуковій діяльності тощо [115, с. 108].

Застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, засуджених за самовільне залишення військової частини або місця служби, є доцільним, але повинно розглядатися в індивідуальному порядку. На нашу думку, воно виправдане тільки в тих випадках, коли засуджена особа не становить небезпеки для суспільства, розкаялася і готова продовжити військову службу.

У рамках дисертації проводилося опитування основних факторів, що впливають на самовільне залишення військової частини, та розроблення заходів його запобігання. Результати дослідження викладені в Додатках.

Отже, проаналізувавши кримінологічний портрет особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби, ми дійшли висновку, що особа військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби – це чоловік молодого або середнього віку від 18 до 35 років із середньою або вищою освітою, військовослужбовець строкової служби, за контрактом, або мобілізований, непрацюючий, переважно неодружений, не має дітей, або має одну дитину, не судимий, але може мати дисциплінарне стягнення за військову дисципліну. Він вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби через низьку мотивацію до несення військової служби, небажання загинути на війні або ж страх перед бойовими діями, незадоволення умовами служби, психологічний тиск з боку військовослужбовців чи командирів.

2.3. Причини та умови самовільного залишення військової частини або місця служби

Безперечно, що проблематика причин і умов злочинності загалом по праву вважається ключовою для кримінології, оскільки те або інше розв'язання вказаної проблеми визначає насамперед науковий зміст кримінологічної теорії та відповідно її спрямування. Тому закономірно, що кримінологія приділяє особливу увагу категоріям причин та умов злочинності [116, с. 309]. Це зумовлюється тим, що злочинність та її причини й умови вважаються основними елементами предмета науки кримінології, та відповідно під час дослідження самовільного залишення військової частини або місця служби важливо визначити як можна більше обставин, які безпосередньо визначають зміст і структуру досліджуваного кримінального правопорушення [55, с. 60].

Важливість причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби є наслідком дії низки факторів, обставин і причин. Тому в межах цього дослідження необхідно визначити, які причини та умови лежать в основі самовільного залишення військової частини або місця служби.

Передусім під час дослідження причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно визначити поняття – «причина» та «умова».

Так, наприклад Академічний тлумачний словник української мови трактує поняття «причина» таким чином:

- явище, що зумовлює чи породжує будь-яке інше явище; протилежне наслідок;
- підстава, привід для певних дій та вчинків;
- спонукання, міркування, мотиви, якими викликаються які-небудь вчинки [117, с. 331].

Філософський словник за редакцією В.І. Шинкарука розглядає причину як систему зв'язків та відносин, які зумовлюють зміни, утворення, виникнення, руйнування предметів, явищ, процесів зв'язків тощо [118, с. 559].

Отже, в будь-якому випадку під причиною необхідно розуміти не предмет, а систему взаємозв'язків, які зумовлюють появу будь-якого нового явища [119, с. 135].

Враховуючи загальні положення щодо терміна «причина», можемо визначити причину злочинності як соціально-психологічні фактори, які безпосередньо породжують і відтворюють злочинність загалом та кримінальні правопорушення як свій закономірний наслідок. Тобто, фактично, саме причина як основа та сутність наслідку й розглядається вихідним і визначальним елементом взаємозв'язку явищ [120, с. 430].

Розглядаючи поняття «умова», слід також першочергово визначити, як його трактує словникова та довідникова література.

Так, Академічний тлумачний словник української мови визначає термін «умова» таким чином:

- взаємна усна або письмова домовленість про будь-що; угода або договір;
- взаємні зобов'язання сторін, які між собою домовляються про що-небудь;
- необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, утворення, створення будь-чого або ж сприяє чому-небудь;
- обставини або особливості реальної дійсності, за яких відбувається чи здійснюється що-небудь;
- правила, що існують чи встановлені в тій або ж іншій галузі суспільного життя, діяльності, що забезпечують нормальну роботу будь-якого процесу чи явища;
- правила або вимоги, виконання яких забезпечує що-небудь;
- сукупність певних даних, положення, які знаходяться в основі певного явища чи процесу [121, с. 318–319].

Термін «умова» у філософії розглядається як явище чи процес, що формують причину або створюють можливість її здійснення, та цей зв'язок з наслідком обумовлений [122, с. 429].

Своєю чергою в кримінології термін «умова» слід розглядати як причину або ж певну рушійну силу будь-якого явища чи процесу, який визначає його характер або окремі риси [123, с. 61].

На думку Л. П. Скалозуба, умову слід розглядати як певне явище, що може бути необхідним для настання певної події, але як такі, що її не викликають. Тому певною мірою співвідношення причин та наслідків реалізується не прямо (причина – наслідок), а крізь призму умов, що приводять у дію причини в тій чи іншій ситуації. Тобто, інакше кажучи, причина, яка безпосередньо передуює настанню наслідку, може виявляти свою дію тільки за наявності певних умов, що необхідні для настання наслідку [124, с. 307].

На погляд А. П. Закалюка, під умовою необхідно розуміти різноманітні явища, процеси, фактори та обставини, що сприяють або створюють можливість виникнення і виявлення причини, що зумовлює наслідок [78, с. 188–189].

Отже, загалом умову необхідно розглядати як певне явище чи процес, які знаходяться в основі причини і безпосередньо визначають її специфічні особливості.

Переходячи безпосередньо до дослідження причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно вказати, що вони загалом відповідають причинам і умовам вчинення військових кримінальних правопорушень (кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення та проходження військової служби), адже самовільне залишення військової частини або місця служби є одним із видів військових кримінальних правопорушень. При цьому слід погодитися з думкою М. С. Туркота, що безпосередньо під час дослідження такого явища, як військова злочинність, необхідно застосовувати категорію «фактори» як родове поняття стосовно причин та умов військових кримінальних правопорушень, адже воно містить усі різновиди причин та умов військових кримінальних правопорушень загалом та самовільного залишення військової частини або місця служби, вчинених військовослужбовцями [125, с. 20]. Тому безпосередньо при подальшому дослідженні причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби варто насамперед оперувати узагальнювальним терміном «фактори».

Слід зазначити, що факторний підхід у кримінології сформувався ще в ХІХ ст., а його представниками вважають таких видатних кримінологів, як Ч. Ломброзо, Е. Феррі та І. Фойницький. Саме тоді сформувалася теорія факторів, яка безпосередньо передбачає наявність концепцій, що беруть за основу відповідну ознаку чи групу відповідних ознак (обставин) і пояснюють їх дією зміст, природу та характер змін певного явища чи процесу. Таким

чином, у теорії факторів перевага надається тільки деякому аспекту дії одного або ж кількох факторів [55, с. 62].

Разом з тим необхідно зазначити, що в кримінології категорію «фактор» різні науковці сприймають неоднаково. Так, наприклад, деякі дослідники під терміном «фактор» розуміють і причину, і умову, тобто ту рушійну силу, яка визначає характер та окремі якості досліджуваного явища, процесу та групи причин, що безпосередньо об'єднуються за певною ознакою і сприймаються як домінанти розвитку й зміни досліджуваного явища чи процесу [126, с. 27].

Схожу думку висловлює В. В. Панчук. З точки зору вченого, фактор є основною внутрішньою та зовнішньою причиною, що зумовлює певне явище, тобто фактично під фактором необхідно розуміти одночасно і причину, і умову (обов'язкову та супутню), і явище, що перебувають в єдності, взаємодії і функціональному зв'язку [127, с. 30].

Протилежну позицію висловлює О. А. Дубасенюк. На думку науковця, фактор визначає природу і певний об'єкт дослідження, можливі причини відмінностей на рівнях об'єкта дослідження. Тобто з цього випливає, що є рушійною силою певного явища чи процесу, а безпосередньо серед факторів того або іншого явища чи процесу, в нашому випадку самовільного залишення військової частини чи місця служби необхідно розрізняти безпосередню (спеціальну) причину та умову. Вчений вказує, що причина у такому вузькому значенні вважається вирішальним фактором, який безпосередньо містить реальну можливість наслідку, а своєю чергою умова є відносно пасивним фактором, що впливає тільки на розвиток причинного зв'язку, проте не породжує наслідку. Фактично, саме умова виконує роль каталізатора процесу, адже без наявності необхідних умов не настане й наслідок [13, с. 105].

Однак на практиці розмежування причин та умов відбувається доволі рідко, а тому ми підтримуємо позицію поєднання в рамках терміна «фактор» причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби.

Фактори самовільного залишення військової частини або місця служби дослідники трактують по-різному.

Наприклад, М. С. Туркот фактори самовільного залишення військової частини або місця служби як військового кримінального правопорушення поділяє на такі види: фактори соціально-психологічного; правового; організаційного; управлінського; криміногенного характеру; політичні; економічні [125, с. 20].

Своєю чергою А. В. Кім визначає такі фактори самовільного залишення військової частини за:

- механізмом дії (фактори самовільного залишення військової частини);
 - рівнем функціонування (загальні фактори, що характерні військовим кримінальним правопорушенням загалом та конкретному кримінальному правопорушенню зокрема);
 - змістом (економічні, ідеологічні, політичні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські фактори);
 - природою (об'єктивні, суб'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні фактори)
- [129, с. 414].

Досить цікавий підхід до класифікації факторів самовільного залишення військової частини або місця служби пропонують низка науковців. Так, на думку дослідників, фактори самовільного залишення військової частини або місця служби доцільно поділяти на три види: фактори на мікрорівні, макрорівні та індивідуальному рівнях. Це безпосередньо відповідає діалектичному співвідношенню загального, особливого та одиничного [130, с. 191–192].

Так, зокрема, фактори самовільного залишення військової частини або місця служби мікрорівня характерні саме для середовища військових, які проходять військову службу та безпосередньо пов'язані з особливостями їх відносин стосовно проходження та несення військової служби, а також побутових відносин [131, с. 64].

В.В. Голіна серед причин та умов вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на макрорівні виділяє такі:

- психологічні проблеми, які можуть з'явитись через тривале знаходження в одностатевому колективі, яким є армія;
- психічні відхилення, що можуть бути результатом виснажливих фізичних навантажень у солдатів і військовослужбовців та їх позасімейного військового, іноді жорсткого, виховання;
- природна концентрація в рядах військовослужбовців, як правило, молодих людей, що не змогли реалізувати себе професійно;
- наявність у минулому в частини солдат проблем із законом, що знаходить свій вияв на їх поведінці та відповідно підштовхує до самовільного залишення військової частини чи місця служби;
- порівняно невисокий рівень культури частини солдатів, військовослужбовців та навіть офіцерів;
- незадовільна соціально-психологічна зрілість окремих солдатів та військовослужбовців;
- неякісна робота військових командирів і начальників з особовим складом, пов'язана з профілактикою дисциплінарних, кримінальних та адміністративних правопорушень;
- поширеність позазаконних взаємин серед військовослужбовців;
- недостатня організованість побуту військовослужбовців;
- визначення оцінки результатів діяльності військових командирів за кількісним підходом, наприклад за кількістю випадків порушення Статуту, вчинення кримінальних правопорушень, фактів «дідівщини» тощо;
- поширеність в армії специфічної для чоловічого колективу «кругової поруки», яка заважає інформуванню про вчинені кримінальні та інші правопорушення компетентні органи та посадові особи тощо [132, с. 435].

На нашу думку, доцільно фактори самовільного залишення військової частини або місця служби розглянути на мікрорівні на прикладі вироку суду. Наприклад, 08 вересня 2014 року, обвинувачений, будучи

військовослужбовцем військової частини 2196 (Котовський прикордонний загін ПРУ ДПС України) та проходячи військову службу на посаді молодшого інспектора прикордонної служби 2 категорії – водія впс «Гребеники» вищезазначеного військового формування, яке дислокується за адресою: м. Котовськ, вул. Самборського, 21, Одеської області, умисно, з мотиву ухилення від проходження військової служби, не з'явився вчасно на службу – до військової частини 2196 без поважних причин, повернувшись до вищезазначеної військової частини 02 жовтня 2014 року, тобто тривалістю понад десять діб, але не більше місяця. У судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні цього кримінального правопорушення визнав повністю, підтвердивши фактичні обставини справи. Суду пояснив, що дійсно він, будучи військовослужбовцем військової частини 2196 (Котовський прикордонний загін ПРУ ДПС України) та проходячи військову службу на посаді молодшого інспектора прикордонної служби 2 категорії – водія впс «Гребеники» вищезазначеного військового формування, яке дислокується за адресою: м. Котовськ, вул. Самборського, 21, Одеської області, не з'явився 08.09.2014 року до військової частини 2196, знаходячись в цей час за місцем проживання, допомагав своїй вагітній дружині по господарству, тому і повернувся до частини лише 02.10.2014 року [133]. У цьому вирокі суду чітко проілюстровано побутові причини самовільного залишення військової частини або місця служби.

Своєю чергою на макрорівні до факторів самовільного залишення військової частини або місця служби вчені відносять: ідеологічні, політичні, соціальні, економічні, правові, організаційні, управлінські, психологічні, духовні тощо. Тобто, фактично, на макрорівні причини й умови самовільного залишення військової частини або ж місця служби є різноманітними та містять різні за своїм характером сфери життя й суспільні відносини [132, с. 435]. Практика показує, що на макрорівні серед причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно виділяти такі:

– глибоку соціально-економічну та фінансову кризу в державі, що виявляється в недостатньому фінансуванні з Державного бюджету Міністерства оборони України, соціального і побутового забезпечення військових та їхніх сімей (хоча в останні роки рівень матеріального і соціально-побутового забезпечення військовослужбовців покращується, що пов'язано насамперед з бойовими діями на Донбасі);

– штучне гальмування нормотворчого процесу стосовно нормативно-правового та соціального забезпечення солдатів та військовослужбовців у зв'язку з тим, що втрачається престижність професії захисника Вітчизни, незважаючи навіть на суттєве збільшення кількості військовослужбовців, починаючи з 2014 року;

– низький рівень моральної культури українського суспільства;

– анархія та беззаконність, які процвітають у багатьох сферах суспільного життя, що природно відбиваються також і в середовищі військових;

– значні прорахунки та непослідовність реформ у Збройних Силах України тощо [132, с. 436].

Отже, фактично, причини та умови на макрорівні пов'язані не з самим процесом проходження військової служби, а із загальним рівнем життя в державі та його впливі на Збройні Сили України.

Розглянемо на прикладі вироку суду особливості макрорівня. Наприклад, як зазначається у вироку суду, військовослужбовець строкової служби, реалізуючи свій кримінально-протиправний умисел, спрямований на тимчасове ухилення від військової служби, 17 серпня 2013 року близько 11 години 30 хвилин знаходився в пожежному депо університету та відповідно до плану парко-господарського дня прибирав закріплену територію. У вказаний час військовослужбовець отримав дозвіл начальника служби пожежної безпеки університету відлучитись на 10 хвилин для того, щоб відвідати магазин «Комбат», який знаходиться на території закладу. Проте о 12 годині 17 серпня 2013 року під час контрольного шиккування в пожежному

депо було виявлено відсутність солдата. Солдат переліз через паркан університету та вирушив у сторону центра міста Києва, тобто самовільно залишив територію військової частини А 2250. У період з 17 по 20 серпня 2013 року солдат перебував у м. Києві, вдень гуляв по місту, а вечорами знаходився у комп'ютерному клубі «Матриця», де і ночував. 20 серпня 2013 року на рейсовому автобусі «Київ – Ялта» з центрального автовокзалу м. Києва солдат поїхав до м. Ялти, де перебував з 21 серпня по 15 вересня 2013 року, працюючи в кафе, використовуючи час на власний розсуд, не пов'язаний із виконанням військової служби. 16 вересня 2013 року солдат добровільно звернувся до розташування військової частини А 2250 та став до виконання обов'язків військової служби [134].

Отже, у цьому випадку можемо помітити, що при вчиненні самовільного залишення військової частини військовослужбовцем були одночасно різноманітні фактори, зокрема і духовні, пов'язані з небажанням проходження військової служби та халатним ставленням до неї, що показує неповагу до військової служби загалом, і економічні, які безпосередньо пов'язані з намаганням заробити грошей, і психологічні, адже будучи військовослужбовцем, він самовільно залишив військову частину з відомими тільки йому мотивами.

Натомість фактори індивідуального рівня причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби пов'язані з детермінуванням самовільного залишення військової частини або місця служби, що вчинене конкретною особою – військовослужбовцем [132, с. 437].

Безперечно, необхідно зазначити, що індивідуальний рівень причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби пов'язаний із макро- та мікрорівнем і формується відповідно під впливом цих причин і умов. Тому, враховуючи особливості попередніх рівнів та індивідуального рівня, констатуємо, що причинами і умовами конкретного випадку самовільного залишення військової частини або місця служби можемо назвати такі:

– матеріальні труднощі солдатів та військовослужбовців, що вчинили самовільне залишення військової частини або місця служби у зв'язку з незадовільним соціальним забезпеченням і соціальним захистом їх та членів їхніх сімей;

– психологічні та психічні відхилення при вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби, які сформовані в солдатів та військовослужбовців як до, так і безпосередньо під час несення військової служби в одностатевому колективі;

– вживання алкоголю, наркотиків та психотропних речовин;

– низький рівень правової культури, а у крайніх випадках і правовий нігілізм;

– незадовільна виховна та педагогічна робота військових командирів з конкретними військовослужбовцями, що безпосередньо потребують підвищеної уваги та наставництва;

– відсутність або недостатня кількість військових психологів у Збройних Силах України або ж невідповідність форми та змісту їх практичної діяльності викликам сучасної армії, що пов'язані насамперед з проведенням АТО/ООС на Донбасі [132, с. 438].

Як приклад, вказати, що згідно з вироким Чернігівського районного суду Чернігівської області від 26 лютого 2019 року військовослужбовець, достовірно знаючи, що він є військовослужбовцем та повинен проходити військову службу у військовій частині А 0932, діючи з особистих мотивів, з прямим умислом, спрямованим на тимчасове ухилення від військової служби в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, незаконно припинив виконувати свій конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності, територіальної цілісності України та самовільно залишив військову частину А0932, яка дислокується за адресою: смт Гончарівське, Чернігівського району, Чернігівської області. У подальшому солдат у супроводі службових осіб Чернігівського зонального відділу Військової служби правопорядку прибув до військової прокуратури Чернігівського

гарнізону із зізнанням. Допитаний у судовому засіданні обвинувачений свою вину у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення при обставинах, викладених в обвинувальному акті, визнав повністю та зазначив, що залишив самовільно військову частину через погіршення стану здоров'я батька [135].

Тобто у цьому випадку ключовим фактором неприбуття до військової частини солдата було погіршення стану здоров'я батька.

Отже, на нашу думку, класифікація факторів самовільного залишення військової частини або місця служби є однією із найбільш оптимальних, оскільки враховує фактично всі аспекти, за яких відбувається вчинення такого кримінального правопорушення.

Разом з тим слід зазначити, що в науці існують й інші підходи до визначення факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Так, наприклад, О. М. Джужа фактори самовільного залишення військової частини або місця служби поділяє на три групи:

- загальні причини злочинності, які безпосередньо залежать від умов життя, виховання, роботи, навчання правопорушників до моменту призову осіб на службу до лав Збройних Сил України;

- загальні причини злочинності, які специфічно пов'язані з умовами життя, побуту та діяльності солдат та військовослужбовців у процесі проходження ними військової служби;

- спеціальні (так звані «військові») причини та умови, які безпосередньо сприяють вчиненню злочинів військовослужбовцями, серед яких і самовільне залишення військової частини або місця служби [77, с. 270–271].

Якщо розглядати загальні причини і умови самовільного залишення військової частини або місця служби, то серед них можемо навести такі:

- соціальна несправедливість у розподілі і доходах від добування та використання власних національних природних ресурсів;

- соціальна незахищеність різних верств населення, в тому числі й військовослужбовців;

- загострення соціальних конфліктів та політичної боротьби в державі;

- криза соціальної та правової культури особистості;

- недостатня увага сімейному вихованню дітей;

- суттєвий вплив найближчого оточення та засобів масової інформації на людину;

- конкретно визначені життєві ситуації, які відповідно формують людину як особистість з її системою установок та особливостями темпераменту і характеру;

- несприятливі соціально-економічні умови реформування Збройних Сил України тощо [136, с. 26].

Крім того, безпосередньо до факторів, які послабляють дію загальних причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно віднести такі:

- недостатній рівень військового, правового і морального виховання особистості;

- неналежна військова організація життя, побуту, дозвілля та діяльності солдат і військовослужбовців;

- статутний контроль за діяльністю та поведінкою солдатів і військовослужбовців;

- недостатність у забезпеченні солдатів та військовослужбовців предметами першої необхідності тощо [137, с. 76].

Наступна група причин та умов безпосередньо пов'язана з дією загальних причин злочинності в умовах життя, побуту, дозвілля та діяльності солдат і військовослужбовців. При цьому необхідно враховувати той факт, що загальні причини злочинності загалом досить специфічно знаходять свій вияв в умовах армії. Так, зокрема, одні з них послабляються чи нейтралізуються у воєнних умовах, своєю чергою інші суттєво посилюються. Так, зазначимо,

що до причин та умов, які безпосередньо посилюють дію загальних причин злочинності, необхідно відносити такі:

- призовний вік осіб, які перебувають в армії, становить 20–27 років, і саме молоді такого віку характерна більш висока злочинна активність;

- військову службу проходять здебільшого саме чоловіки (попри суттєве збільшення в лавах Збройних Сил України жінок), коефіцієнт злочинності в яких у 6–8 разів вище порівняно з жінками;

- солдати та військовослужбовці, що безпосередньо проходять строкову військову службу при екстериторіальному комплектуванні військ, виявляються відірваними від своїх близьких і родичів, звичних умов життя, праці, відпочинку, що відповідно є соціально-психологічною базою для кримінально-протиправної поведінки;

- поведінка солдатів та військовослужбовців, їхнє життя, побут та умови відпочинку в армії регламентовані Статутом, що відповідно породжує додаткову внутрішню психологічну напругу, яка досить часто знімається шляхом вчинення різноманітних протиправних вчинків;

- сфера дії кримінального права в армії певною мірою ширша, оскільки солдати та військовослужбовці несуть кримінальну відповідальність не лише за загальнокримінальні, але й за кримінальні правопорушення проти несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), питома вага яких у зареєстрованих кримінальних правопорушеннях серед солдатів і військовослужбовців становить понад половину [137, с. 76].

Своєю чергою третя група факторів, що сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, представлена виключно конкретними недоліками в організаційно-управлінській діяльності в армії, дисциплінарній та виховній роботі командирів і начальників в армії. Зокрема, як слушно зазначає О. М. Джужа, досить високий рівень криміногенності окремих недоліків, відхилень і зловживань у будь-якій сфері військової служби обумовлений насамперед тим, що все життя, діяльність, побут та відпочинок солдат і військовослужбовців чітко регламентовано

законами, інструкціями, статутами, наказами уповноважених осіб тощо. Серед таких причин та умов можемо виділити:

- аморальну та протиправну поведінку командирів і начальників як безпосередньо на службі, так і в побуті;
- намагання командирів і начальників підтримувати військову дисципліну виключно шляхом примусу та заборон;
- ненормальні відносини у військовому колективі («дідівщина»);
- неналежну боротьбу з алкоголізмом військовослужбовців і вживанням наркотиків чи психотропних, токсичних речовин;
- байдужне ставлення командирів і начальників в армії безпосередньо до потреб та запитів солдат і військовослужбовців;
- неконтрольованість, безкарність, приховування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями;
- побутову невлаштованість військовослужбовців;
- прогалини в організації проходження військової служби, проведення дозвілля та відпочинку військовослужбовців тощо [78, с. 63].

Своєю чергою дещо спрощений, однак не менш актуальний підхід до факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби пропонує О. М. Артеменко. На думку науковця, фактори самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно поділяти на такі види:

- 1) соціально-психологічні;
- 2) організаційно-управлінські;
- 3) соціально-економічні;
- 4) нормативно-правові [138, с. 181].

Так, на думку дослідника, соціально-психологічні фактори самовільного залишення військової частини або місця служби є ключовими, адже саме вони здатні викривити ставлення солдат та військовослужбовців до військової дисципліни, військового порядку, обов'язків несення військової служби, наданої військової присяги, конституційних обов'язків, пов'язаних із

захистом Вітчизни, наказів командирів і начальників тощо. Соціально-психологічні фактори самовільного залишення військової частини або місця служби такі:

- намагання окремих солдат та військовослужбовців зберегти власне життя, зокрема в умовах проведення АТО/ООС чи війни;

- досить низький рівень військової дисципліни в Збройних Силах України;

- неповага військовослужбовців до наказів Генерального штабу Збройних Сил України та безпосередніх військових командирів і начальників;

- досить низький рівень патріотизму в деяких солдат та військовослужбовців;

- достатньо низький рівень бойового духу окремих солдат і військовослужбовців особливо після їх участі в бойових діях;

- впевненість окремих солдат та військовослужбовців у безперспективності оборонної стратегії під час проведення АТО/ООС чи на війні;

- заборона на відкриття вогню по сепаратистам ДНР і ЛНР та їх бойовим позиціям відповідно до умов Мінських домовленостей;

- політичні міркування деяких військовослужбовців, у тому числі й їхнє толерантне ставлення до ідеології керівництва російської федерації, так званих ДНР та ЛНР чи інших суб'єктів, які пов'язані з державою-агресором;

- впевненість деяких злочинців у можливості уникнення кримінальної відповідальності шляхом переходу до лав воєнізованих формувань так званих ДНР та ЛНР тощо [138, с. 182].

На нашу думку, дійсно соціально-психологічні фактори є ключовими, оскільки для прикладу в умовах проведення АТО/ООС чи після початку повномасштабного російського вторгнення насамперед психологічне здоров'я найбільш вразливе у військовослужбовців і без підтримки військових психологів досить складно їм самотійно справлятися. У результаті вони

вчиняють кримінальні правопорушення, в тому числі й самовільне залишення військової частини або місця служби.

Організаційно-управлінські фактори вчинення залишення військової частини або місця служби можна класифікувати на декілька груп, а саме:

– проблеми в реформуванні сектору безпеки і оборони України, які виявляються в недостатній ефективності управління діяльністю Збройних Сил України; нераціональному розподілі та використанні коштів з Державного бюджету, що виділяються державою на сектор безпеки і оборони; несвоєчасному виконанні положень Стратегічного оборонного бюлетеня України, де безпосередньо визначені основні напрями вдосконалення Збройних Сил України; бюрократизованості військової сфери в державі тощо;

– прорахунки в кадровій політиці Міністерства оборони України, які виражаються в недієвості змішаної системи комплектування особового складу Збройних Сил України військовослужбовцями одночасно за призовом і контрактом; призову осіб у процесі часткової мобілізації осіб в 2014–2015 роках, частина з яких не мали мотивації для проходження військової служби та відповідно не були патріотично налаштовані і характеризувалися досить низьким рівнем моральних та професійних якостей, антигромадською установкою і психічною деформацією, що виявилось у систематичному вживанні ними алкоголю (зокрема, прорахунки в кадровій політиці під час проведення часткової мобілізації в 2014–2015 роках призвели до того, що в першу хвилю мобілізації близько 30 % осіб ухилились від проходження військової служби шляхом дезертирства або ж самовільного залишення військової частини або місця служби); укомплектованості первинних офіцерських та сержантських посад військовослужбовцями-контрактниками з недостатнім рівнем військової підготовки і мотивації для сумлінного виконання ними військового обов'язку тощо (аналогічна ситуація трапилась під час мобілізації в 2022–2025 роках, адже, як показує практика, мобілізують абсолютно непідготовлених військовозобов'язаних, які за

своїм внутрішнім переконанням та навичками не здатні виконувати бойові завдання;

– дуже високий рівень корупції у військовій сфері. Як зазначає О. М. Олійник, він оцінюється приблизно в 30 % оборонного бюджету держави. На жаль, саме корупція здебільшого заважає реформувати армію та покращувати різноманітні види забезпечення особового складу Збройних Сил України, що в результаті призводить до зменшення вмотивованості військовослужбовців при проходженні військової служби, погіршує їхнє ставлення до неї та підштовхує до вчинення кримінальних правопорушень [139, с. 4]. Також про високий рівень корупції в армії свідчать постійні корупційні скандали, які пов'язані із закупівлею зброї вже безпосередньо під час повномасштабного російського вторгнення, оскільки протягом уже понад як трьох років постійно стають відомими такі скандали;

– недоліки в реформуванні та діяльності органів військової юстиції: ліквідація військових судів відповідно до судової реформи в 2010 р.; ліквідація військових прокуратур у 2020 р.; позбавлення прокуратури функції загального нагляду; нестворення нового органу військової юстиції (наприклад Військової поліції із правом дізнання стосовно військових кримінальних правопорушень та їх розслідування); гуманна каральна політика судів стосовно винних у вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби;

– чинники, які заважають якісному розслідуванню кримінальних правопорушень: труднощі слідчих у розслідуванні кримінальних правопорушень, які мають суміжний характер із самовільним залишенням військової частини або місця служби; складність доставляння затриманого підозрюваного військовослужбовця до слідчого судді для обрання військовослужбовцям запобіжного заходу через велику відстань від місць постійної дислокації військових частин у центральних або західних областях України до судів Донецької або ж Луганської областей, що становить від 850 до 1 288 км; невелика кількість кримінальних проваджень (близько 36 %), де

встановлено причини та умови, що посприяли вчиненню військових кримінальних правопорушень, зокрема й самовільному залишенню військової частини або місця служби;

– недоліки організації несення військової служби: прорахунки в роботі сержантсько-старшинського та офіцерського складу Збройних Сил України, а саме непрофесіоналізм військовослужбовців, недостатня військова підготовка, зокрема, відсутність організаційно-управлінських якостей, низький рівень морально-етичних якостей тощо; наявність у деяких підрозділах Збройних Сил України випадків позастатутних взаємин між військовослужбовцями; недостатній контроль військовими командирами за поведінкою особового складу в армії; ігнорування окремими командирами і начальниками ланки бригада-батальйон алкоголізму, наркоманії солдатів та військовослужбовців, що безпосередньо призводить до численних небойових втрат серед солдатів і військовослужбовців тощо;

– поширення алкоголізму та наркоманії. Як вже було зазначено, насамперед алкоголізм серед військовослужбовців лежить в основі так званих небойових втрат. Їх основними причинами вважаються розстріл товаришів по службі, необережне поводження зі зброєю, каліцтва, що призвели до смерті, дорожньо-транспортні пригоди тощо. Більшість з наведених дій військовослужбовцями вчиняються у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Тобто, фактично, алкоголізм і наркоманія в армії є надзвичайно поширеним фоновим явищем, яке впливає на самовільне залишення військової частини або місця служби;

– недостатній рівень професіоналізму Генерального штабу Збройних Сил України, який особливо виявляється у військово-тактичній безграмотності військового командування. Це безпосередньо призвело до великих втрат особового складу Збройних Сил України під час боїв під Іловайськом та Дебальцевим під час проведення АТО, а також під час повномасштабного російського вторгнення на різних напрямках бойових зіткнень. У результаті, недовіра і невпевненість великої кількості

військовослужбовців у діях Генерального штабу Збройних Сил України зумовила реалізацію злочинної мотивації на самовільне залишення військової частини чи місця служби або ж безпосередньо дезертирства;

– недоліки у військово-ідеологічній підготовці та психологічній роботі з особовим складом Збройних Сил України: низький рівень патріотизму і бойового духу окремих військовослужбовців; незадовільна державна ідеологічна політика; відсутність або ж неповнота інформаційного та пропагандистського забезпечення, військово-патріотичного виховання, культурно-просвітницької роботи серед військовослужбовців, захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу; відсутність у Збройних Силах України достатньо тривалий час (до 2017 р.) служби військового духовенства (капеланської служби); нездатність надавати первинну психологічну допомогу військовослужбовцям; недостатність у Збройних Силах України військових психологів; недосконалий рівень взаємодії психолога з керівництвом військових підрозділів і з'єднань [140, с. 304–305];

– неналежний рівень здійснення демократичного цивільного контролю над воєнною організацією, що безпосередньо знаходить своє вираження в невідомості інститутів громадянського суспільства (громадські ради при Міністерстві оборони України, громадські організації, волонтерські організації, професійні спілки працівників Збройних Сил України) стосовно моніторингу та контролю роботи центрального апарату Міністерства оборони України, зокрема оцінки ефективності його діяльності, правильності й прозорості ухвалених управлінських рішень тощо [141, с. 182–183].

На нашу думку, організаційно-управлінські фактори самовільного залишення військової частини або місця служби можна усунути завдяки належній роботі керівництва Міністерства оборони України. Зокрема, викорінення вищезазначених причин можливе шляхом посилення дисципліни в армії та посилення відповідальності за вчинення різних правопорушень.

Тільки в такому випадку можливе зменшення випадків самовільного залишення військової частини або місця служби.

Погоджуємось з О. М. Артеменко, що соціально-економічні причини вчинення будь-яких військових кримінальних правопорушень, у тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби мають найбільш важливе значення [138, с. 184]. Серед соціально-економічних факторів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби можна назвати такі, як:

- невиконання взятих державою на себе зобов'язань із достойного грошового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України;

- незадовільне речове, продовольче та медичне забезпечення солдатів і військовослужбовців;

- ненадання військовослужбовцям та членам їхніх сімей такого набору соціальних гарантій і послуг, який був відповідно адекватним рівню ризику, який солдати та військовослужбовці беруть на себе;

- недостатній рівень грошового забезпечення військовослужбовців-контрактників [142, с. 63];

- неналежний рівень житлового, побутового матеріально-технічного забезпечення військовослужбовців [143, с. 15].

Що ж до нормативно-правових факторів, то вони стосуються насамперед недосконалості законодавства, а саме прогалин, колізій та дублювання положень великої кількості нормативно-правових актів у сфері нормативно-правового забезпечення діяльності Збройних Сил України, порядку проходження військової служби, передусім під час дії правового режиму воєнного стану, а також неточностей кримінального і кримінального процесуального законодавства, що стосуються проваджень проти військовослужбовців. У сукупності вказані недоліки сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби. Загалом серед нормативно-правових причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби можемо назвати такі:

- скасування функцій загального нагляду в прокуратури;
- нечітке визначення у статтях 407–409 КК України терміна «особливий період» з нечітким строком його дії;
- достатньо легкі санкції, передбачені за вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;
- відсутність Закону «Про Військову поліцію»;
- недосконалість законодавства стосовно організації розшуку військовослужбовців, що залишили військову частину або місце проходження військової служби;
- недосконалість конструкції ст. 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» стосовно строків проходження служби різними категоріями військовослужбовців тощо [138, с. 184].

Безперечно, недосконалість законодавства сприяє тому, що особи, які вчиняють самовільне залишення військової частини або місце служби, або ж взагалі не несуть кримінальної відповідальності, або ж одержують доволі м'які покарання за вчинені ними діяння. У сукупності всі ці фактори призводять до збільшення кількості кримінальних правопорушень, передбачених ст. 407 КК України. Особливо помітними ці фактори є в умовах воєнного стану, адже на сьогодні кількість вчинень кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, є надзвичайно значною, що негативно відображається на обороноздатності держави.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що причини і умови (фактори) самовільного залишення військової частини або місця служби – це система соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби як свій наслідок. Фактори самовільного залишення військової частини або місця служби є різноманітними. Найбільш оптимальною класифікацією факторів самовільного залишення військової частини або місця служби є їх поділ на три рівні: фактори самовільного залишення військової частини або місця служби на мікрорівні; на макрорівні; на

індивідуальному рівні. Кожен з цих рівнів охоплює причини і умови самовільного залишення військової частини або місця служби.

Висновки до Розділу 2

Таким чином, здійснивши кримінологічну характеристику самовільного залишення військової частини або місця служби, зроблено такі висновки.

1. Визначено, що з початку повномасштабного вторгнення кількість вчинених правопорушень самовільного залишення військової частини або місця служби кардинально збільшилась. Для порівняння в 2024 році було зареєстровано в 10 разів більше випадків самовільного залишення військової частини або місця служби, ніж у 2022 році і більше, ніж у 30 разів у 2021 році. Такий сучасний стан і тенденції самовільного залишення військової частини або місця служби свідчить про проблему, яка потребує негайного розв'язання, але слід враховувати, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 407 КК України є наслідком повномасштабного російського вторгнення в Україну.

2. Обґрунтовано кримінологічний портрет військовослужбовця, який самовільно залишив військову частину або місце служби, з урахуванням особливостей соціально-демографічних, кримінально-правових та соціально-психологічних ознак, зокрема, це: чоловіки молодого або середнього віку від 18 до 35 років із середньою або вищою освітою, військовослужбовці строкової служби, за контрактом, або мобілізовані, непрацюючі, переважно неодружені, не мають дітей, або мають одну дитину, не судимі, але можуть мати дисциплінарне стягнення за порушення військової дисципліни, на час вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби перебували у стані алкогольного сп'яніння, слабкою критичною оцінкою власної поведінки, які нехтують моральними та правовими нормами.

3. Причини і умови (фактори) самовільного залишення військової частини або місця служби – це система соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби як свій наслідок. Фактори самовільного залишення військової частини або місця служби є різноманітними.

Найбільш оптимальною класифікацією факторів самовільного залишення військової частини або місця служби є їх поділ на три рівні: фактори самовільного залишення військової частини або місця служби на мікрорівні; на макрорівні; на індивідуальному рівні. Кожен з цих рівнів охоплює причини і умови самовільного залишення військової частини або місця служби.

3. ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ САМОВІЛЬНОМУ ЗАЛИШЕННЮ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

3.1. Загальносоціальні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби

При наданні кримінологічної характеристики будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби, обов'язковим елементом особливо важливо проаналізувати запобігання вказаному кримінальному правопорушенню. Надзвичайно значущим це питання постало після початку бойових дій на Донбасі, оскільки з того часу кількість військових кримінальних правопорушень суттєво зросла.

Варто зазначити, що проблема запобігання злочинності не нова. Зокрема, вперше думку про те, що запобігання злочинності повинно мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив відомий античний мислитель Платон у IV столітті до нашої ери [1, с. 144]. Зокрема, з точки зору Платона, злочин – це виявлення дисгармонії, або ж відповідно негативних схильностей осіб, недосконалості законодавства, що не відвертає особу від вчинення злочинів. Мислитель стверджував, що однією із ключових причин злочинності загалом є недостатнє виховання людей, а тому мета законодавця та відповідно законів зробити таким чином, щоб люди стали добродішними, полюбили справедливість тощо [145, с. 337]. Крім того, інші античні мислителі також стверджували, що законодавець повинен мати на увазі потрібну мету: щоб держава, яка формується, була вільною, внутрішньо дружелюбною та заснованою на розумі. Саме тому безпосередньо для запобігання і профілактики злочинам, на думку Аристотеля, суспільству потрібно боротися із зіпсованою моральністю, звичаями, традиціями та звичками людей, що суперечать розуму [146, с. 173]. З вищезазначеного випливає, що наріжний камінь теорії запобігання злочинності загалом заклали саме античні мислителі Платон та Аристотель [147, с. 27].

Разом з тим потрібно все ж таки констатувати, що правову аргументацію проблема запобігання злочинності отримала тільки в XVIII столітті в наукових дослідженнях юристів та мислителів, які відповідно їй заклали основи нової політики запобігання і протидії злочинності [144, с. 192].

Наприклад, зазначимо, що у відомому трактаті «Про дух законів» французького мислителя Ш.-Л. Монтеск'є була обґрунтована теза про те, що мудрий законодавець не стільки піклується про покарання за вчинені злочини, а скільки про запобігання злочинам, та робить він це шляхом покращення моральності суспільства [148, с. 43].

Своєю чергою відомий італійський кримінолог Ч. Беккарія у своїй праці «Про злочини і покарання» зазначав, що головним інструментом запобігання злочинності є вдосконалення виховання – найбільш складного, але й найбільш правильного інструменту запобігання злочинам. Сім'я та держава, за його думкою, повинні бути як єдина виховна система [149, с. 39].

Отже, як ми бачимо, ідеї запобігання злочинності не нові. Тому цілком зрозуміло, що запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби ґрунтується на історично мінливому досвіді мислителів, юристів, кримінологів з урахуванням сучасних напрацювань кримінологічної науки.

Запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби поділяється на три групи: загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуально-профілактичні. Його різноманітні заходи спрямовані на усунення або хоча б кардинальне зниження дії причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби, відповідно, на макро-, мікро- та індивідуальному рівнях [132, с. 154].

Разом з тим, перш ніж перейти безпосередньо до дослідження загальносоціальних заходів запобігання умов самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно визначити поняття «запобігання злочинності».

Варто відразу зазначити, що у вітчизняному законодавстві, науковій літературі та практичній діяльності поряд з терміном «запобігання» досить часто використовуються такі терміни, як «попередження», «профілактика», «боротьба», «припинення», «протидія» тощо. Зокрема, в одних випадках вищевказані терміни використовуються вченими як синоніми, в інших випадках розглядаються різними за змістом. Проте в результаті аналізу законодавчої бази України, що визначає заходи запобігання злочинності, а також поглядів дослідників, учені-кримінологи вважають, що використання терміна «запобігання» аналогічно з терміном «попередження» чи «профілактика» є доцільним та прийнятним [150, с. 141]. Тому під час аналізу поняття «запобігання злочинності» будемо оперувати різними категоріями.

Так, на думку Б. М. Головкіна, запобігання злочинності – це специфічна діяльність держави, суспільства та громадян стосовно запобігання, обмеження і усунення негативних факторів, явищ та процесів, які зумовлюють кримінально-протиправну поведінку, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях кримінально-протиправних виявів [151, с. 150].

Своєю чергою, на думку І. В. Однолько, запобігання злочинності – це вплив держави, суспільства, інституцій соціального контролю, а також окремих громадян на криміногенні фактори, які безпосередньо призводять до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності та до вчинення потенціальних кримінально-протиправних (девіантних) діянь [152, с. 143].

Натомість інший науковець В. В. Голіна зазначає, що запобігання злочинності – це сукупність різних різновидів практичної діяльності та заходів у державі, які спрямовані на вдосконалення суспільних відносин з метою припинення негативних явищ і процесів, які породжують злочинність чи сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки [153, с. 30].

Разом з тим А. П. Закалюк вказує, що під запобіганням злочинності потрібно розуміти окремий вид суспільно-профілактичної діяльності, функціональний зміст і мета якої виявляється насамперед у перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її виявів, передусім причин і умов останніх через усунення, нейтралізацію, а за можливості – усунення їх негативного впливу [78, с. 324].

Досить лаконічне визначення запобігання злочинності пропонують Ю. Ф. Іванов та О. М. Джужа. На думку вищезазначених кримінологів, запобігання злочинності – це специфічна діяльність різноманітних суб'єктів з припинення, нейтралізації або послаблення чинників, що породжують злочинність або сприяють їй [53, с. 164].

О. М. Литвинов розглядає поняття «запобігання злочинності» в широкому та вузькому розумінні. Так, зокрема, в широкому розумінні під запобіганням злочинності необхідно розуміти історично сформовану систему усунення об'єктивних і суб'єктивних чинників злочинності, що безпосередньо здійснюється шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інституцій суспільства стосовно припинення, усунення, зменшення та нейтралізації чинників, що визначають існування злочинності і вчинення кримінальних правопорушень. Натомість у вузькому значенні, на думку вченого, запобігання злочинності – це сукупність заходів загальносоціального характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [154, с. 143].

Отже, як ми бачимо, на сьогодні існує безліч трактувань запобігання злочинності. Враховуючи вищезазначені трактування, можемо визначити запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби як сукупність різноманітних заходів держави, інституцій суспільства та окремих громадян, які спрямовані на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, які породжують чи сприяють

вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, а також недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки військовослужбовців.

Як уже було визначено вище, заходи запобігання злочинності поділяються на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. Розглянемо загальносоціальні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Зазначимо, що загальносоціальні заходи запобігання злочинності – це комплекс перспективних соціально-економічних та культурно-виховних заходів, що спрямовані на подальший розвиток і системне вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію разом з тим причин і умов злочинності. Тобто, фактично, погоджуємося з науковцями, що загальносоціальне запобігання злочинності – це насамперед позитивний ефект чітко визначеної та продуманої соціальної політики в державі, що здійснюється не конкретно для запобігання злочинності. Такі заходи першочергово спрямовані на виконання загальних соціально-економічних завдань держави і фактично полягає в тому, що його здійснення кардинально зменшує соціальні проблеми, криміногенне протистояння різноманітних верств суспільства, рівень безробіття, посилення стандарту життя громадян, а також створює потрібні умови для законного отримання необхідного доходу для громадян, активно сприяє розбудові міцного фундаменту стосовно нормального функціонування всіх сфер суспільного життя, виховання та контролю над молоддю і неповнолітніми особами, оздоровлення морально-культурного клімату в соціумі, запровадження достатньо високих моральних цінностей у ньому, дотримання демократичних засад тощо. Крім того, загалом якісні програми соціально-економічного розвитку в державі спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини і громадянина, зміцнення громадського порядку, дисципліни, а також на розв'язання проблем виробничих, громадських,

сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, суспільної адаптації маргінальних верств населення тощо. Тобто з вищезазначеного випливає, що загальносоціальне запобігання злочинності загалом – це найбільш важливий аспект соціальної політики [153, с. 142]. Тому цілком зрозуміло, що загальносоціальне запобігання має важливий вплив на запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Разом з тим необхідно звернути увагу на те, що соціальний напрям діяльності держави й суспільства активізує зусилля держави та соціальних інститутів, що спрямовані на вирішення конфліктів у суспільстві, формування його духовних ідеалів, збереження ціннісних орієнтацій особистості, усунення суспільних негараздів. Заходи запобігання загальносоціального характеру самовільного залишення військової частини чи місця служби здійснюється різноманітними органами державної влади, місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, установами, організаціями, окремими громадянами тощо. При цьому особливістю загальносоціального запобігання самовільному залишенню військової частини чи місця служби не є їх професійним обов'язком [155, с. 103]. Отже, фактично, в цьому випадку загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби має розглядатись як стратегічний напрям протидії злочинності, оскільки досягнення справжньої соціальної справедливості у сфері розподілу матеріальних і духовних благ серед усіх членів суспільства, ліквідація всіх форм експлуатації, соціальної та економічної нерівності є важливим атрибутом соціальної політики держави [156].

Переходячи безпосередньо до загальносоціальних заходів самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно зазначити, що на сьогодні в законодавстві не визначені, які заходи варто здійснювати для запобігання військовим кримінальним правопорушенням, незважаючи на те, що реалізація загальносоціальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у військовій сфері є першочерговим завданням Кабінету Міністрів України та Міністерства оборони України та відповідно пов'язана

насамперед з реалізацією положень законодавства України у вищезазначеній сфері [56, с. 34].

Разом з тим чітко поділити загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби на окремі заходи, а також назвати чітко засоби загальносоціального запобігання практично неможливо. Навіть законодавець не визначає їх. Це зумовлено тим, що в об'єктивній дійсності такі заходи виявляються одночасно та нероздільно один від одного, а суб'єктами загальносоціального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є всі легальні соціальні і державно-правові інституції, а також кожен законотворчий громадянин, які власною правомірною поведінкою розширюють та закріплюють духовну сферу життєдіяльності суспільства, при цьому фактично звужуючи і послаблюючи тим самим сферу його субкультури і її злочинного сегмента [157, с. 24].

Основною метою будь-яких заходів загальносоціального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є:

– обмеження дії негативних факторів, які загалом пов'язані з потенційним вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби;

– усунення причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби;

– ліквідація девіантних чинників у мікросередовищі особи, які формують її антисоціальну позицію і кримінально-протиправну мотивацію на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;

– запобіжний вплив на особистість, яка за своїм антисоціальним способом життя може вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби [158, с. 318].

На нашу думку, виконання вищезазначеної мети можливе завдяки досконалій соціальній політиці. Мета соціальної політики полягає в забезпеченні гідного рівня життя, що знаходить свій вияв у певній кількості

та якості споживчих благ та послуг, починаючи відповідно з «первинних», які задовольняють потреби людини в продуктах харчування, одязі, засобах пересування, підтримки здоров'я, та закінчуючи найскладнішими потребами осіб, які пов'язані із задоволенням моральних, культурних, духовних, естетичних запитів тощо [159, с. 70]. Нині ключовим у соціальній політиці держави є обов'язок держави гарантувати законодавчо, соціально та економічно нормальні для цього історичного періоду умови, які забезпечують самостійне життя, свободу вибору життєвого шляху, сфери діяльності, відповідальність за свої дії, «плату» за рівень особистого добробуту і становища у суспільстві. Соціальна політика держави має будуватись на базі взаємної відповідальності та взаємних обов'язків держави і населення [160, с. 17]. Тому зрозуміло, що в умовах нестабільного розвитку економіки, особливо в умовах пандемії COVID-19, вона повинна бути адекватною до стану розвитку економіки держави, сприяти стабілізації виробництва та, як наслідок, забезпечувати мінімально необхідні стандарти життєвого рівня населення.

Однак саме соціально-економічне становище громадян лежить в основі вчинення не тільки самовільного залишення військової частини або місця служби, але й будь-якого кримінального правопорушення загалом. Погоджуємося із твердженням відомого німецького вченого-криміналіста Ф. фон Ліста, що найкраща кримінальна політика – це найкраща соціальна політика. Тобто соціальна політика – це соціальна реакція держави та суспільства на злочинність загалом і відповідно не спеціально-кримінологічне чи індивідуальне, а саме загальносоціальне запобігання створює соціально-економічну та культурну основу для дійсно ефективного здійснення спеціально-кримінологічного і індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням [161, с. 183].

Разом з тим, оперуючи досягненнями кримінології, можемо стверджувати, що за конкретним змістом розрізняють такі заходи загальносоціального запобігання самовільному залишенню військової

частини або місця служби: соціальні, економічні, ідеологічні, технічні, організаційні, правові.

Соціальні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби позитивно впливають на різноманітні соціальні інститути (сім'ю, трудові колективи, об'єднання громадян тощо). Так, наприклад, досить великий запобіжний потенціал містять заходи, які відповідно сприяють створенню поваги до культу родини, дітей, розвитку громадських засад місцевого самоврядування тощо [55, с. 130]. Зазначаємо, що соціальним адресатом загального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби може бути як усе населення держави, так й окремі області, на які спрямовано запобіжний вплив та програми. Але в будь-якому випадку соціальні заходи спрямовано на мобілізацію всіх членів суспільства для боротьби із злочинністю загалом, у тому числі також і з самовільним залишенням військової частини або місця служби, а також такими явищами об'єктивного характеру, що за певних умов (у випадку проходження військової служби) створюють можливість переходу окремих громадян на антигромадські позиції.

Своєю чергою економічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби спрямовані на усунення криміногенних наслідків функціонування економічної сфери та мають надзвичайно важливе значення як на макрорівні, які спрямовані на невизначене коло осіб (наприклад, оздоровлення економіки України загалом, економічний захист найбільш вразливих верств населення шляхом підвищення рівня прожиткового мінімуму, мінімальної заробітної плати тощо), так й на мікрорівні, що спрямовані на конкретно визначених осіб (наприклад, пільги та матеріальна допомога конкретним громадянам, що знаходяться у складних життєвих обставинах) [44, с. 130].

Разом з тим, на нашу думку, соціальні і економічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби необхідно розглядати спільно, в єдності і взаємозв'язку, оскільки вони між собою тісно

пов'язані і реалізація соціальних заходів без економічних, так і навпаки, неможлива.

Так, погоджуємося з І. Б. Медицьким, що до соціально-економічних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби потрібно відносити фактично всі позитивні соціально-економічні перетворення в державі, а саме:

- працевлаштування громадян та вдосконалення організації і процесу праці: заходи щодо створення нових робочих місць, забезпечення ритмічності виробництва, зменшення понаднормових робіт; поширення прогресивних форм праці тощо;

- підготовка і використання кадрів: заходи, що спрямовані на вдосконалення системи професійної підготовки робітників та підвищення їх професійної кваліфікації;

- покращення умов праці: заходи, що спрямовані на зменшення рівня малокваліфікованих та некваліфікованих працівників; зменшення кількості робітників, що працюють на роботах зі шкідливими та особливо шкідливими умовами праці; зменшення випадків виробничого і професійного травматизму, професійної захворюваності, тимчасової непрацездатності тощо;

- сфери вдосконалення економічного стимулювання працівників: заходи спрямовані на покращення системи та практики преміювання працівників, використання фондів матеріального забезпечення; засобів економічного стимулювання для підвищення рівня професійної кваліфікації працівників тощо;

- покращення умов життя громадян, сфери культури, побуту: заходи, які спрямовані на введення в експлуатацію об'єктів житлового призначення; будівництво закладів культури, освіти, спортивних комплексів, оздоровчих санаторіїв і профілакторіїв, з покращення практики обліку й розподілу житла; вдосконалення роботи підприємств побутового обслуговування та торгівлі тощо [162, с. 29–30].

Своєю чергою ідеологічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби повинні формувати в громадян, в тому числі й осіб, які проходять військову службу, моральну свідомість на основі суспільних цінностей; обмежувати негативний вплив на поведінку осіб стандартів масової культури, зокрема, обмеження часу показу фільмів з еротичним змістом та сценами насилля тощо; виправляти моральні деформації в осіб з девіантною поведінкою за допомогою індивідуально-виховної роботи, зокрема проводити психолого-педагогічні та правообмежувальні заходи тощо [55, с. 130]. При цьому зазначаємо, що надзвичайної уваги дійсно потребує молодь, яка буде проходити військову службу, або вже її проходить, яка у зв'язку з не сформованістю світогляду та навичок соціальної життєдіяльності, різкої зміни ідеологічних цінностей у суспільстві є схильною до негативного впливу стандартів поведінки, що заповнили створений вакуум соціальних орієнтацій [162, с. 30].

Здійснення ідеологічних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби спрямоване на зупинення девальвації моральної культури особистості, що заснована на загальнолюдських цінностях і відповідно на руйнуванні колективістських соціалістичних цінностей радянської епохи, кардинальній відмінності між проголошеними владою деклараціями та буденною реальністю сучасного кризового суспільства, що надзвичайно далеке від етичних ідеалів. На жаль, такі якості, як цинізм, аморальність, гонитва за прибутками за будь-яку ціну, фантастичне збагачення, безкарність зловживань політичної еліти, впливають на свідомість громадян і є факторами, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, у тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби. До того ж панування примітивних зразків «масової культури», насамперед на телебаченні, основними цінностями яких є крайній індивідуалізм, домінування культу «розкішного життя», розпущена сексуальна поведінка осіб, жорстокість, всеохопне споживацтво, мають криміногенне значення і вплив на потенційне вчинення самовільного

залишення військової частини або місця служби. Також негативно впливає на суспільство й кримінальна субкультура (насамперед молодіжна) [163, с. 224]. Тому, на наш погляд, усунення вищезазначених факторів є можливим тільки завдяки проведенню ідеологічних заходів запобігання злочинності.

Не менш важливе значення мають й технічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Як зазначають дослідники, до технічних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини належать різноманітні технічні засоби, технології, правила, засоби та пристосування, які перешкоджають суспільно небезпечним наслідкам у процесі соціальної діяльності громадян, а також вчиненню кримінальних правопорушень [55, с. 130].

Слід зазначити, що в умовах сьогодення розвиток технічних засобів запобігання кримінальним правопорушенням відбувається в таких напрямках:

– вдосконалення захисту документів від підроблення (наприклад, розроблення бланків документів різноманітних типів; пропонування конкретно визначених реквізитів документів; нанесення спеціальних захисних сіток та інших елементів захисту; застосування поліграфічних особливостей виготовлення документів; використання особливих захисних чорнил чи відбитків печаток тощо);

– розроблення профілактичних приладів і пристроїв (зокрема, спеціальних пристроїв охоронної сигналізації, що унеможливають самовільне залишення військової частини чи місця служби; електронних контролерів; приладів спостереження в нічний час; систем відеонагляду за важливими об'єктами; пристроїв різноманітних; хімічних засобів захисту тощо) [164, с. 57].

У контексті самовільного залишення військової частини або місця служби технічні заходи повинні бути так званою перешкодою для вчинення цього кримінального правопорушення, яку повинні подолати військовослужбовці. Тому, чим більша перешкода, тим менше можливостей вчинити самовільне залишення військової частини або місце служби.

Варто зазначити, що технічні засоби профілактики тісно пов'язані з організаційними заходами запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Організаційні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби мають сприяти мінімізації криміногенних наслідків від непрофесійної організаційно-управлінської діяльності (наприклад, заходи вдосконалення процесів відмічання військовослужбовців; контрольна та ревізійна діяльність; формування чітких критеріїв ефективності діяльності правоохоронних органів тощо). Також до групи організаційних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби необхідно відносити заходи громадського контролю [55, с. 131].

Серед загальносоціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби необхідно виділяти й правові.

Так, правові заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби повинні містити у собі таке:

– вдосконалення кримінального, цивільного, адміністративного, трудового, фінансового, сімейного, екологічного та інших галузей законодавства з тим, щоб дійсно забезпечити якісні умови для виявлення, усунення, послаблення, або ж нейтралізації причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби, загальної чи індивідуальної превенції, ресоціалізації осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень;

– введення та вдосконалення юридичних заборон і обмежень, які безпосередньо сприятимуть запобігання та припиненню виникнення умов злочинності (виготовлення, придбання, зберігання та носіння зброї тощо);

– ухвалення нових і вдосконалення вже наявних правових норм, що спрямовані на те, щоб заходами стягнень за правопорушення припинити формування в осіб негативних звичок та стереотипів поведінки, які в певній

ситуації можуть відповідно призвести до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;

- ухвалення нових та вдосконалення вже наявних кримінально-правових норм так званої подвійної превенції, що відповідно спрямовані на те, щоб не допустити вчинення військових кримінальних правопорушень шляхом притягнення до відповідальності осіб, які створили для цього необхідну обстановку;

- ухвалення та вдосконалення правових норм, які заохочують припинення кримінально-протиправних виявів і самозахист від них;

- заохочення добровільної відмови від доведення самовільного залишення військової частини або місця служби до кінця;

- заохочення повного виявлення та розкриття кримінальних правопорушень;

- юридичну регламентацію діяльності суб'єктів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби;

- виховання правової свідомості та правової культури військовослужбовців з тим, щоб досягнути рівня дотримання правових норм із власних переконань;

- виховання активності громадян та відповідно їх готовності допомагати відповідним органам у їх боротьбі зі злочинністю;

- нормативно-правове закріплення стандартів безпеки від кримінальних правопорушень [55, с. 131–132].

Загалом вищезазначені правові заходи можна згрупувати в три групи:

- правові заходи, що сприяють усуненню чи мінімізації причин та умов, які полегшують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;

- правові заходи, які стимулюють до дій, що перешкоджають або припиняють вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;

– правові заходи, які регламентують процес запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби [55, с. 131].

Дійсно, аналізуючи вищезазначені правові заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, можемо констатувати, що їх здійснення можливе щодо невизначеного кола осіб і має всезагальний характер. Щодо конкретно військовослужбовців, то здійснення правових заходів можливе тільки у випадку ухвалення локальних правових актів у військових частинах, що спрямовані на підвищення рівня правової культури та поваги до армії.

Варто зазначити, що до характерних ознак загальносоціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби потрібно віднести такі:

– всеохопний та різносторонній характер таких заходів. Зокрема, вищезгаданий характер загальносоціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби виявляється у тому, що вони проводяться у всіх сферах суспільного життя, до яких входять усі напрями соціально-економічного і культурного розвитку: економіка, соціальний захист, культура, наука, техніка тощо;

– комплексність та взаємозалежність заходів. Так, зокрема, вищеназвані ознаки загальносоціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця виходять безпосередньо із системності суспільних процесів і явищ, зміст яких вони становлять. Комплексність загальносоціальних заходів являє собою чинник, який потрібно враховувати вже в момент їх планування. Своєю чергою взаємозалежність загальносоціальних заходів виявляється в посиленні запобіжного ефекту при їх поєднанні. При цьому, навпаки, відсутність свідомо закладеної в загальні заходи взаємодії різко знижує їх запобіжний ефект;

– радикальність. Радикальність загальносоціальних заходів означає, що такі заходи призводять не лише до самих різноманітних змін у тих сферах, у

яких криються причини злочинності, а й до невідворотних, з історичної точки зору, змін [162, с. 31].

Таким чином, загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це комплекс перспективних соціально-економічних та культурно-виховних заходів, що спрямовані на подальший розвиток і системне вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію разом з тим причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби. Загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює собою найбільш масштабніші, довготривалі та найбільш ефективні різновиди діяльності, найважливіші соціальні, економічні, ідеологічні, технічні, організаційні та правові заходи, спрямовані на досягнення мети запобігання злочинності.

3.2. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби

Слід зазначити, що запобігання злочинності розглядається обов'язковою умовою для становлення правової держави. Воно здійснюється на загальносоціальному, спеціальному та індивідуальному рівнях [165, с. 194]. Однак, на нашу думку, для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби найбільш важливе насамперед практичне значення має спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Це зумовлено тим фактором, що спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, на відміну від загальносоціального, використовує спеціальні методи, способи, знання і навички регулювання суспільних відносин виключно з метою усунення та ліквідації тих їх негативних моментів, що відповідно можуть викликати вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби,

інакше кажучи, з метою забезпечення кримінально-правових вимог, та відображає для кожного його потреби і інтереси, які реалізуються в конкретизованому мотиві вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Саме тому для здійснення кримінологічної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно особливу увагу приділити саме цим заходам його запобігання.

Звертаємо увагу, що як і у випадку із визначенням загальносоціального запобігання злочинності, то чітко визначеного поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності» також немає. Розглянемо підходи дослідників до визначення поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності».

Так, наприклад, О. М. Джужа розглядає поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності» в кількох формах. На думку дослідника, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності необхідно розглядати, як:

- 1) цілеспрямоване здійснення цього виду запобіжної діяльності як функції;
- 2) зв'язок з елементами системи «за горизонталлю» (взаємодія) і «за вертикаллю» (підпорядкування);
- 3) неухильне виконання команд механізму системи, який управляє;
- 4) вибір лінії поведінки відповідно до стану об'єкта запобіжного впливу [77, с. 64].

Своєю чергою Ю. Ф. Іванов зазначає, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності необхідно розуміти як цілеспрямований вплив на криміногенні чинники, які пов'язані з певними різновидами та групами кримінально-протиправної поведінки, наприклад, військовою злочинністю. При цьому такі комплекси специфічних детермінант кримінально-протиправної поведінки ліквідуються безпосередньо в процесі

діяльності спеціально уповноважених суб'єктів, для яких запобіжна функція є їх професійним обов'язком [53, с. 168].

О. В. Британська зазначає, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це різновид запобігання злочинності, яке здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами, на які законодавством покладено обов'язок боротьби зі злочинністю (органи кримінальної юстиції) серед окремих верст населення, соціальних груп, у тому числі й військовослужбовців [166, с. 293]. При цьому на відміну від загальносоціального запобігання спеціально-кримінологічне запобігання злочинності має на меті вказати членам суспільства на неможливість кримінально-протиправного варіанта поведінки і створює такі умови, щоб відповідно забезпечити захист усіх членів суспільства від кримінально-протиправних дій окремих осіб за допомогою покладання на винних осіб обов'язку нести передбачену законом відповідальність [167].

М. В. Кікалішвілі вказує, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це діяльність органів кримінальної юстиції із недопущення кримінально-протиправної поведінки в суспільстві та вчинення дій, які спрямовані на захист кожного члена суспільства від будь-яких кримінально-протиправних виявів [168, с. 67].

На думку С. Чабаненко, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності необхідно розглядати як комплекс довготривалих спеціальних профілактичних заходів, які спрямовані на різноманітні напрями розвитку кримінально-протиправної поведінки (запобіжні засоби економіки, соціології, психології, психіатрії, генетики, біології, медицини, юридичних наук, генетики, технічних наук тощо) [169, с. 168].

Цікавий підхід до визначення поняття «спеціально-кримінологічне запобігання злочинності» пропонує В. В. Голіна. На думку науковця, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності – це не просто набір хаотичних дій спеціально уповноважених правоохоронних органів, діяльність яких спрямована на боротьбу зі злочинністю, а сукупність чітко визначеного

комплексу заходів, які розроблені та впроваджені спеціально для запобігання подальшому розвитку злочинності і викоріненню вже наявних її виявів. При цьому вищезазначений учений зазначає, що на відміну від загальносоціального запобігання злочинності, яке зосереджує свою діяльність на певному впливі на загальний комплекс негативних явищ у суспільстві, спеціально-кримінологічне запобігання злочинності має достатньо чітку спрямованість на конкретно визначені суспільні відносини (у військовій сфері), в яких спостерігається кримінально-протиправна тенденція, яку намагаються усунути. Також погоджуємося з дослідником, що спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямовано не лише на недопущення конкретних виявів злочинності з боку певних осіб, а також й на ті негативні явища та процеси в суспільстві, що створюють певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, який знаходить свій вияв у частоті та тяжкості вчинених кримінальних правопорушень, а тому завданням спеціально-кримінологічного запобігання злочинності є одночасно як запобігання виникненню детермінуючих кримінально-протиправних виявів негативних явищ і процесів, їх обмеження та подолання, так і оперативне реагування на формування та розвиток кримінально-протиправної поведінки [170, с. 21–22].

М. М. Биргеу вказує, що спеціально-кримінологічне запобігання – це комплекс цілеспрямованих заходів, які призначені виключно на боротьбу зі злочинністю та відповідно здійснюються суб'єктами, що наділені нормативно визначеними функціями, які безпосередньо пов'язані із запобіганням злочинності [171, с. 67]. Це відповідно заходи, які спрямовані на виявлення, подолання, послаблення, мінімізацію криміногенних факторів, а також вплив на осіб, які можуть вчинити кримінальне правопорушення [172, с. 381].

Таким чином, враховуючи вищевикладені напрацювання дослідників, можемо навести авторське визначення спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, оскільки до цього часу в кримінології воно відсутнє. Так,

спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність довготривалих спеціальних заходів з протидії та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, змістом яких є діяльність спеціально-уповноважених суб'єктів правоохоронної діяльності, військових частин, інших державних органів, на які законом покладено обов'язок боротьби зі злочинністю, що спрямована на усунення детермінант, які породжують і сприяють самовільному залишенню військової частини або місця служби, а також недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки.

Разом з тим зазначимо, що виняткова складність криміногенної ситуації в Україні, в тому числі й у Збройних силах, інших військах та військових формуваннях, зумовлює потребу розроблення пріоритетних напрямів запобігання злочинності в армії [173, с. 171]. Як наслідок, за результатами досліджень вітчизняних науковців злочинність у Збройних силах України спрямована проти встановленого порядку несення військової служби внутрішньої та зовнішньої загрози національній безпеці і оборони України, що суттєво збільшилась в останні роки [174, с. 101]. Саме тому, визнаючи, що злочинність по праву вважається однією із найбільш гострих проблем суспільства, в сучасних умовах реформування суспільних відносин, її вплив потребує певного переосмислення з метою виконання не лише теоретичних, а й практичних завдань запобігання злочинності загалом та самовільного залишення військової частини або місця служби. Тому, як наслідок, бойові дії на Сході держави спричинили підвищення криміногенної ситуації у державі, збільшення випадків вчинення тяжких кримінальних правопорушень. Крім того, важливою проблемою стало значне зростання кількості військових кримінальних правопорушень у зв'язку із збройним конфліктом між Україною та Росією [174, с. 102]. Тому дійсно важливим є питання розроблення спеціально-кримінологічних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює три напрями діяльності:

- кримінологічну профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби;
- відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби;
- припинення самовільного залишення військової частини або місця служби [175, с. 70].

Розглянемо вищезазначені напрями спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби детальніше.

Кримінологічна профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби – це сукупність заходів стосовно завчасного виявлення та усунення негативних явищ, які виникли або ж можуть виникнути і детермінувати самовільне залишення військової частини або місця служби.

Необхідно зазначити, що кримінологічна профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби означає завчасне вжиття заходів, які повинні перешкодити реалізації вчинення цього кримінального правопорушення серед військовослужбовців. При цьому завчасне вживання певних заходів як певна предметна діяльність містить у собі заходи стосовно випередження виникнення криміногенних явищ і процесів, обмеження їх поширення та послаблення дії, усунення їх, а також захисту осіб і різних матеріальних та духовних цінностей і благ від можливих кримінально-протиправних посягань. Залежно від того, на які ж криміногенні явища і процеси спрямовані профілактичні заходи, їх можна за принципом професіоналізації і спеціалізації згрупувати в окремі види спеціально-кримінологічної профілактики:

- 1) профілактика випередження – це різновид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, яка безпосередньо спрямована на недопущення

виникнення та поширення криміногенних явищ і процесів у суспільному житті. Тобто, фактично, профілактика випередження самовільного залишення військової частини або місця служби заздалегідь інформує владу про можливість вчинення такого кримінального правопорушення, яке може виникнути у випадку здійснення тих або ж інших соціально-економічних заходів і безпосередньо або опосередковано детермінувати самовільне залишення військової частини чи місця служби, наприклад, своєчасне врегулювання суспільних відносин з метою усунення в такий спосіб причин та умов вчинення в майбутньому самовільного залишення військової частини або місця служби [170, с. 22];

2) профілактика обмеження – це вид запобіжної діяльності, який здійснюється спеціально уповноваженими органами, що передбачає вжиття відповідно таких запобіжних заходів, які перешкоджають поширенню в державі, області, місті криміногенних явищ, детермінації самовільного залишення військової частини або місця служби та формуванню типових рис різних категорій злочинців. Такі заходи застосовуються виключно тоді, коли йдеться про явища та процеси, існування яких неминуче в силу конкретних історичних умов та які не можуть бути усунені за короткі строки;

3) профілактика усунення – це вид запобіжної діяльності, який безпосередньо визначає таку діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, що відповідно послаблює або ж ліквідує негативні явища та процеси, які активізують кримінально-протиправні вияви самовільного залишення військової частини або місця служби;

4) профілактика захисту – це система заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими органами з метою ліквідації детермінант, що сприяють безпосередньо вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, та (опосередковано) антисуспільних поглядів. Зазначимо, що на відміну від інших видів спеціально-кримінологічної профілактики, профілактика захисту має на меті створення достатнього захисту та безпеки людей і речей, а також й інші зовнішні перешкоди на

шляху посягання на суспільні цінності [170, с. 25]. У контексті самовільного залишення військової частини або місця служби відмічається посягання на суспільні відносини, які безпосередньо виникають у зв'язку з проходженням військової служби.

Безперечно сучасна практика запобігання злочинності потребує саме такої структури кримінологічної профілактики, адже в ній дійсно відображаються види діяльності, що безпосередньо потребують специфічних знань, умінь, навичок, підготовки, тобто того інструментарію, на що на практиці не звертається належної уваги [170, с. 23]. Разом з тим на практиці безпосередньо в контексті самовільного залишення військової частини або місця служби досить складно визначити окремо заходи випередження, обмеження, усунення чи захисту. На практиці такі заходи, як правило, розглядаються в єдності та взаємозв'язку.

Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби становить сукупність відмінних за своїми суб'єктами, об'єктами запобіжної дії та характером заходів, що спрямовані на усунення, припинення або обмеження дії детермінант, насамперед на мікрорівні. До таких заходів можемо віднести такі профілактичні напрями діяльності:

- посилення діяльності стосовно протидії корупції у військовій сфері, особливо пов'язаної із відчуженням військового майна, земель оборони, освоєнням чималих коштів, виділених на виконання заходів державних цільових програм, розв'язанням кадрових питань;

- підвищення якості розкриття та розслідування правопорушень самовільного залишення військової частини або місця служби, що вчиняються насамперед військовослужбовцями старшого і вищого офіцерського складу;

- достатньо суворий відбір кандидатів на військову службу за високими професійними, психологічними, морально-етичними якостями;

- вироблення в солдат, офіцерів та особового складу Збройних Сил непримиренного ставлення до виявів позастатутних відносин та інших порушень законодавства у військовій сфері;

- проведення командирами військових частин профілактичної роботи з особовим складом безпосередньо з метою недопущення кримінальних виявів корисливого та насильницького характеру;

- посилення фахового рівня військових начальників та офіцерського командного складу, зокрема оновлення методик корекційного впливу на особовий склад;

- тісна співпраця військових частин та формувань із громадськими організаціями, які б відповідно допомагали військовим захищати їхні права (наприклад, робота Громадської ради при Міністерстві оборони України, громадський патронаж окремих військових частин тощо);

- розширення кримінологічної поінформованості військовослужбовців про випадки вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби та інших військових кримінальних правопорушень і відповідно юридичні наслідки для винних осіб, зокрема, особливо ті, що безпосередньо пов'язані із призначенням кримінальних покарань у виді позбавлення волі на певний строк тощо [130, с. 195].

Разом з тим вважаємо, що це не вичерпний перелік заходів кримінологічної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби. Тому залежно від обстановки відповідні заходи можуть видозмінюватися.

Якщо оперувати вищезазначеними заходами, то вважаємо, що спеціальній кримінологічній профілактиці самовільного залишення військової частини або місця служби характерні такі ознаки:

- вказаний різновид профілактики здійснюється безпосередньо на основі суворого дотримання принципу законності і правопорядку;

- єдиною та визначальною метою спеціальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби є забезпечення

дотримання правил поведінки, що регламентуються кримінальним законодавством;

– спеціальна профілактика самостійного залишення військової частини або місця служби є комплексною за своєю правовою природою, при цьому поєднує в собі різноманітні елементи, які функціонують на єдиній політичній, юридичній, науковій базі;

– містить у собі не лише власне діяльність, але також й організаційні, матеріальні та інші основи профілактичної діяльності, тобто її зовнішню структуру і матеріально-ресурсну базу, яка відповідно дає змогу розглядати профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби як підсистему суспільного регулювання;

– спеціальна профілактика злочинів потребує затрат певних соціальних ресурсів, що спрямовані в кінцевому підсумку на усунення негативних та розвиток позитивних явищ;

– вказаний вид профілактичної діяльності пов'язаний із використанням спеціальних умінь, навичок та знань;

– спеціальна профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби здійснюється безпосередньо із врахуванням особливостей реальної соціальної обстановки [176, с. 179–180].

Разом з тим зазначимо, що кримінологічна профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби поділяється на ранню, безпосередню та посткримінальну.

Як зазначають дослідники, рання профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби охоплює таке:

– заходи корекції морально-психологічних властивостей військовослужбовців, які вчиняють аморальні дії та порушують Статут, характер яких безпосередньо вказує на процес деморалізації особи військовослужбовця, що може привести до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби;

– заходи оздоровлення негативного мікросередовища, під впливом якого у свідомості осіб, що проходять військову службу, які потрапили у військове середовище, можуть сформуватися негативні погляди та вони можуть стати на протиправний шлях і відповідно вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби [167].

Своєю чергою у структурі ранньої профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби виділяють безпосередню профілактику, сутність якої безпосередньо становить організація та здійснення превентивної діяльності, що спрямована конкретно на виявлення й усунення причин військових кримінальних правопорушень, детермінант, які сприяють їх вчиненню, на встановлення осіб, що можуть вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби, та проведення із військовослужбовцями роботи стосовно недопущення кримінально-протиправної діяльності [177, с. 119].

Натомість у системі посткримінологічної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби виділяють повторну та рецидивну профілактику. Така профілактична діяльність здійснюється стосовно осіб, в яких відбувається формування програм і моделей кримінально-протиправної діяльності. При цьому в такому випадку має місце деталізація ранньої профілактики за етапами формування кримінально-протиправного умислу та вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, що більш повно відображає різноманітність форм і методів профілактики військових кримінальних правопорушень [178, с. 90–91].

Разом з тим зазначимо, що специфіка профілактичних заходів у військових частинах стосовно самовільного залишення військової частини або місця служби пов'язана також із комплексним дослідженням проблеми насильства в армії, оскільки саме насильство в армії стає однією із причин вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України. Тому наголосимо, що профілактичні заходи можуть бути спрямовані

різноманітним категоріям військовослужбовців та поділяються на первинні, вторинні і третинні заходи.

До первинних заходів спеціально-кримінологічної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби належать наскрізні та індикативні дослідження, що проводяться серед військовослужбовців. Так, зокрема, так звані наскрізні дослідження мають універсальний характер. До них належать опитування, анкетування всіх військовослужбовців військової частини або ж здійснення таких досліджень за територіальною ознакою. Наскрізні дослідження спрямовано на виявлення рівня насильства в армії загалом та виділення специфічних груп ризику, які потенційно можуть бути жертвами насильства і схильні будуть у майбутньому самовільно залишити військову частину або місце служби. Своєю чергою так звані індикативні дослідження мають проводитися стосовно осіб, які раніше вже вчиняли акти насильства, особливо з метою задоволення власних мотивів.

Вторинні заходи профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби – це визначення специфічних категорій осіб з негативними психологічними установками та девіантними формами поведінки, що пов'язані насамперед з порушеннями вольової сфери (так звані залежні психологічні розлади), та наданням їм психологічної допомоги. У такому випадку в армії дійсно доцільним вбачається ведення спеціальних обліків цієї категорії осіб, яким за потреби необхідно надавати психологічну підтримку.

Натомість третинні заходи профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби – це насамперед надання всебічної допомоги жертвам кримінальних правопорушень, застосування заходів стосовно ресоціалізації та реадaptaції, психологічний супровід таких категорій військовослужбовців паралельно з наданням правової та медико-психологічної допомоги. Зауважимо, що в переважній більшості держав Західної Європи діють багаточисленні програми допомоги жертвам

насильства, в тому числі і у військових частинах. Вони проводяться на рівні неурядових громадських організацій, які мають матеріальну, юридичну та медичну підтримку зі сторони держави [179, с. 132–133].

На нашу думку, здійснення вищезазначених заходів матиме важливе практичне профілактичне значення, оскільки дозволить виявити серед військовослужбовців осіб, які схильні до вчинення насильства. Робота з військовими психологами також відіграє профілактичне значення, тому що кількість вчинених самовільних залишень військової частини або місця служби знизиться.

Отже, можемо зробити висновок, що кримінологічна профілактика самовільного залишення військової частини або місця служби має важливе практичне значення, оскільки саме краще запобігти кримінальному правопорушенню, ніж потім його розслідувати та одержати відповідні негативні наслідки його вчинення.

Наступним різновидом спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Варто зазначити, що відвернення кримінальних правопорушень – це спеціальний напрям спеціально-кримінологічного запобігання кримінальним правопорушенням, який становить сукупність заходів, що спрямовані на окремі групи та конкретних осіб, що відповідно виношують кримінально-протиправні наміри, задумують вчинення кримінальних правопорушень, у тому числі й самовільного залишення військової частини, і також позитивно сприймають кримінально-протиправний спосіб життя з метою дискредитування кримінально-протиправної поведінки, а до того ж добровільної відмови від кримінально-протиправної мотивації та відповідно наміру або ж продовження кримінально-протиправної діяльності. При цьому відвернення кримінальних правопорушень має місце тоді, коли кримінально-протиправна поведінка особи проходить етап від моменту

формування кримінально-протиправного мотиву до початку виконання кримінального правопорушення [56, с. 142].

Як зазначає В. В. Голіна, кримінальне правопорушення – це останній акт суб'єктивних та об'єктивних обставин, які йому передують, і відображають виникнення кримінально-протиправних мотивів, постановку мети, цілей, завдань, вибір оптимальних способів, засобів чи прийомів вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, ухвалення рішення, пов'язаних із підготовкою до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби тощо. Усі вищезазначені фактори в процесі їх формування ще не створюють складу самовільного залишення військової частини або місця служби, проте загалом вони входять до поняття кримінально-протиправної поведінки. У кримінології вищезазначеним поняттям охоплюються як формування кримінально-протиправного умислу, так і його здійснення [170, с. 30]. Тобто, фактично, відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби можливе вже на стадії готування до нього, а тому в запобіжній діяльності важливий аспект має саме виявлення у військовослужбовця умислу на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Зауважимо, що виявлення умислу на вчинення військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби – це насамперед інтелектуально-вольовий акт військовослужбовця, яким безпосередньо відображається його готовність на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби. Але необхідно при цьому враховувати, що не всі задуми завершуються вчиненням самовільного залишення військової частини або місця служби. Військовослужбовець добровільно може відмовитися від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи ж під впливом оточення або спеціально уповноважених органів чи посадових осіб. Зокрема, в результаті такої запобіжної діяльності у військовослужбовців виникають так звані

контрмотиви стосовно вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [180, с. 265].

У контексті відвернення від самовільного залишення військової частини або місця служби важливо акцентувати увагу на тому, що військовослужбовець, як правило, не самостійно відмовляється від вчинення цього кримінального правопорушення. Усе ж таки ключову роль у цьому відіграє діяльність військових командирів, правоохоронних органів та військових психологів. Тому від вищезазначених суб'єктів необхідно дійсно своєчасне вжиття запобіжних заходів, розроблення і здійснення яких сприяє появі сумніву та відмови від самовільного залишення військової частини або місця служби [170, с. 30].

Разом з тим, як слушно зазначають науковці, відвернення кримінально-протиправних виявів має місце тоді, коли кримінально-протиправна поведінка проходить період від формування мотиву на вчинення залишення військової частини або місця служби до початку виконання вищезазначеного кримінально-протиправного діяння. Тому погоджуємося з дослідниками, що цілком зрозуміло, що за відверненням кримінальних правопорушень як одним із напрямів запобіжної діяльності визначається самостійність та специфічність, адже центр ваги запобіжної діяльності переноситься на стадію, коли виникає кримінально-протиправний умисел і ухвалюється рішення стосовно вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [181, с. 88–89].

Що стосується безпосередньо заходів відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби, то їх доцільно поділяти на дві групи: заходи переорієнтації антисуспільної настанови та активні контрзаходи.

Так, заходи переорієнтації антисуспільної настанови такі:

– спеціальні соціально-економічні та соціально-психологічні програми, які спрямовані на те, щоб військовослужбовець одержував необхідні блага для задоволення своїх потреб у процесі проходження військової служби та

відмовився від намірів вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби;

– заходи, які спрямовано на формування у військовослужбовців правової культури та поваги до військового законодавства;

– кримінологічна поінформованість військовослужбовців для його більш тісної співпраці з безпосередніми військовими командирами та військовослужбовцями, що мають вище звання;

– організаційно-правові та управлінські заходи, що підвищують у військовослужбовців почуття відповідальності і виробляють у них уявлення про допустимі засоби досягнення своїх потреб у процесі проходження військової служби.

Своєю чергою активні контрзаходи в протидії самовільному залишенню військової служби чи місця служби – це заходи переконання, різноманітних виявів примусу, застереження та допомога військовослужбовцям, які схильні до вчинення самовільного залишення військової служби чи місця служби, що було виявлено шляхом відповідних анкетувань чи тестувань [56, с. 153–154].

Таким чином, відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби – це недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби військовослужбовцями, в яких виник умисел на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, проте вони не вчинили жодних підготовчих дій, спрямованих на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби [24, с. 182].

Разом з тим потрібно зазначити, що відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби посідає проміжну ланку між профілактикою самовільного залишення військової частини або місця служби та припиненням самовільного залишення військової частини або місця служби. Якщо ж заходи, спрямовані на відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби, не були дієвими, необхідно здійснювати припинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Що стосується припинення самовільного залишення військової частини або місця служби, то в спеціальній юридичній літературі та відповідно на практиці воно розглядається в контексті кримінально-правової теорії розвитку кримінально-протиправної діяльності, зокрема, з моменту виявлення наміру на вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби до його остаточного здійснення, якою охоплюється готування до самовільного залишення військової частини або місця служби, замах на самовільне залишення військової частини або місця служби і закінчене самовільне залишення військової частини або місця служби. Тому, враховуючи вищезазначені положення, необхідно констатувати, що припинення самовільного залишення військової частини або місця служби – це виявлення військовослужбовців, що готуються вчинити таке кримінальне правопорушення або ж намагаються безпосередньо його вчинити (замах на самовільне залишення військової частини або місця служби) та відповідно вжиття до таких військовослужбовців відповідних заходів. Тому цілком закономірно, що припинення самовільного залишення військової частини або місця служби розглядається як професійна оперативно-розшукова діяльність спеціалізованих підрозділів, насамперед, правоохоронних органів [183, с. 17–18].

Характерною рисою запобіжної роботи в процесі припинення самовільного залишення військової частини або місця служби на стадіях готування і замаху на кримінальне правопорушення відповідно залежить від обсягу виконаної кримінально-протиправної діяльності військовослужбовця, спрямованої на вчинення відповідного кримінального правопорушення, а також характеру вчиненого кримінального правопорушення тощо. У зв'язку з цим розрізняють такі заходи припинення самовільного залишення військової частини або місця служби:

- 1) опанування;
- 2) обережності;
- 3) активного втручання [56, с. 153].

Розглядаючи заходи опанування самовільного залишення військової частини або місця служби, необхідно зазначити, що вони здійснюються безпосередньо з метою досягнення добровільної відмови військовослужбовця від продовження кримінально-протиправної діяльності. Відповідно до ст. 17 КК України добровільною відмовою від вчинення кримінального правопорушення вважається остаточне припинення особою за власною волею готування до вчинення кримінального правопорушення або ж замаху на його вчинення, якщо безпосередньо при цьому особа усвідомлювала можливість доведення кримінального правопорушення до кінця [5]. Тобто необхідно враховувати, що добровільна відмова від самовільного залишення військової частини або місця служби матиме місце за наявності таких ознак:

– остаточного припинення військовослужбовцем готування до самовільного залишення військової частини або місця служби чи замаху на самовільне залишення військової частини або місця служби. Тільки остаточне припинення доведення самовільного залишення військової частини або місця служби до кінця свідчить про добровільну відмову від вчинення цього кримінального правопорушення [184, с. 55];

– недоведення самовільного залишення військової частини або місця служби до кінця з власної (своєї) волі військовослужбовця. Тобто військовослужбовець повинен самостійно, без ініціативи сторонніх суб'єктів відмовитися від доведення самовільного залишення військової частини або місця служби до кінця. Ключовим фактором у цьому випадку вбачається відповідне уявлення самого військовослужбовця, а не той факт, чи існувала насправді фактична можливість продовжити або завершити розпочате кримінально-протиправне діяння [185, с. 71];

– наявність у військовослужбовця усвідомлення можливості довести самовільне залишення військової частини або місця служби до кінця. Зазначаємо, що усвідомлення можливості у військовослужбовця доведення самовільного залишення військової частини або місця служби до кінця вважається суб'єктивним критерієм, тобто уявленням про це самого

військовослужбовця. Наприклад, якщо військовослужбовець, намагаючись покинути військову частину або ж місце проходження військової служби, дійшов до забору чи іншої перешкоди, але в останній момент відмовився вчиняти кримінальне правопорушення, передбачене ст. 407 КК України, то в цьому випадку йдеться про добровільну відмову від самовільного залишення військової частини або місця служби, хоча насправді реальної можливості вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби в цій ситуації взагалі не було [186, с. 37].

На відміну від заходів опанування заходи обережності застосовуються насамперед для того, щоб створити належні умови, які унеможливають або ж перешкоджають продовженню вже розпочатої кримінально-протиправної діяльності. Тобто у цьому випадку в контексті опанування самовільного залишення військової частини або місця служби має місце посилення роботи вартових на постах, зміна режиму вартування, розроблення системи термінового зв'язку вартових з командирами тощо [187, с. 91].

Натомість заходи активного втручання припускають негайну реакцію керівництва військових частин та вартових у випадках, коли прогаяння потягне за собою безпосереднє кримінально-протиправне посягання (наприклад, затримання особи, що готується самовільно залишити військову частину або ж місце служби під час готування до цього кримінального правопорушення, створення специфічних умов для вже розпочатого самовільного залишення військової частини або місця служби на невідале готування чи замах на це кримінальне правопорушення тощо [56, с. 154–155].

Отже, на нашу думку, заходи припинення самовільного залишення військової частини або місця служби мають дуже важливе практичне значення, насамперед для протидії вчиненню цього кримінального правопорушення вже на стадії готування чи замаху на нього. Тому у військових частинах необхідно передусім посилити вартові пости для мінімізації виявів самовільного залишення військової частини або місця служби. У такому випадку запобіжний вплив буде відчутнішим і буде

зменшено кількість самовільного залишення військової частини або місця служби.

Таким чином, проаналізувавши спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, ми дійшли узагальнювального висновку, що спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність довготривалих спеціальних заходів з протидії та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, змістом яких є діяльність спеціально-уповноважених суб'єктів правоохоронної діяльності, військових частин, інших державних органів, на які законом покладено обов'язок боротьби зі злочинністю, що спрямована на усунення детермінант, які породжують і сприяють самовільному залишенню військової частини або місця служби, а також недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби становить три напрями діяльності: 1) кримінологічну профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби; 2) відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби; 3) припинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

3.3. Індивідуально-профілактичні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби

Варто зазначити, що військова реформа, яка відбувається систематично, починаючи з 2014 р., спрямована на розбудову армії європейського типу. Тому стає цілком зрозумілим, що для військової організації нашої держави дуже важливим вбачається процес зміни характеру Збройних Сил України, ключовими ознаками якого вважається демократизація життя в армії, мінімізація позастатутних відносин, автоматизація та діджиталізація всіх

сфер військової діяльності, а також виховання воїна-громадянина, воїна-професіонала в дусі патріотизму. Насправді, якщо подивитися на події останніх років у нашій державі, то можемо помітити, що Збройні Сили України являють собою не лише інструмент соціально-політичної стабільності і безпеки держави, а й джерело соціальної напруги, особливо в умовах неоголошеної війни на Донбасі. Саме тому злочинність у сфері військової служби дійсно доцільно визначати як одну із найбільш значущих соціальних загроз, які стримують прогресивний розвиток України як суверенної держави. Саме тому погоджуємось з думкою Є. Б. Пузиревського, що протидія зовнішній загрозі сьогодні є ключовим завданням сучасної України [188, с. 3].

У зв'язку з вищезазначеним поряд із загальносоціальним і спеціально-кримінологічним запобіганням самовільного залишення військової частини або місця служби важливе місце посідає індивідуально-профілактичне запобігання вказаному кримінальному правопорушенню.

Перш ніж досліджувати специфіку індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, на нашу думку, доцільно визначити поняття індивідуального запобігання злочинності загалом.

Так, зазначаємо, що на думку В. Голіни, під індивідуальним запобіганням злочинності слід розуміти спеціально-кримінологічні заходи запобігання злочинності, які безпосередньо застосовуються стосовно конкретно визначеної особи, а саме потенційної особи злочинця з урахуванням фактичних, правових та кримінологічних підстав [170, с. 39].

Своєю чергою необхідно зазначити, що А. Марієнко вказує, що індивідуальне запобігання кримінальним правопорушенням – це особливий вид запобігання злочинності стосовно конкретно визначеної особи, який базується на обґрунтованому припущенні, прогнозуванні та правових підставах, що та чи інша особа теоретично може вчинити кримінальне

правопорушення. При цьому дослідник наголошує, що метою індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням, на відміну від спеціально-кримінологічного, є безпосередній вплив на свідомість особи, а відповідно через такий вплив – зміна поведінки особи внаслідок свідомих спонукань самого об'єкта індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням [189, с. 194].

Натомість А. Корягіна зазначає, що індивідуальне запобігання злочинності виявляється у цілеспрямованих спеціально визначених заходах запобігання кримінальним правопорушенням стосовно конкретно визначеної особи і навіть групи осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень, причин та умов, що детермінують поведінку відповідної особи [144, с. 192].

Отже, як можемо помітити, науковці у своїх підходах щодо індивідуального запобігання злочинності однакові в розумінні того, що профілактичні заходи здійснюються стосовно конкретно визначеної особи, або ж групи осіб, які схильні до вчинення того чи іншого кримінального правопорушення з урахуванням причин і умов злочинності та на основі фактичних, правових та кримінологічних підстав.

Переходячи безпосередньо до дослідження індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, потрібно зазначити, що воно загалом ґрунтується на основі положень індивідуального запобігання злочинності з урахуванням специфічної сфери – військової служби.

Індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, з точки зору А. Закалюка – це спеціальна індивідуально визначена профілактична діяльність органів держави та інституцій громадянського суспільства із виявлення осіб, які власною поведінкою демонструють схильність до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби і спрямування стосовно цих осіб запобіжного впливу засобами виховання, допомоги, а також контролю, який

здійснюється безпосередньо з метою усунення чи нейтралізації конкретних детермінант, які сприяють самовільному залишенню військової частини або місця служби безпосередньо за допомогою заходів, які не мають характеру кари [78, с. 63–64].

На нашу думку, вищезазначена позиція дослідника є дійсно обґрунтованою, оскільки в рамках індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби найбільш доцільно використовувати саме виховні заходи, адже на них ґрунтується повага до військової служби.

Так, індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби необхідно розглядати як частину запобіжної діяльності щодо певної особи, яка відповідно здійснюється на стадії, яка передуює виникненню кримінально-протиправного умислу [190, с. 21].

У цьому визначенні індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби раціональне зерно вбачається в тому, що автор уточнює, що профілактична діяльність може здійснюватися тільки на стадії кримінально-протиправного умислу. Тобто необхідно констатувати, що індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби становить насамперед ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється виключно на стадії, що передуює виникненню такому наміру. Отже, фактично, необхідно констатувати, що усунення небезпеки потенційного самовільного залишення військової частини або місця служби – це ключове завдання індивідуального запобігання.

Тільки в такому випадку можливе здійснення подібних заходів, хоча у цьому випадку виникає також проблема в тому, що досить складно визначити, щодо яких військовослужбовців чи солдатів необхідно здійснювати профілактичні заходи, оскільки насправді у військовослужбовців можуть виникнути мотиви самовільно залишити військову частину чи місце служби спонтанно.

Дещо по-іншому трактує індивідуальне запобігання (індивідуальна профілактика) самовільного залишення військової частини або місця служби Ю. В. Александров. На думку вищезазначеного науковця – це специфічна діяльність державних органів та інститутів громадянського суспільства, яка охоплює собою діяльність стосовно конкретних осіб військовослужбовців, поведінка яких вступає в конфлікт з нормами права [55, с. 127].

Буквальне тлумачення вищезазначеної точки зору дає всі підстави вести мову про те, що індивідуальні профілактичні заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби здійснюються вже після того, як особа порушила норми права. З такою позицією автора ми не можемо погодитися, оскільки в цьому випадку має місце вже не профілактична діяльність, а діяльність з припинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Також досить цікавим вбачається підхід О. М. Джужі стосовно індивідуальної профілактики військовослужбовців. Так, вищезазначений дослідник визначає індивідуальну профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби як своєчасний вплив на військовослужбовців, з боку яких є загроза у вчиненні самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення. Саме тому зауважимо, що у цьому випадку йдеться про чітко регламентовану дію спеціально уповноважених органів чи осіб (командира, начальника тощо) на конкретного військовослужбовця та його оточення після появи інформації стосовно можливої криміналізації зазначеної особи. При цьому підході до визначення індивідуальної профілактики об'єктом профілактичної діяльності визнається певний військовослужбовець та його спосіб проходження військової служби і поведінка, яка безпосередньо свідчить про можливість вдатися до злочинних дій [176, с. 134].

Необхідно зазначити, що у вищезазначеному підході до визначення індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби потенційна можливість застосування заходів індивідуальної

профілактики зумовлена обов'язковим виявом з боку особи криміногенної поведінки, на яку необхідна спеціальна реакція з боку спеціально уповноважених на це органів. З вищезазначеного випливає, що до вираження криміногенної поведінки з боку військовослужбовця ні про яку індивідуальну профілактичну діяльність не може йтися. Тому загалом погоджуємося з дослідниками, що вказаний аспект є одним із ключових критеріїв розмежування наукових поглядів стосовно визначення сутності індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби [191, с. 301].

Своєю чергою Л. А. Сміян пропонує дещо розширений підхід до трактування індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби. На думку дослідника, під індивідуальною профілактикою самовільного залишення військової частини або місця служби потрібно розуміти комплекс специфічних дій державних органів, зокрема військових частин із виявлення осіб, від яких очікується вчинення кримінально-протиправного діяння з подальшим позитивним впливом на виявленого військовослужбовця з метою корегування його свідомості на краще [63, с. 118].

Якщо в попередніх підходах до визначення індивідуального запобігання (профілактики) самовільного залишення військової частини або місця служби профілактична діяльність може здійснюватися тільки після надходження з певного джерела інформації про особу, щодо якої доцільно провести профілактичні заходи, а в останньому визначенні наголошується на тому, що спеціально уповноважені органи повинні самостійно вчиняти індивідуальні профілактичні заходи без очікування певних сигналів про таких осіб [191, с. 301]. Ми також підтримуємо другий підхід, оскільки краще випередити вчинення кримінального правопорушення і самостійно керівництву військової частини виявити ініціативу з визначення ризиків вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

Визначивши поняття індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, перейдемо безпосередньо до аналізу профілактичних заходів, які здійснюються на цьому рівні. При цьому важливо уточнити підстави індивідуального запобігання, адже за відсутності певних підстав профілактична діяльність на індивідуальному рівні буде неефективною.

Як уже було зазначено вище, підставами індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби є фактичні, правові та кримінологічні.

Так, під фактичними підставами індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби необхідно розуміти реальну поведінку військовослужбовців, в якій закладено потенційне вчинення самовільного залишення військової частини чи місця служби. Це може виявлятися, наприклад, у зухвалій поведінці військовослужбовця, в порушенні дисципліни служби, виявленні випадків позастатутних відносин, зловживання алкоголем тощо. Тобто, фактично, всі випадки девіантної поведінки можуть бути фактичними підставами для вчинення профілактичних заходів щодо військовослужбовців. З вищезазначеного випливає, що антисуспільна діяльність є реальним виявом особистості людини, її основною спрямованістю та домінуючим внутрішнім змістом [192].

Своєю чергою правові підстави індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це врегульованість індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби правовими нормами. Аналіз кримінологічної літератури дає підстави вести мову про те, що винне вітчизняне законодавство, хоча й містить низку правових підстав індивідуального запобігання злочинів загалом, але переважна більшість з них мають відомчий характер, що для ефективної профілактики самостійного залишення військової частини або місця служби є недостатньо [193, с. 131].

Прикладом правової підстави індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби можемо назвати положення п. 67 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, які визначають обов'язки командира бригади. Зокрема, командир бригади зобов'язаний керувати правовим вихованням військовослужбовців бригади, а у випадку вчинення військовослужбовцем кримінального правопорушення, в тому числі й самовільного залишення військової частини або місця служби, негайно повідомляти про його вчинення органу досудового розслідування [11]. Також прикладом такої правової підстави можемо навести п. 119 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, відповідно до якого командир взводу (групи, башти) зобов'язаний неухильно слідкувати за дотриманням військовослужбовцями військової дисципліни у взводі (групі, башті) [11].

Кримінологічні підстави індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це наявність певного рівня кількісних і якісних показників криміногенності особи військовослужбовця, що відповідно дозволяє визначити саме тих осіб, які проходять військову службу, від кого з високим ступенем ймовірності можна очікувати вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення [192]. Тобто у цьому випадку мається на увазі характеристика особи військовослужбовця, його поведінка до проходження військової служби, чи притягувалась особа раніше до юридичної відповідальності чи ні, як себе зарекомендувала в процесі проходження військової служби тощо.

Заходами індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби є:

1. Виховні заходи. Виховні заходи посідають чи не найбільш важливе місце в індивідуальному запобіганні самовільного залишення військової частини або місця служби. При цьому зазначаємо, що виховні заходи передусім виявляються щодо виховання командирів та безпосередніх начальників військовослужбовців. Це зумовлюється тим, що в умовах

сьогодення до командирів і начальників пред'являються дуже високі вимоги. Так, зокрема, вони зобов'язані володіти такими рисами, як високий рівень дисциплінованості, суворі вимогливість насамперед до себе, командирська воля та організаторські здібності, висока професійна підготовка, загальна і професійна культура як особи військовослужбовця, вміння навчати та виховувати підлеглих осіб.

Слід зазначити, що реалізація вищезазначених вимог має дійсно велике профілактичне значення, оскільки наказ чи розпорядження командира або начальника, які відповідають вищезазначеним вимогам, будуть правильно сприйматися підлеглими особами в будь-якій ситуації, а такий керівник завжди зможе запобігти негативним емоційним реакціям, які можуть призвести до скоєння самовільного залишення військової частини або місця служби [174, с. 102].

Своєю чергою, що стосується військовослужбовців, то виховні заходи насамперед мають ознаку переконання. Як зазначає В. Голіна, заходами переконання військовослужбовців від вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби є процес логічного обґрунтування військовослужбовцю думки про відмову від антисуспільної поведінки, кримінально-протиправних намірів, антисуспільних настанов тощо [56, с. 146].

Варто зазначити, що серед виховних заходів, які застосовуються до військовослужбовців на практиці, позитивно зарекомендували себе такі виховні заходи, як:

- індивідуальні бесіди з особою, яка потенційно може вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби;
- обговорення поведінки особи, якщо були підстави вважати, що вона може вчинити кримінальне правопорушення;
- прослуховування курсу лекцій на юридичні теми, спрямовані насамперед на групу осіб, які схильні до антигромадської поведінки, що може

виявитися у скоєння самовільного залишення військової частини або місця служби;

– встановлення над військовослужбовцем індивідуального або колективного шефства, тобто особи, яка буде відповідальною за військовослужбовця;

– стимулювання участі військовослужбовця в культурній, творчій діяльності тощо [56, с. 146].

Безумовно, криміногенна поведінка особи військовослужбовця свідчить про її життєве неблагополуччя, а також конфліктність, побутову невлаштованість та про інші труднощі. Саме тому з особливою ретельністю організовується індивідуальна виховна робота із військовослужбовцями, які народилися та вирости в неблагополучних сім'ях, осіб з кримінальним минулим, що мають судимість, які допускають вживання алкогольних напоїв, що вирізняються насамперед нестриманим, неадекватним, агресивним та невірноваженим характером [174, с. 103].

Разом з тим, аналізуючи виховні заходи профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби, зазначимо, що на сьогодні в Концепції виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, що затверджена Указом Президента України, закріплено те, що виховна робота у Збройних Силах та інших військових формуваннях України – це система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких і військово-соціальних заходів, які безпосередньо спрямовані на формування та розвиток у військовослужбовців професійно необхідних якостей, моральної самосвідомості, що має на меті забезпечити високу бойову і мобілізаційну готовність органів управління, з'єднань та частин, зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів [194]. Тобто, як ми бачимо, в Концепції закріплено сутність виховної роботи в Збройних Силах України та основні напрями її впливу на військовослужбовців.

Основними складовими елементами виховної роботи у Збройних Силах України є:

- морально-психологічне забезпечення бойової та мобілізаційної готовності військ (сил), бойового чергування, бойової служби, оперативної і бойової підготовки, специфічної діяльності військових формувань;
- морально-психологічне забезпечення військової дисципліни та профілактика правопорушень;
- інформаційно-пропагандистське забезпечення;
- культурно-виховна та просвітницька робота;
- військово-соціальна робота [194].

Таким чином, враховуючи вищевикладене, можемо констатувати, що до основних форм індивідуальної виховної роботи військовослужбовців належать індивідуальна бесіда, психологічна допомога, індивідуальне завдання, доручення, індивідуальний контроль тощо [195, с. 36]. Вважаємо, що виховні індивідуальні заходи є визначальними на початкових стадіях запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

2. Організаційні заходи. Варто зазначити, що до організаційних заходів профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби належать такі заходи:

- покращення добору осіб, які приймаються на строкову військову службу та контракт;
- своєчасне виявлення у військовослужбовців хвороб, які перешкоджають проходженню строкової служби;
- уважне ставлення командирів та начальників до листів, скарг і побажань військовослужбовців у процесі проходження ними військової служби;
- вияв турботи про їхні сім'ї [174, с. 103];
- інформаційне забезпечення проходження військової служби;
- виявлення та аналіз проблем, які перешкоджають проходженню військової служби;

- безпосереднє організаційне забезпечення конкретних завдань та реалізацію запланованих заходів у Збройних Силах України;
- взаємодія та координація суб'єктів профілактичної діяльності стосовно військовослужбовців;
- внесення корегувань та змін на основі оцінки ефективності результатів і нових потреб сучасної армії;
- правове забезпечення;
- ресурсне забезпечення [8, с. 171].

Безперечно, вищезазначені організаційні заходи індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби мають більш загальне значення, а не індивідуальне. Однак виконання завдань індивідуальної профілактики без вищезазначених заходів є неможливим.

Як зазначає Н. А. Дмитренко, найбільш ефективним профілактичним заходом у структурі організаційних заходів є формування статутного розпорядку в житті та діяльності військовослужбовців, у тому числі і в наданні їм відпусток і звільнень, у взаємних стосунках між товаришами по службі тощо. Тому відповідно суворе дотримання командирами і начальниками військовослужбовців вимог військового законодавства у сферах, які стосуються особистих інтересів військовослужбовців, вносить у військову службу чіткість та визначеність, виховує у військовослужбовців шанобливе ставлення до військового правопорядку і повагу до військової служби [15, с. 103].

Крім того, погоджуємося з дослідницею, що ефективно позначається на ставленні особового складу до порядку проходження військової служби організація чіткого статутного контролю за наявністю військовослужбовців на ранкових оглядах, заняттях, в особистий час та на вечірніх перевірках, а також за їх поверненням із відпусток, відряджень і госпіталів. Саме тому насправді особливий контроль повинен бути організований за військовослужбовцями, які виконують специфічні завдання за межами військових частин, підрозділів чи безпосереднього місця служби, оскільки в

такому випадку потенційне вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби є більш реальним, ніж коли військовослужбовець перебуває у військовій частині чи місці служби [15, с. 103].

3. Соціально-психологічні заходи. У цьому випадку вважаємо за доцільне поєднувати соціальні і психологічні заходи індивідуального запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, оскільки вони перебувають в єдності і взаємозв'язку.

Так, зокрема, соціальні заходи профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби позитивно впливають на різні соціальні інституції, зокрема взвод, рота тощо. Значний профілактичний потенціал містять заходи, що сприяють покращенню бойового духу військовослужбовця та його ефективній інтеграції в спільноту військовослужбовців [55, с. 130]. Причому, окрім соціального впливу, така інтеграція має й психологічний вплив, оскільки перебування в новому для людини соціумі тягне за собою стрес. Особливо це стосується армійського життя і побуту.

Своєю чергою безпосередньо із психологічного аспекту індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби пов'язано з необхідністю створення спеціальних психограм на конкретного військовослужбовця та його подальшого порівняння з моделями оптимального набору різноманітних за ступенем криміногенності рис, необхідних для потенційного скоєння самовільного залишення військової частини або місця служби за конкретно визначених умов. Це безпосередньо дозволить військовим психологам здійснити прогнозування поведінки військовослужбовця і визначити, чи може він вчинити самовільне залишення військової частини або місця служби [188, с. 11].

Слід зазначити, що з педагогічної позиції соціально-психологічні заходи можуть входити до виховних заходів. Таку позицію висловлює А. В. Градецький. Тому погоджуємося з дослідником, що в сукупності заходи з індивідуальної профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби здійснюються в системі виховної та

соціально-психологічної роботи, під якою необхідно розуміти сукупність організаційних, інформаційних, психологічних, педагогічних, юридичних, культурно-просвітницьких і військово-соціальних заходів, що безпосередньо спрямовані на формування та розвиток у військовослужбовців необхідних морально-бойових якостей, належного стійкого морально-психологічного стану військових колективів, що відповідно повинно сприяти високій бойовій та мобілізаційній готовності військовослужбовців для забезпечення підготовки і виконання перед ними поставлених завдань [196, с. 68].

Отже, значення соціально-психологічних заходів профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби полягає у встановленні стану спокою військовослужбовця, впевненості його у власній безпеці, готовності до взаємодопомоги, взаємопідтримки у складних життєвих ситуаціях з боку інших військовослужбовців, довіри до армії тощо [55, с. 130].

Таким чином, у результаті проведеного дослідження можемо зробити узагальнений висновок, що індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби слід розуміти як сукупність виховних, організаційних та соціально-психологічних заходів, які здійснюються військовими частинами в особі спеціально визначених осіб, психологів, інститутів громадянського суспільства з метою виявлення осіб, які схильні до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби з подальшим позитивним впливом на виявленого військовослужбовця з метою корегування його свідомості. Визначено, що заходами профілактики на індивідуальному рівні є виховні, організаційні та соціально-психологічні заходи. І тільки в сукупності вищезазначені заходи дійсно можуть мати позитивний ефект на особистість військовослужбовця та запобігання вчиненню ним самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення.

Висновки до Розділу 3

Таким чином, проаналізувавши заходи запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, було сформульовано такі узагальнені висновки.

1. Визначено, що загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це комплекс заходів, що здійснюються державними, громадськими й іншими суб'єктами запобіжної діяльності шляхом поєднання організаційно-правових, соціально-економічних, морально-психологічних та інших їх елементів, спрямованих на виявлення причин і умов (детермінантів) вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, а в подальшому на їх усунення та нейтралізацію. Пропоноване нами визначення перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, що спрямовані на подальший розвиток та системне вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію разом з тим причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби. Загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює найбільш масштабніші, довготривалі та найбільш ефективні різновиди діяльності, найважливіші соціальні, економічні, ідеологічні, технічні, організаційні і правові заходи, спрямовані на досягнення мети запобігання злочинності.

2. Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність довготривалих спеціальних заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, змістом яких є діяльність спеціально уповноважених суб'єктів правоохоронної діяльності, військових частин, інших державних органів, на які законом покладено обов'язок боротьби зі злочинністю, що спрямована на усунення детермінант, які породжують і сприяють самовільному залишенню військової частини або місця служби, а також

недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки.

3. Індивідуально-профілактичне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби слід розуміти як сукупність виховних, організаційних та соціально-психологічних заходів, які здійснюються військовими частинами в особі спеціально визначених осіб, психологів, інститутів громадянського суспільства з метою виявлення осіб, які схильні до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби з подальшим позитивним впливом на виявленого військовослужбовця з метою корегування його свідомості. Визначено, що заходами профілактики на індивідуальному рівні є виховні, організаційні і соціально-психологічні заходи. І тільки в сукупності вищезазначені заходи дійсно можуть мати позитивний ефект на особу військовослужбовця та запобігання вчиненню ним самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено конкретне наукове завдання, що полягає у вивченні кримінологічної характеристики, запобіганні самовільному залишенню військової частини або місця служби та розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинних нормативних актів і практичних підходів у цій сфері.

Найбільш важливими є такі висновки:

1. Визначено, що дослідження проблеми самовільного залишення військової частини або місця служби на сьогодні на дисертаційному чи монографічному рівні ще не проводились, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком розвитку науки кримінології. Проте в теоретичній основі дисертаційного дослідження застосовано праці вітчизняних кримінологів, які досліджують окремі питання причин і умов вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, особи військовослужбовця чи заходів запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби.

На наше переконання, використання досвіду вітчизняних науковців, який знайшов своє втілення в підручниках, навчальних посібниках, монографіях, наукових статтях, дозволяє констатувати, що проблематика самовільного залишення військової частини або місця служби стає особливо важливою в умовах сьогодення і потребує подальших наукових розвідок.

2. У роботі наведено авторське визначення самовільного залишення військової служби або місця служби. Самовільне залишення військової частини або місця служби – це діяння військовослужбовця, яке полягає в тому, що військовослужбовець без спеціального дозволу начальника (командира) залишає територію військової частини або місця служби, або не повертається до військової частини чи місця служби після лікування, відпустки, або коли військовослужбовець не прибув вчасно до нового місця служби при переведенні до іншої військової частини чи місця служби.

Вважаємо, що таке визначення самовільного залишення військової частини або місця служби необхідно закріпити в Примітці до ст. 407 Кримінального кодексу України. На нашу думку, таке нововведення дозволить чітко правозастосовувачам розуміти поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби» та відмежовувати його від дезертирства.

Також рекомендовано доповнити Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» терміном «військова частина»: це самостійний структурний підрозділ Збройних Сил України, який утримується за рахунок коштів Державного бюджету України, розташовується на чітко визначеній території, має кошторис надходжень та видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, тобто наділяє військовою частиною всіма ознаками, які притаманні юридичній особі.

Підкреслюємо, що закріплення терміна в законодавстві «місце служби», на нашу думку, не потрібне, оскільки при кваліфікації кримінальних чи адміністративних правопорушень за ст. 407 Кримінального кодексу України чи ст. 172-11 Кодексу України про адміністративне правопорушення ключову роль відіграє сам факт проходження військової служби, що своєю чергою означає проходження військової служби в конкретній військовій частині.

3. У дисертаційному дослідженні наведено авторське визначення поняття «запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби». Запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність нормативних, організаційно-технічних та адміністративно-управлінських заходів, що здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування, органами військової юстиції, командуванням військових частин, які спрямовані на усунення причин та умов, які сприяють вчиненню самовільного залишення військової частини або місця служби, дотримання службової дисципліни серед

військовослужбовців з метою мінімізації вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

У дисертації досліджено досвід Німеччини, Франції, Ізраїлю, Польщі, Литви, Латвії та Молдови.

Використання досвіду вищезазначених держав стосовно запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби може бути корисним і для України. У зв'язку з цим пропонуємо закріпити на законодавчому рівні заохочення до військовослужбовців за зразкову поведінку та надати можливість дострокового звільнення з військової служби; відновити роботу військових судів як органів військової юстиції та законодавчо закріпити обов'язковість використання поліграфа у провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини або місця служби.

Вищезазначені зміни будуть корисними для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, а досвід зарубіжних держав матиме значення для протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби.

4. Визначено, що динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби – це відповідні зміни кількісних та якісних показників вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби протягом певного часового проміжку. Аналіз судової практики свідчить, що починаючи з 2013 і до 2018 року включно кількість вироків за ст. 407 КК України постійно зростала. Тільки з 2019 року кількість вироків за цією статтею КК України знижується. Такі показники свідчать, що динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби йде на спад.

5. Проаналізувавши ознаки особи військовослужбовця, яка залишила військову частину або місце служби, можемо зробити узагальнений висновок, що особа військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби – це чоловік молодого або середнього віку від 18 до 35 років із середньою або вищою освітою, військовослужбовець строкової

служби, за контрактом, або мобілізований, непрацюючий, переважно неодружений, не має дітей, або має одну дитину, не судимий, але може мати дисциплінарне стягнення за військову дисципліну. Він вчиняє самовільне залишення військової частини або місце служби через низьку мотивацію до несення військової служби, небажання загинути на війні або ж страх перед бойовими діями, незадоволення умовами служби, психологічний тиск з боку військовослужбовців чи командирів.

6. Обґрунтовано, що причини і умови (фактори) самовільного залишення військової частини або місця служби – це система соціально-негативних явищ і процесів, які детермінують вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби як свій наслідок. Фактори самовільного залишення військової частини або місця служби є різноманітними.

На нашу думку, найбільш оптимальною класифікацією факторів самовільного залишення військової частини або місця служби є їх поділ на три рівні: фактори самовільного залишення військової частини або місця служби на мікрорівні; на макрорівні; на індивідуальному рівні. Кожен з цих рівнів охоплює причини і умови самовільного залишення військової частини або місця служби.

7. Визначено, що загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це комплекс перспективних соціально-економічних та культурно-виховних заходів, що спрямовані на подальший розвиток і системне вдосконалення суспільних відносин та усунення або нейтралізацію разом з тим причин і умов самовільного залишення військової частини або місця служби. У роботі обґрунтовано, що загальносоціальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює найбільш масштабніші, довготривалі та найбільш ефективні різновиди діяльності, найважливіші соціальні, економічні, ідеологічні, технічні, організаційні та правові заходи, спрямовані на досягнення мети запобігання злочинності.

Уточнено, що спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби – це сукупність довготривалих спеціальних заходів з протидії та запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби, змістом яких є діяльність спеціально уповноважених суб'єктів правоохоронної діяльності, військових частин, інших державних органів, на які законом покладено обов'язок боротьби зі злочинністю, що спрямована на усунення детермінант, що породжують і сприяють самовільному залишенню військової частини або місця служби, а також недопущення вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби на різних стадіях кримінально-протиправної поведінки.

Визначено напрями здійснення спеціально-кримінологічного запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби. Спеціально-кримінологічне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби охоплює три напрями діяльності: 1) кримінологічну профілактику самовільного залишення військової частини або місця служби; 2) відвернення самовільного залишення військової частини або місця служби; 3) припинення самовільного залишення військової частини або місця служби.

У роботі з'ясовано, що індивідуальне запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби слід розуміти як сукупність виховних, організаційних та соціально-психологічних заходів, які здійснюються військовими частинами в особі спеціально визначених осіб, психологів, інститутів громадянського суспільства з метою виявлення осіб, які схильні до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби з подальшим позитивним впливом на виявленого військовослужбовця з метою корегування його свідомості.

У дисертації обґрунтовано, що заходами профілактики на індивідуальному рівні є виховні, організаційні і соціально-психологічні заходи. І тільки в сукупності вищезазначені заходи дійсно можуть мати

позитивний ефект на особу військовослужбовця та запобігання вчиненню ним самовільного залишення військової частини або місця служби чи іншого кримінального правопорушення.

8. Рекомендовано для запобігання самовільному залишенню військової частини або місця служби запроваджувати комплексні заходи, які охоплюють як військову дисципліну, так і соціально-психологічні аспекти служби, а тому доцільно у військових частинах систематично надавати психологічну підтримку військовослужбовцям, незалежно від того, чи схильні вони до вчинення самовільного залишення військової частини або місця служби, чи ні, враховуючи, що нині в Україні запроваджено воєнний стан.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 20.08.2022).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24.02.2022 № 2102-ІХ. *Офіційний вісник України* від 09.03.2022. № 19. Ст. 1027. С. 13.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413> (дата звернення: 20.08.2022).
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
7. Фешик Н. Дезертирство та самовільне залишення військової частини або місця служби. URL: <http://jurfem.com.ua/dezertyrstvo-ta-samovilne-zalysHENNYa-viyskovoyi-chastyny-abo-mistsya-sluzhby/> (дата звернення: 20.08.2022).
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2010. 1288 с.
9. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків : Право, Т. 2 : Особлива частина. 2013. 1040 с.
10. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 12.08.2005 № 440. URL:

<https://web.archive.org/web/20170929184226/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0902-05/ed20170915/paran135#n135> (дата звернення: 20.08.2022) (втратив чинність).

11. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. № 22–23. Ст. 194.

12. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2000 № 1919. *Офіційний вісник України* від 26.01.2001. № 1. Т. 1. Ст. 26. С. 116.

13. Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України: наказ Міністерства оборони України від 03.07.2013 № 448. *Офіційний вісник України* від 08.10.2013. № 75. Ст. 2784. С. 133.

14. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/chastyna>. (дата звернення: 20.08.2022).

15. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин. *Університетські наукові записки*. 2005. № 3 (15). С. 107–110.

16. Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 237–246.

17. Сокурєнко В. В. Правове розуміння поняття «військова частина» як елемент системи Збройних сил України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 178–185.

18. Лазаренко А. М. «Військова частина» і «місце служби»: поняття та значення для правильної кваліфікації за ст. 407 Кримінального кодексу України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 415–417.

19. Коломієць Н. В., Лугина Є. Ю. Кримінально-правова характеристика самовільного залишення військової частини або місця

служби. Аналіз об'єктивних і суб'єктивних ознак. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 579–584.

20. Замахін А. Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 409. С. 462–464.

21. Пасіка С. П., Скиба О. С. Правові засади визначення поняття «несення внутрішньої служби» та «порушення статутних правил несення внутрішньої служби» в Збройних Силах України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Рік?Вип. 41. Т. 2. С. 55–59.

22. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.

23. Харитонов С. О. Військові злочини: поняття, система та проблеми кваліфікації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 40 с.

24. Орлов Ю. В. Сутність та поняття злочинності: від фрагментації до інтеграції наукового знання. *Форум права*. 2017. № 5. С. 271–278.

25. Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні / за заг. ред. А. Крикуна-Труша та Л. Галан. Київ, 2023. 111 с.

26. Порівняльне правознавство : підручник / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 272 с.

27. Дмитренко Н. А. Протидія правопорушенням військовослужбовців: досвід зарубіжних країн. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 41 (1). С. 110–113.

28. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.

29. Яценко С. С. Основні питання загальної частини кримінального права іноземних держав : навчальний посібник. Київ : Дакор, 2013. 166 с.

30. Пахомов В. В. Військові суди. *Правові горизонти*. 2016. № 2. С. 82–186.
31. Левченко І. Третій рік війни. А судді хто? URL: <http://cacds.org.ua/ru/safe/theme/914> (дата звернення: 22.08.2022).
32. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.
33. Балацька О. Р. Відновлення військових судів у системі правосуддя України: досвід минулого та сучасні реалії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 6. С. 462–467.
34. Сидоров Є. Щодо необхідності повернення військових судів. URL: <https://radako.com.ua/news/shchodo-neobhidnosti-povernennya-viyskovih-sudiv> (дата звернення: 22.08.2022).
35. Сенько М. М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... канд. юрид. наук ; за спеціальністю 12.00.08: кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Львівський юридичний інститут МВС України. Львів, 2005. 217 с.
36. Code de procédure pénale. Code de justice militaire. 43 éd. Paris : Dalloz, 2002. 1884 p.
37. Дмитренко Н. А. Криминологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис. ... д-ра філософії ; за спеціальністю 081 «Право» / Херсонський державний університет ; Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса, 2020. 235 с.
38. Дмитренко Н. А. Злочинність у Збройних силах України: криминологічна характеристика та запобігання : монографія / Одеський державний університет внутрішніх справ. Херсон : Гельветика, 2022. 185 с.
39. Левін І. Мобілізація в Ізраїлі – ставка на молодь. URL: <https://military.com/uk/blogs/mobilizatsiya-v-izrayili-stavka-na-molod/> (дата звернення: 17.05.2025).

40. Муха Д. Поліграф у кримінальному провадженні: наскільки доцільно? URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/poligraf-v-kriminalnomu-provazhenni-naskilki-docilno.html>. *Юридична газета. Online*. № 23 (677). С. (дата звернення: 24.08.2022).

41. Iacono W.G. Forensic 'lie detection: Procedures without scientific basis. *Journal of Forensic Psychology Practice*. 2001. Vol. 1. №. 1. P. 75–86.

42. Saldziūnas V., Kovalenka A. Legal Régulation and Practice of Psychophysiological Polygraph Examinations in the Republic of Lithuania. URL: http://www.polygraph.org/assets/docs/APAJournal.Articles/2013/legal_reg_and_practice_in_lithuania.pdf (дата звернення: 24.08.2022).

43. Тракалюк О., Кузьменко М., Зубовський Д. Передовий досвід впровадження процедури опитування з використанням поліграфа в діяльності силових структур зарубіжних країн. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2017. Вип. 1. С. 57–64.

44. Про затвердження Інструкції з організації та проведення психофізіологічного дослідження персоналу із застосуванням поліграфа у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 14.04.2015 № 164. *Офіційний вісник України* від 19.05.2015. № 37. Ст. 1135. С. 302.

45. Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання діяльності щодо використання поліграфа в Україні. *Колегія поліграфологів України*. URL: <http://kr-ua.com/zakonodavstvo-2/> (дата звернення: 25.08.2022).

46. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.

47. Чи можуть показання поліграфа бути доказом у суді? URL: https://biz.ligazakon.net/news/184472_chi-mozhut-pokazannya-polgrafa-buti-dokazom-u-sud (дата звернення: 25.08.2022).

48. Виховна робота у Збройних Силах України : підручник / за заг. ред. Б. П. Андресюка. Чернівці, 2011. 407 с.
49. Вербенський М. Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
50. Коломієць Н. В., Сосєдка С. В. Запобігання вчиненню військових кримінальних правопорушень (у контексті ст. 402, 407, 408 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 4. С. 515–519.
51. Волощук О. Т. Агресія в контексті осмислення проблем війни та миру. *Інновації, виклики та нові горизонти правового регулювання у світлі сучасних соціально-економічних та політичних трансформацій : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Чернівці, 20 грудня 2024 р.). Чернівці, 2024. Т. 1. С. 16–22.
52. Фіалка М. І. До проблеми визначення змісту терміна «кримінологічна характеристика злочинності». *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1. С. 237–246.
53. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Київ : Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2006. 264 с.
54. Кримінологія: питання та відповіді : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.
55. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія : курс лекцій. Київ : МАУП, 2002. 295 с.
56. Кримінологія : підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків : Право. 2014. 440 с.
57. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посібник / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2011. 184 с.
58. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. Харків : Рубікон, 2000. 240 с.
59. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам

додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період : Закон України від 05.02.2015 № 158-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 13. Ст. 92.

60. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини : Закон України від 12.02.2015 № 194-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 16. Ст. 113.

61. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 17. Ст. 71.

62. Кобець Р. Звільнення від кримінальної відповідальності за перше самовільне залишення військової частини або дезертирство: необхідність у сучасних реаліях. 2024. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/zvilnennya-vid-kriminalnoyi-vidpovidalnosti-za-pershe-samovilne-zalishennya-viyskovoyi-chastini-abo-.html> (дата звернення: 18.05.2025).

63. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ : Національна академія управління, 2010. 496 с.

64. Зменшення можливостей вчинення злочинів: стратегічний підхід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни. Харків : Право, 2020. 287 с.

65. Муромцева Ю. І. Демографія : навч. посіб. Київ: Кондор, 2009. 300 с.

66. В Україні живе 37,3 мільйона осіб – оцінка уряду. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238191/> (дата звернення: 21.10.2020).

67. Скільки населення в Україні: оцінка на сьогодні та прогноз до 2051 року. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/skilki-naselennya-ukrayini-otsinka-sogodni-1727847652.html> (дата звернення: 18.05.2025).

68. Литвак О. М. Держава і злочинність . монографія. Київ : Атіка, 2004. 304 с.
69. Якість життя в Україні: оцінки експертів. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yakist-zhittya-v-ukrayini-ocinki-ekspertiv/> (дата звернення: 21.10.2020).
70. Зеленський розкрив нинішню чисельність української армії. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2025/01/15/novyna/bezpeka/zelenskyj-rozkryv-nynishn-yu-chyselnist-ukrayinskoji-armiyi> (дата звернення: 18.05.2025).
71. Воєнна історія. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/istoriya.html>. (дата звернення: 21.10.2020).
72. Дідур О. Ганебна дідівщина – деструктивна традиція із «совка». URL: (дата звернення: 21.10.2020).
73. Вирок Козелецького районного суду Чернігівської області від 23 березня 2011 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35053581> (дата звернення: 21.10.2020).
74. Вирок Чаплинського районного суду Херсонської області від 25 травня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58066926> (дата звернення: 21.10.2020).
75. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 27 вересня 2016 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61617112> (дата звернення: 21.10.2020).
76. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 21 червня 2018 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74819937> (дата звернення: 21.10.2020).
77. Кримінологія : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
78. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

79. Мармоза А. Т. Теорія статистики : підручник. 2-ге вид. переробл. та доповн. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 592 с.
80. Курс лекцій з дисципліни «Статистика». Частина 1. Теорія статистики / за ред. Є. І. Ткача. Тернопіль : Економічна думка, 2006. 224 с.
81. Кримінологічний словник-довідник / авт.-упоряд.: С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 392 с.
82. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 22.10.2020).
83. Судова статистика. 2023 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2023 (дата звернення: 19.05.2025).
84. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2018. 416 с.
85. Корнякова Т. В. Кримінологія : курс лекцій / Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. 243 с.
86. Орловська Н. А., Степанова Ю. П. Самовільне залишення військової частини або місця несення служби: кримінально-правові ознаки і проблеми кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 511–515.
87. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика : монографія / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Юридична література, 2023. 651 с.
88. Shkuta O., Leheza Y., Telelym I., Anosienkov A., Yaroshak O. National Security in the Conditions of the Russia-Ukraine War. *Legal Regulation and Islamic Law Perspectives*. Al-Ahkam. 2024. № 34 (1). С. 99–120.
89. Лазаренко А. М., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залишенню військової частини та місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 2. С. 854–858.

90. Береза Ю. М. Криміналістичний аналіз особи військовослужбовця, який вчиняє незаконне заволодіння зброєю, бойовими припасами та вибуховими речовинами. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С. 244–249.
91. Коханова О. П. Історія психології: від античності до початку ХХ століття : навч. посібник. Київ : НВП «Інтерсервіс», 2016. 235 с.
92. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.
93. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця : монографія / Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., доповн. і переробл. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
94. Курс кримінології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. Джужі О. М. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 352 с.
95. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : акад. курс. Київ : Ін Юре, 2004. 424 с.
96. Даньшин І. М. Кримінологія. Особлива частина : навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. Харків : Право, 1999. 232 с.
97. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152–159.
98. Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92–100.
99. Кріцак І. В. Особистість злочинця з духовно-релігійних позицій та сучасного стану російсько-української війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 38–42.
100. Артеменко О. Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 5(27). С. 126–130.

101. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.
102. Висоцький П. Г. Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 58–61.
103. Туркот М. С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82.
104. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184.
105. Ткаченко П. І. Кримінологічна характеристика особи військового злочинця, який самовільно залишив військову частину або місце служби. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : monograph / ed. by V. M. Stratonov. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-302-6-31> (дата звернення: 19.05.2025)*.
106. Ткаченко П. Кримінально-правова характеристика заздалегідь обдуманого умислу самовільного залишення військової частини або місця служби. *Collection of scientific papers «ЛОГОΣ»*. Cambridge, UK. 2022. . December 9. С. 56–58.
107. Ботнарєнко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 83–96.
108. Курилюк Ю. Б. Морально-психологічні ознаки особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 217–219.
109. Корнякова Т. В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довілля : монографія. Київ : Ін Юре, 2011. 408 с.

110. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. 1128 с.

111. Дмитренко Н. А. Характеристика особи військовослужбовця строкової служби, який вчиняє злочини у Збройних силах України. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень : матеріали Міжнар. наук. конф.* Луцьк, 2020. Т. 3. С. 133–135.

112. Евер О. В. Специфіка негативних психічних станів військовослужбовців, що виникають під впливом екстремальних умов службової діяльності. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. Том VI. Психологія обдарованості. Вип. 14. С. 308–314.

113. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. Вид. 4-те, доповн. і переробл. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2014. 524 с.

114. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. переробл. і доповн. Харків : Право, 2009. 288 с.

115. Цехан Д. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності оперативних підрозділів установ виконання покарання. *Вісник кримінального судочинства* : науково-практичний журнал. 2021. С. 102–110.

116. Вавринчук М. П. Предмет кримінологічної науки у контексті російсько-української війни. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 8. С. 309–312.

117. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова). та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7: Поїхати–Приробляти. 1976. 723 с.

118. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. 2-ге вид. і доповн. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

119. Філософія : підручник для вузів / за ред. Є. М. Причепій. 2-ге вид., виправл. та доповн. Київ : Академвидав, 2005. 592 с.
120. Бахновська І. П., Білоус І. М. Причини та умови скоєння службовими особами злочинів у сфері господарської діяльності. *Юридичний науковий*. 2021. № 4. С. 429–432.
121. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 10: Т–Ф.; ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. 658 с.
122. Петрушенко В. Л. Філософія : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III–IV рівнів акредитації. 2-ге видання, виправлене і доповнене. Київ : Каравела; Львів : Новий світ-2000, 2002. 544 с.
123. Кримінологія. Загальна частина : підручник ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Вид-во ХНУВС, 2010. 280 с.
124. Скалозуб Л. П., Василичук В. І. Причини і умови, які сприяють вчиненню злочинів у бюджетній сфері, та шляхи їх усунення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. ЛьвДУВС*. 2011. Вип. 3. С. 306–316.
125. Туркот М. Детермінанти військової злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 3. С. 19–23.
126. Синькевич Н. І. Економічний аналіз : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. 97 с.
127. Панчук В. В. Психолого-педагогічні фактори підвищення професіоналізму викладача вищої школи (на матеріалах викладання іноземної мови в технічному вузі) : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Луцьк, 1996. 200 с.
128. Дубасенюк О. А. Психолого-педагогічні фактори професійного становлення вчителя / Житомир. держ. пед. ін-т. Житомир, 1994. 260 с.
129. Ким А. В., Бартасюк А. А. Основные причины и условия, способствующие совершению преступлений. *Электронное научное издание «Ученые заметки ТОГУ»*. 2013. Том 4. № 4. С. 413–417.

130. Колодяжний М. Г. Військові злочини в Україні: детермінація та запобігання. *Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр.* Харків, 2013. № 4. С. 191–197.

131. Карпенко М. І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука.* 2012. № 10. С. 61–70.

132. Голіна В. В., Головкін Б. М. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник. Харків : Право, 2014. 513 с.

133. Вирок Великомихайлівського районного суду Одеської області від 22 січня 2015 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/49572874> (дата звернення: 16.08.2021).

134. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва від 25 листопада 2013 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/35444818>. (дата звернення: 16.08.2021).

135. Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 26 лютого 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80114546> (дата звернення: 16.08.2021).

136. Чимишенко С. М. Соціальний захист військовослужбовців. *Фінанси України.* 2005. № 11. С. 46–51.

137. Шкута О.О. Crimes in the military sphere: reason and conditions. *European Reforms Bulletin: international scientific peer-reviewed journal. Grand Duchy of Luxembourg.* 2020. № 2. P. 74–77.

138. Артеменко О. М. Детермінація злочинів проти порядку проходження військової служби. *Право і суспільство.* 2017. № 5. Ч. 2. С. 181–185.

139. Олійник О. М. Запобігання незаконному використанню бюджетних коштів у Збройних Силах України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08; НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2015. 20 с.

140. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : монографія, 2004. 322 с.
141. Блажівський Є. М. Моніторинговий кримінологічний аналіз злочинності в Україні (2009–2013 роки) : монографія / Національна академія прокуратури України. Київ, 2014. 484 с.
142. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ : НІСД, 2017. 928 с.
143. Біла книга – 2013: Збройні Сили України / Міністерство оборони України; Генеральний штаб Збройних Сил України. Київ, 2014. 75 с.
144. Корягіна А. Запобігання злочинності як різновид соціально-профілактичної діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 191–196.
145. Платон. Держава : пер. з давньогрец. та комент. Д. Коваль. 2-ге вид. Київ : Основи, 2005. 355 с.
146. Арістотель. Політика : пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.
147. Бліхар В. С. Філософія : підручник. Вид. 2-ге, переробл. та доповн. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2021. 440 с.
148. Дурдинець М. Ю. Філософсько-правові погляди Шарля–Луї Монтеск'є «Про дух законів». *Закарпатські правові читання : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (25–27 квітня 2014 року, м. Ужгород)*. Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2014. Т. 1. С. 39–44.
149. Грищук В. К. Кримінально-правові погляди Чезаре Беккарія: злочин і покарання. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) / МОН України, НУ ОЮА, ПРЦ НАПрН України, Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». Одеса : Юрид. л-ра, 2014. С. 38–43.

150. Богатирьов І. Г. Визначення поняття профілактики незаконного обігу наркотичних засобів в установах виконання покарань. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 141–147.
151. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчинюються у сімейно-побутовій сфері. Харків : ППВ Нове слово, 2004. 251 с.
152. Однолько І. В. Теоретичні засади запобігання злочинності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2013. № 4. С. 141–145.
153. Голіна В. В. Злочинність і системний підхід. *Системний підхід у дослідженні злочинності : матеріали наук.-практ. конф. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого (21 черв. 2013 р.)*. Харків : Вид-во «Кім Д. С.», 2013. С. 28–38.
154. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111–117.
155. Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 101–108.
156. Доповідь VII Конгресу ООН щодо запобігання злочинності та поводження з правопорушниками. Мілан, 1985. URL: https://www.unodc.org/documents/congress//Previous_Congresses/7th_Congress_1985/031_ACONF.121.22.Rev.1_Report_Seventh_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders_R.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
157. Куц В. Механізм запобігання злочинності: теоретичний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України* : електрон. наук. фахове вид. 2018. № 4 (20). С. 20–27.
158. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. Випуск 1. С. 315–324.

159. Смагло О. В. Соціальна політика: реалії та перспективи. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38 (2). С. 70–73.
160. Актуальні проблеми запобігання злочинам : навч.-метод. посіб. / укладач С. Р. Тагієв ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Десна Поліграф, 2020. 119 с.
161. Голіна В. Кримінологічна політика в Україні: деякі теоретико-прикладні проблеми. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. № 2 (53). С. 182–190.
162. Медицький І. Б. Запобігання злочинності : навчальний посібник. Івано-Франківськ, 2008. 231 с.
163. Тимчук О. Л. Злочинність в Україні: сучасний стан, тенденції, детермінація. *Вісник Запорізького національного університету. Сер.: Юридичні науки*. 2012. № 2 (I). С. 223–231.
164. Варфоломеева Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І. Криміналістика. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
165. Шевченко О. А. Запобігання злочинам як один із пріоритетних напрямів протидії злочинності. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 194–197.
166. Британська О. В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 5. С. 292–294.
167. Гладкова Є. Протидія злочинності. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/protidiya-zlochinnosti/> (дата звернення: 09.09.2021).
168. Кікалішвілі М. В. Спеціально-кримінологічна профілактика корупційних злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 3. С. 66–69.
169. Чабаненко С. М. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання незаконному використанню коштів позабюджетних цільових фондів. *Науковий часопис Національної академії Прокуратури України*. 2015. № 4. С. 166–174.

170. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
171. Быргэу М. М. Организация профилактики преступлений органами внутренних дел: концептуальные основы, практика, перспективы совершенствования (опыт Республики Молдова) : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2004. 253 с.
172. Демчишин Ю. А. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання хуліганству. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 1. С. 380–383.
173. Сокоринський Ю. В. Кримінологічна характеристика злочинності серед військовослужбовців Збройних сил України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 170–178.
174. Дмитренко Н. А. Особливості профілактики та попередження окремих груп злочинів у Збройних Силах України. *Право та державне управління : зб. наук. пр.* 2019. № 4. С. 101–105.
175. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
176. Профілактика злочинів : підручник / за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Атіка, 2011. 720 с.
177. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография. Харьков : Основа, 2003. 368 с.
178. Кирилук А. В., Джужа О. М. Пенітенціарна кримінологія та спеціально-попереджувальна діяльність. Загальна частина. Київ : НВТ «Правник», НАВСУ, 1997. 264 с.
179. Пузиревський Є. Б. Проблеми запобігання військовим злочинам. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 128–134.
180. Кримінологія : навчальний посібник-практикум (для здобувачів вищої освіти, що навчаються на першому (бакалаврському) рівні вищої

освіти (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність») / за заг. ред. С. А. Шалгунової. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 332 с.

181. Газдайка-Василишин І. Б. Некорисливі злочини проти власності: монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 212 с.

182. Вознюк А. А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 156–165.

183. Даньшин И. Н. Общетеоретические проблемы криминологии : монографія. Харків : Прапор, 2005. 224 с.

184. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Т. 1: Загальна частина. Харків : Право, 2013. 376 с.

185. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 4-те вид., переробл. та доповн. Київ : Юридична думка, 2007. 1184 с.

186. Крецул В. І. Добровільна відмова від злочину. *Новітні кримінально-правові дослідження 2015* : зб. наук. пр. Миколаїв : Іліон, 2015. С. 34–37.

187. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та криминологічна характеристика : колективна монографія / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : Гельветика, 2015. 340 с.

188. Пузиревський Є. Б. Криминологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2011. 22 с.

189. Марієнко А. Індивідуальне запобігання злочинам органами внутрішніх справ у системі протидії злочинності: сучасний стан проблеми. *Національний юридический журнал: теорія и практика*. 2014. № 4. С. 192–197.

190. Ворошилова Д. Р., Івашко С. В. Суспільна небезпечність наркоманії як кримінологічний фактор недоцільності декриміналізації ст. 309 Кримінального кодексу України. *Кримінально-виконавча система: Вчора. Сьогодні. Завтра*. 2023. № 2 (14). С. 19–34.

191. Кікалішвілі М. Методи індивідуальної профілактики корупційних злочинів. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 12. С. 300–306.

192. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності в Україні : мультимедійний навчальний посібник / Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/prevention_of_corruption/info/lec6.html (дата звернення: 25.12.2021).

193. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

194. Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України : Указ Президента України від 04.09.1998 № 981/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98#Text> (дата звернення: 25.12.2021).

195. Бакун В. І. Проблемні питання індивідуального попередження злочинів у Збройних Силах України. *Юридична наука*. 2013. № 7. С. 36–44.

196. Градецький А. В. Детермінанти злочинності серед особового складу військовослужбовців НГУ та заходи її запобігання. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). Том 2. С. 65–70.

ДОДАТКИ

Додаток А

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА за результатами анкетного опитування

1. Програма опитування

Актуальність питань, яких стосувалося опитування. Актуальність дослідження особи, яка вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, обумовлена як правовими, так і соціальними чинниками, що визначають стан військової дисципліни, боєздатність армії та рівень національної безпеки. В умовах дії правового режиму воєнного стану самовільне залишення місця служби набуває особливої суспільної небезпеки, оскільки безпосередньо впливає на обороноздатність країни, моральний стан військових підрозділів та рівень довіри до силових структур.

Дослідження особи, яка вчиняє це кримінальне правопорушення, має значення для виявлення кримінологічних закономірностей і формування ефективних запобіжних заходів. Аналіз соціально-демографічних характеристик, мотивації, психоемоційного стану та життєвих обставин таких правопорушників дозволяє краще зрозуміти причини, що спонукають військовослужбовців до ухилення від військового обов'язку. У багатьох випадках такі дії можуть бути зумовлені страхом, низьким рівнем правової обізнаності, психологічним тиском, відсутністю належної підготовки або нестатутними відносинами в армії.

Окрему увагу під час анкетування приділено психолого-правовому аспекту дослідження таких осіб. Стресові ситуації, які виникають у зоні бойових дій, можуть призводити до дезорганізації поведінки військовослужбовців, що підвищує ймовірність самовільного залишення військової частини. У цьому контексті комплексне дослідження особистісних характеристик військових, їхньої морально-психологічної стійкості та рівня

адаптації до екстремальних умов є надзвичайно важливим для розроблення програм психологічної підтримки та вдосконалення військової підготовки.

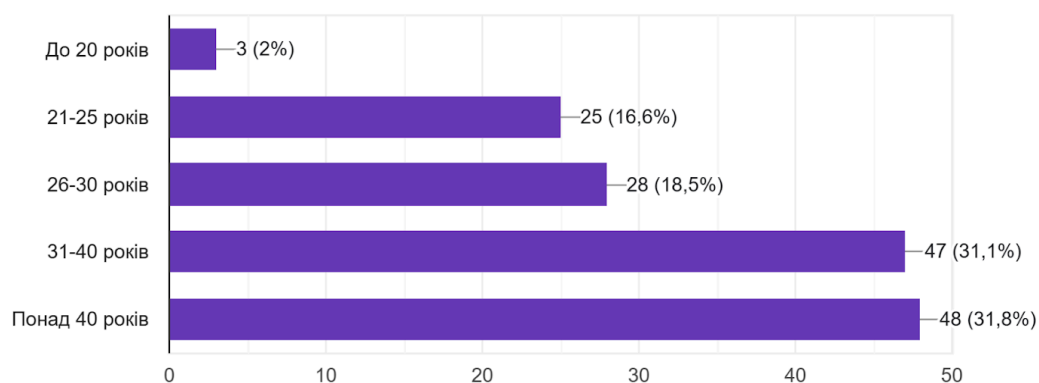
Таким чином, актуальність дослідження особи, яка вчиняє самовільне залишення військової частини або місця служби, зумовлена необхідністю розроблення комплексних заходів для зміцнення військової дисципліни, підвищення правової обізнаності, вдосконалення механізмів правового регулювання та забезпечення ефективної профілактики цього злочину. Це дослідження є важливим не лише з точки зору кримінології та права, а й з позиції соціальної безпеки, психології та військової етики.

2. Результати опитування

Узагальнення результатів анкетування військовослужбовців та оцінка ризиків, підстав та умов самовільного залишення військової частини або місця служби (150 осіб)

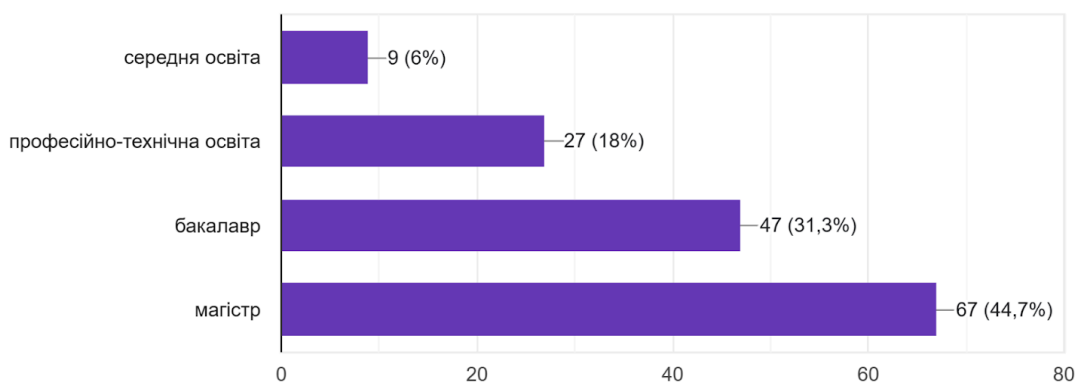
1. Ваш вік:

151 відповідь



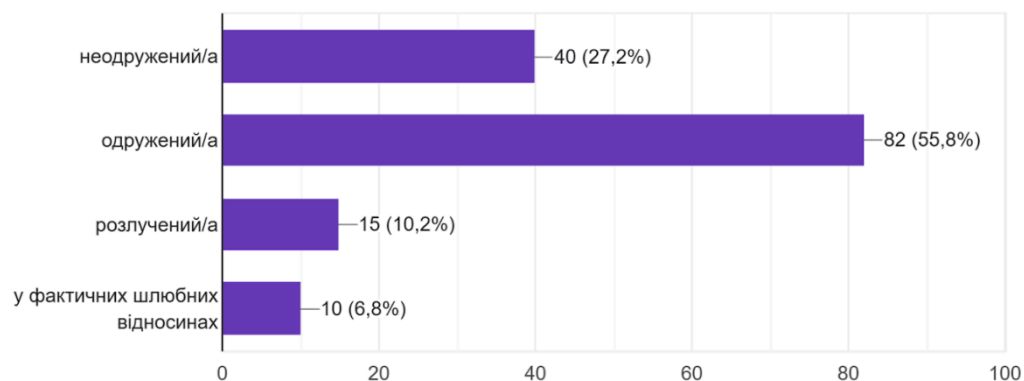
2. Ваш рівень освіти:

150 відповідей



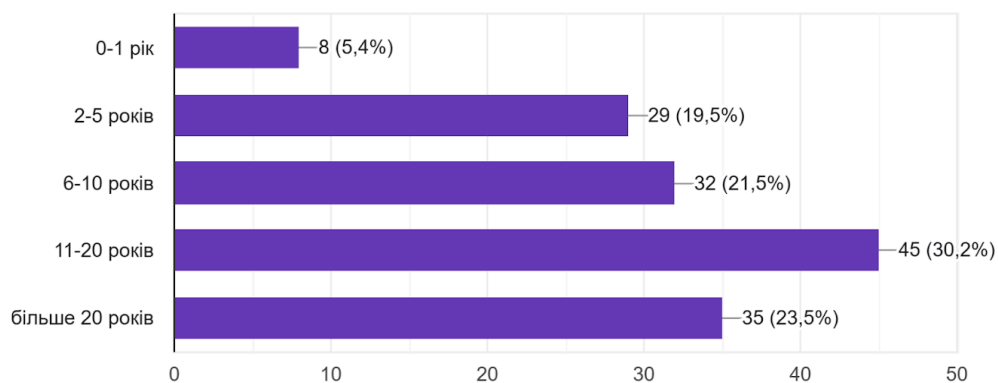
3. Ваш сімейний стан:

147 відповідей



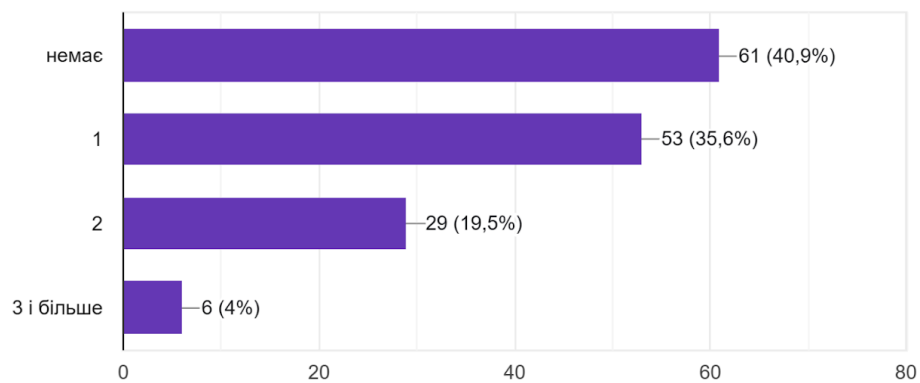
4. Ваш робочий стаж:

149 відповідей



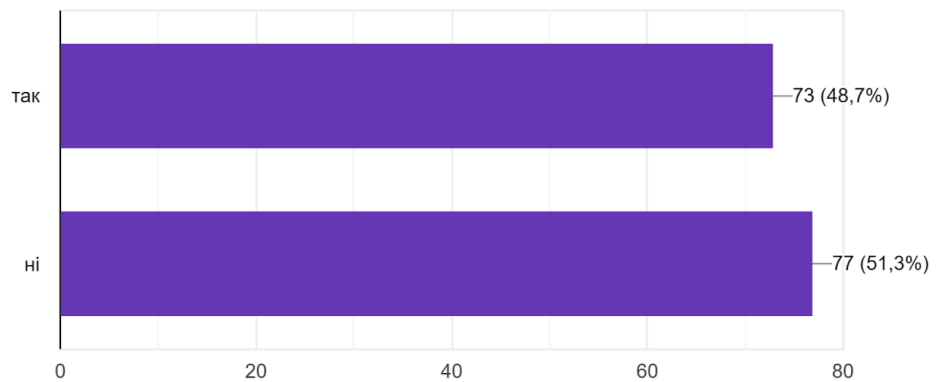
5. Наявність дітей

149 відповідей



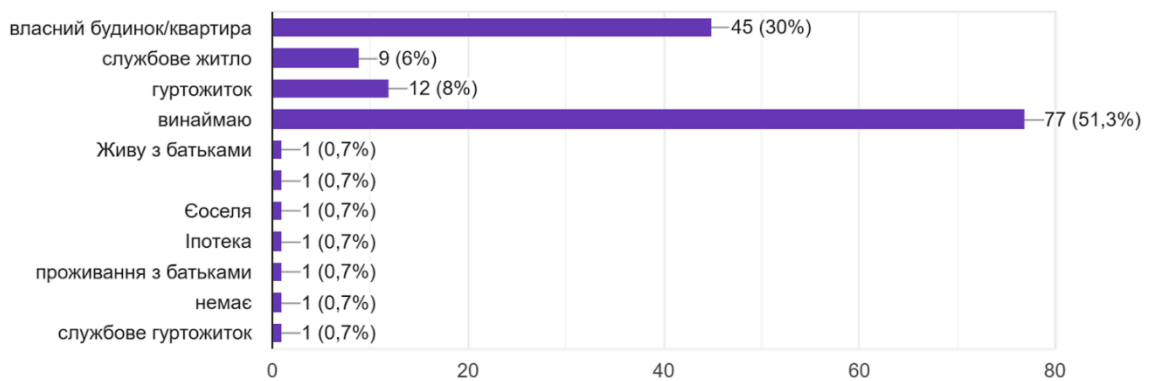
6. Чи маєте ви власний транспорт?

150 відповідей



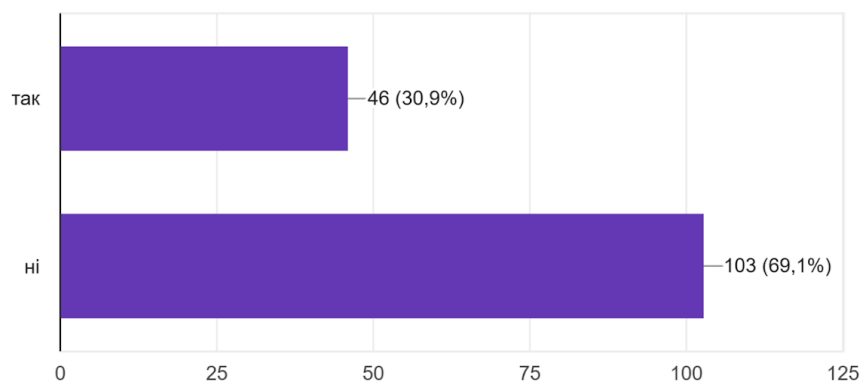
7. Чи є у вас житло?

150 відповідей



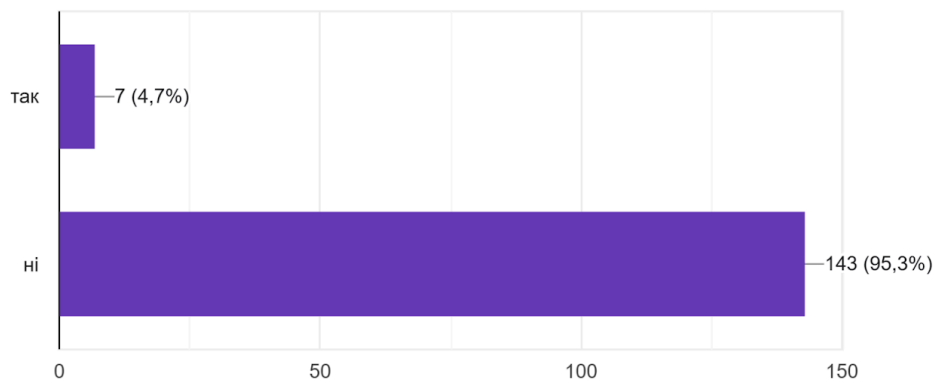
8. Чи перебуваєте ви у черзі на отримання житла?

149 відповідей



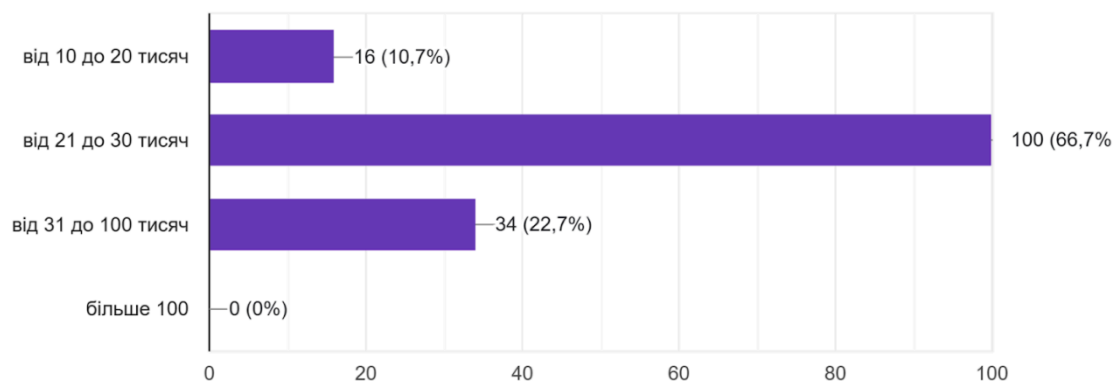
9. Чи отримували ви житло під час проходження служби?

150 відповідей



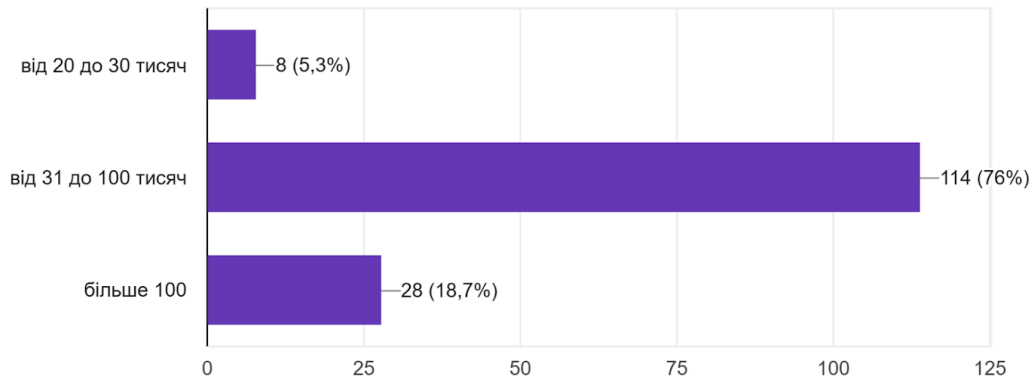
10. Який рівень вашої заробітної плати на сьогодні?

150 відповідей



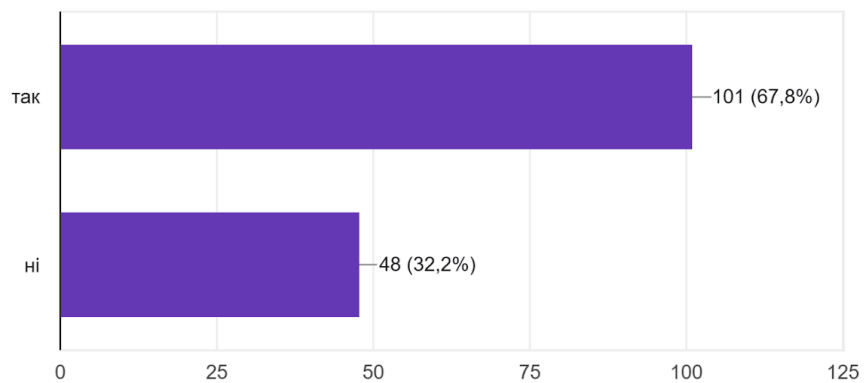
11. Який рівень заробітної плати повинен задовольняти ваші потреби?

150 відповідей



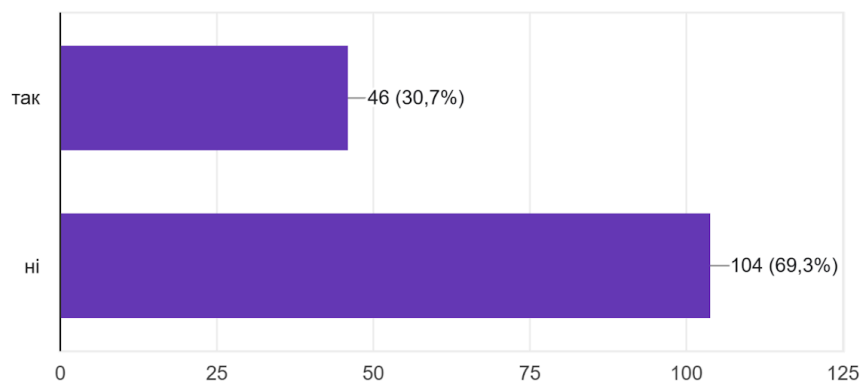
12. Чи на належному рівні надається медична допомога?

149 відповідей



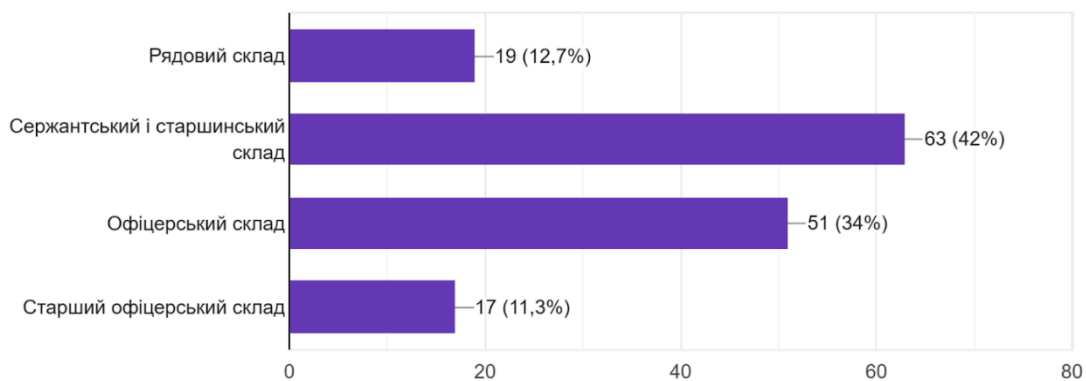
13. Чи переконані ви у безпеці життя Вас і членів вашої родини?

150 відповідей



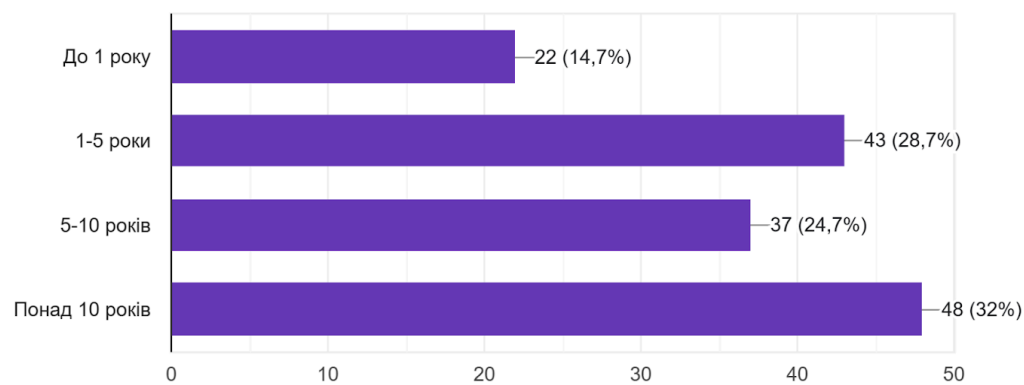
14. Військовий статус

150 відповідей



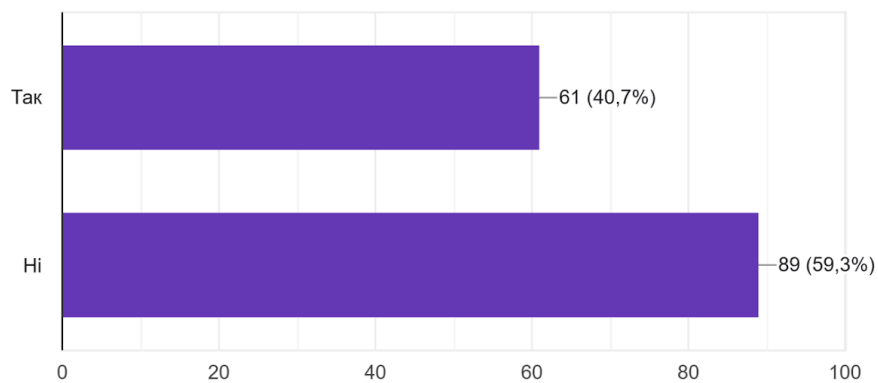
15. Досвід служби:

150 відповідей



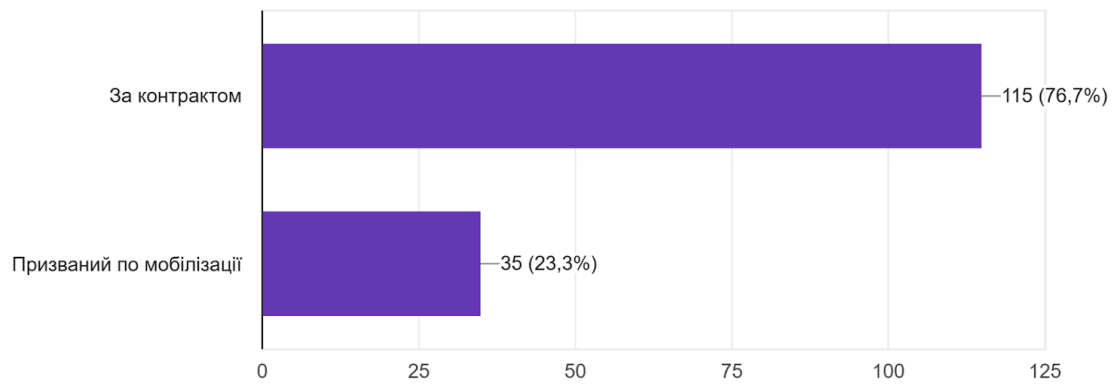
16. Чи перебували Ви в зоні бойових дій після 2014 року?

150 відповідей



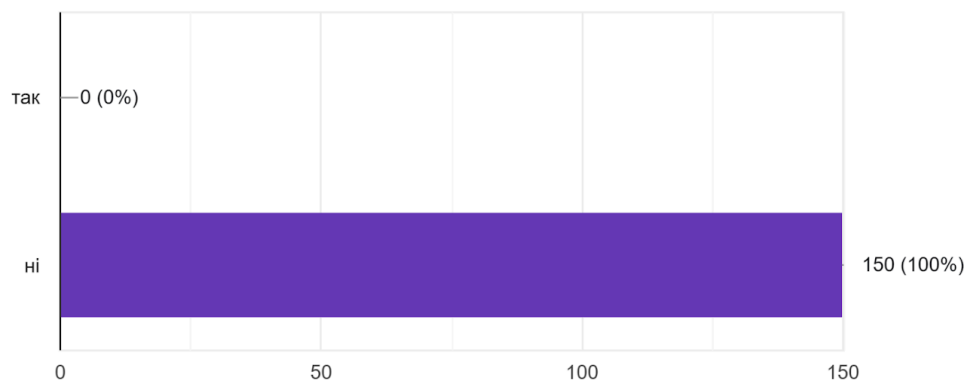
17. Ви проходите службу?

150 відповідей



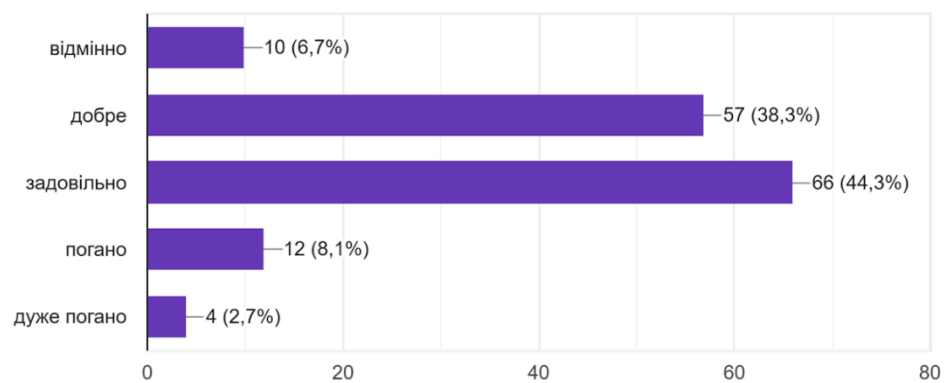
18. Чи притягувались Ви до кримінальної відповідальності?

150 відповідей



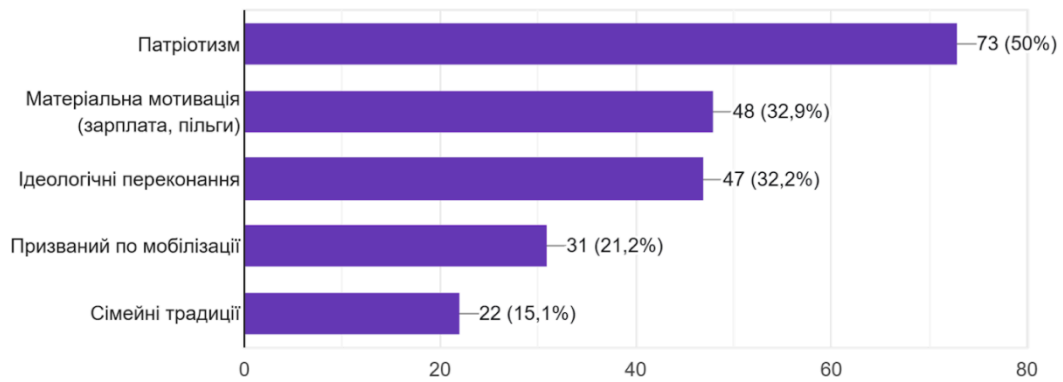
19. Як ви оцінюєте рівень проходження військової служби в умовах воєнного стану?

149 відповідей



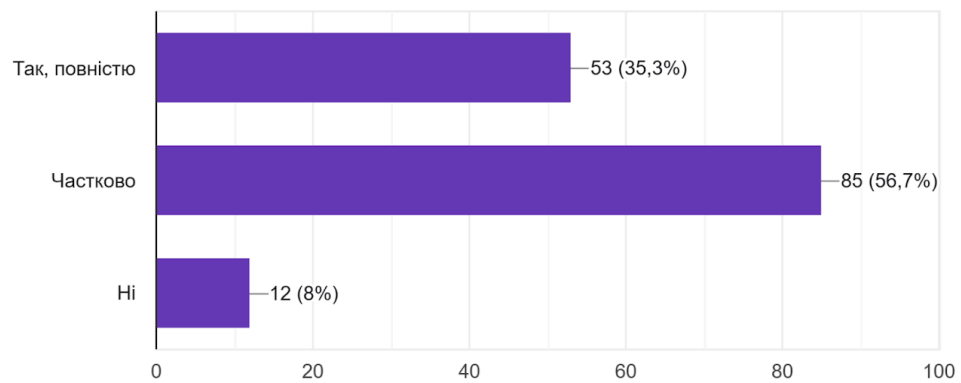
20. Чому Ви обрали службу в ДПСУ? (можна обрати кілька варіантів)

146 відповідей



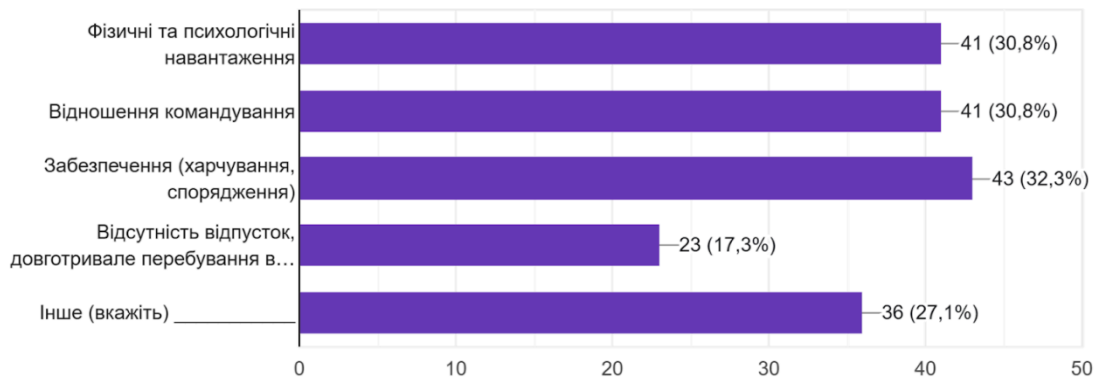
21. Чи задоволені Ви умовами служби?

150 відповідей



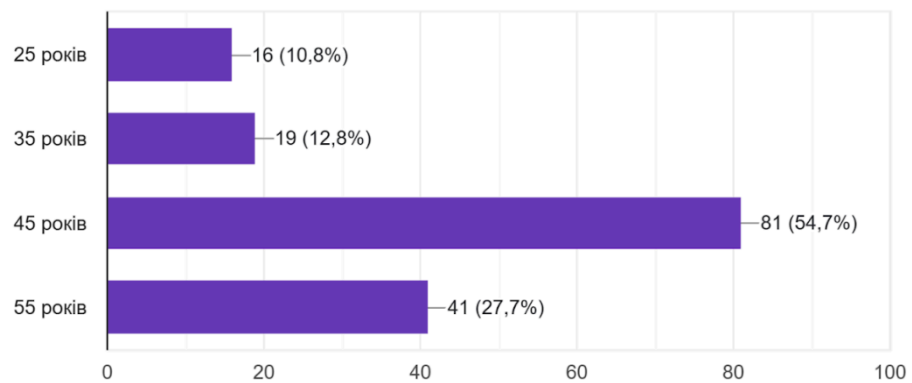
22. Що саме Вас найбільше не влаштовує в службі? (можна обрати кілька варіантів)

133 відповіді



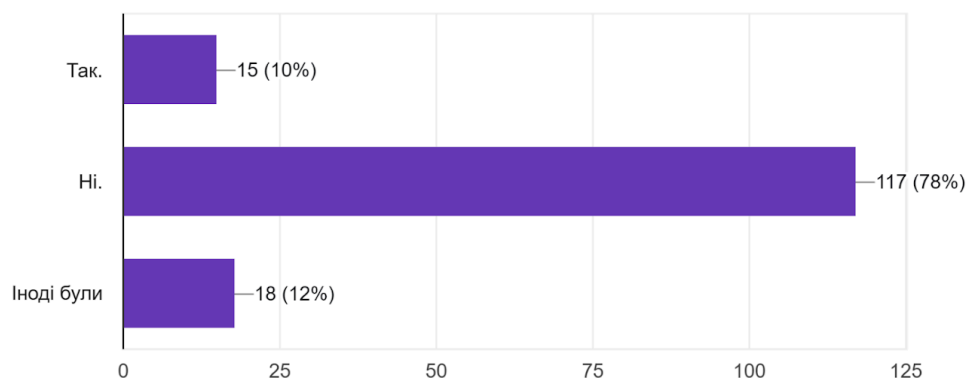
23. Який на вашу думку оптимальний вік припинення військової служби?

148 відповідей



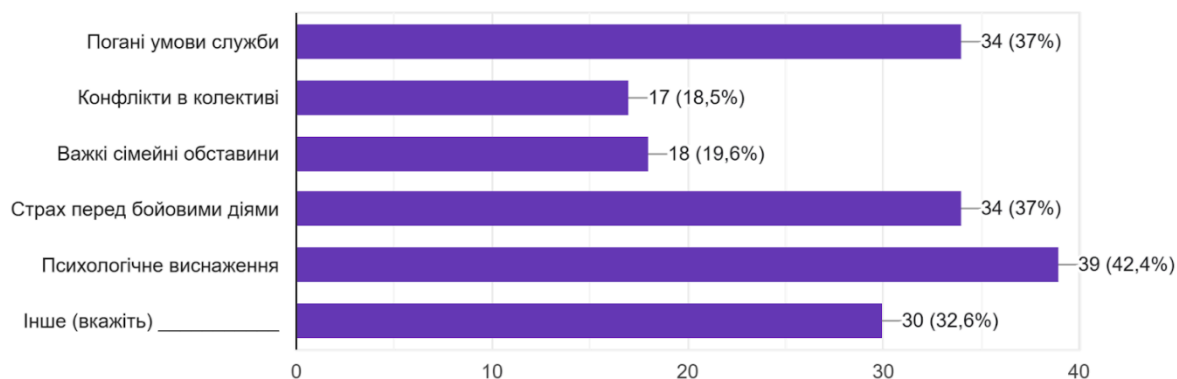
24. Чи були у Вас або Ваших знайомих думки про самовільне залишення військової частини?

150 відповідей



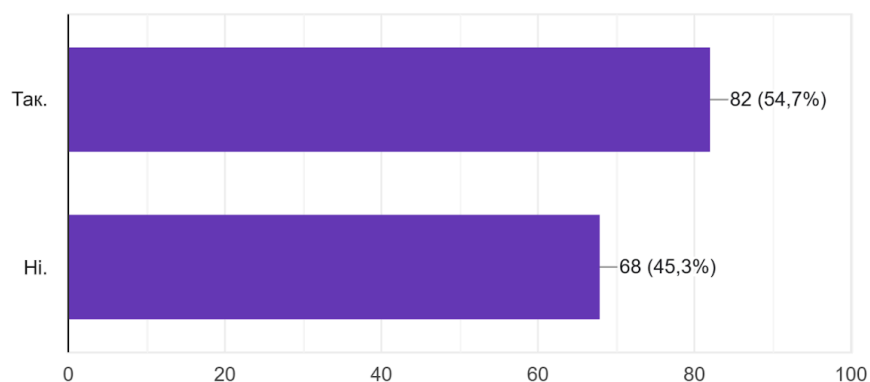
25. Якщо так, що могло бути причиною таких думок? (можна обрати кілька варіантів)

92 відповіді



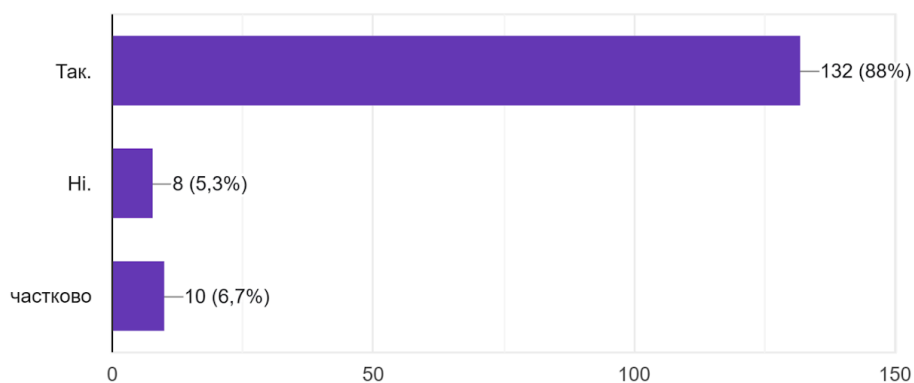
26. Чи відомі вам випадки самовільного залишення військової частини?

150 відповідей



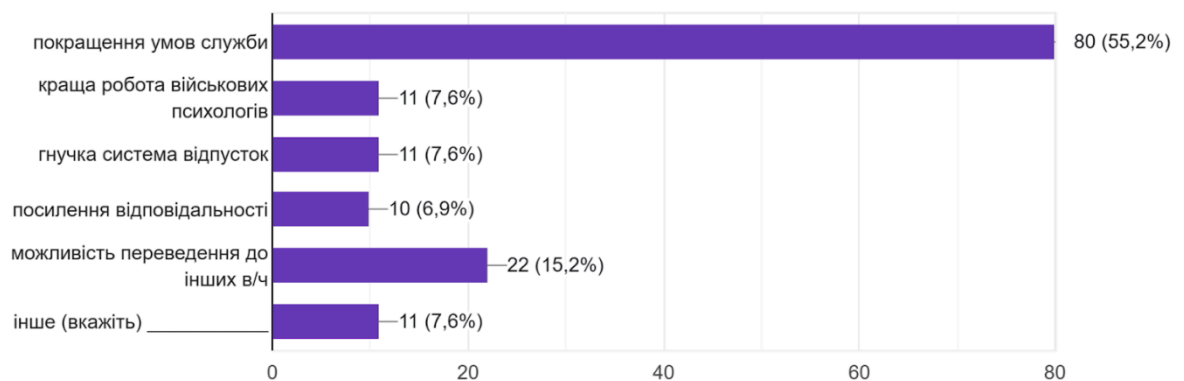
27. Чи знайомі Ви з відповідальністю за самовільне залишення ВЧ?

150 відповідей



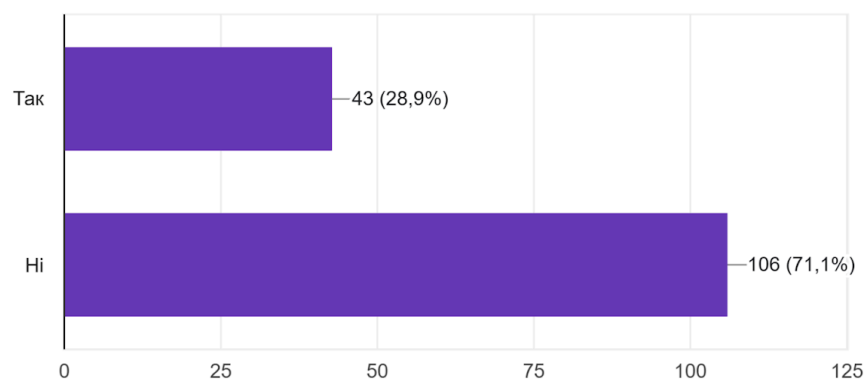
28. Що, на Вашу думку, могло б знизити кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

145 відповідей



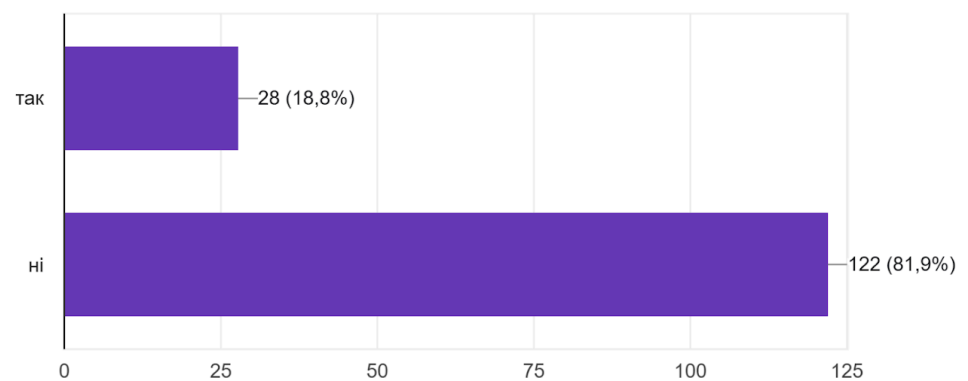
29. На Вашу думку, посилення відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

149 відповідей



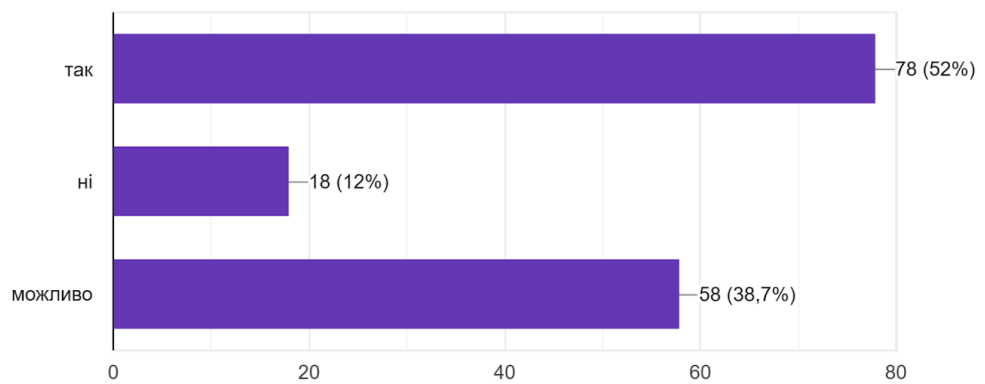
30. На Вашу думку, пом'якшення чи звільнення від відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

149 відповідей



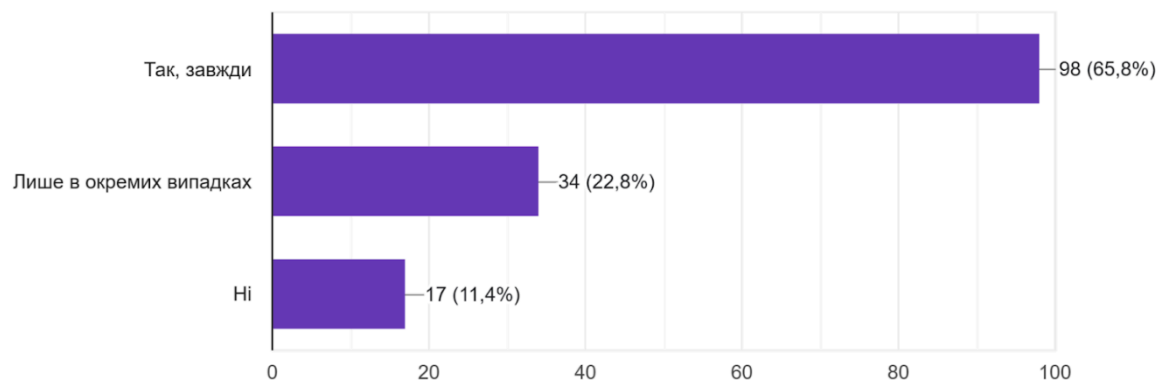
31. Чи впливають, на Вашу думку, сімейні чи побутові проблеми на кількість випадків СЗЧ?

150 відповідей



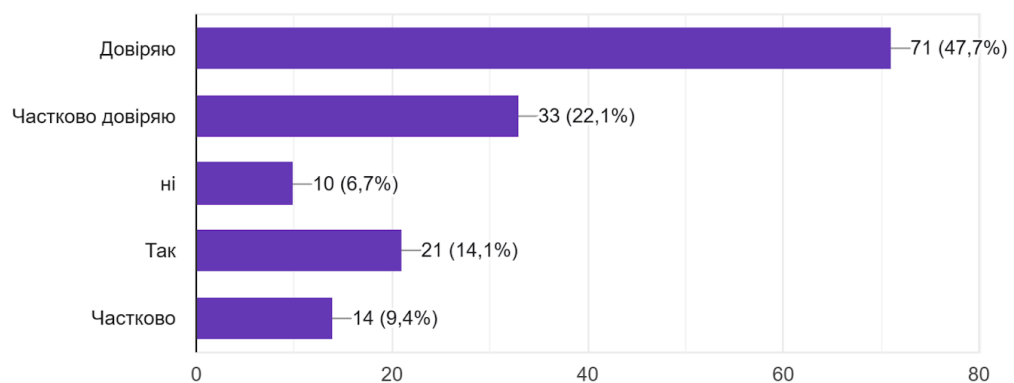
32. Чи є у Вас можливість звернутися до психолога?

149 відповідей



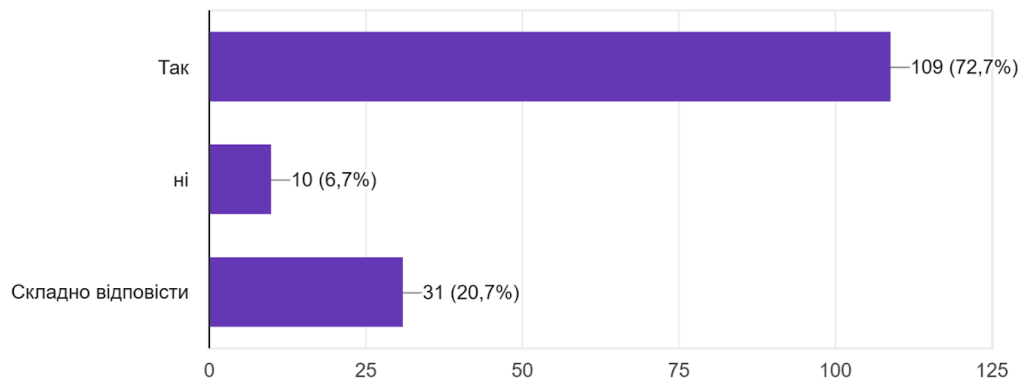
33. Ваш рівень довіри до керівництва В/ч?

149 відповідей



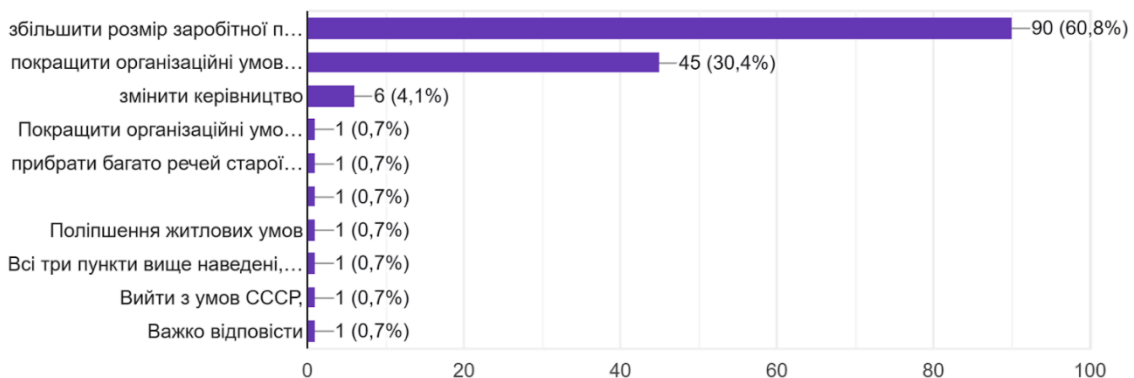
34. Чи готові Ви до застосування зброї та спец засобів у критичній (екстремальній ситуації)?

150 відповідей



35. Яким чином потрібно покращити умови проходження військової служби?

148 відповідей



Додаток С

2. Аналіз результатів анкетування

Опитування проводилося серед військовослужбовців різних категорій, зокрема осіб, які проходять строкову службу, контрактників та офіцерів. Основною метою було з'ясувати причини, що спонукають військових до самовільного залишення військової частини або місця служби, а також оцінити вплив зовнішніх і внутрішніх факторів на ухвалення таких рішень. Зібрані дані свідчать про наявність кількох основних мотивів, серед яких

переважають психологічний стрес, конфлікти у військових колективах, проблеми зі здоров'ям, відсутність належної комунікації з командуванням та складні сімейні обставини.

За результатами опитування встановлено, що значна частина осіб, які вчинили самовільне залишення військової частини, мали високий рівень емоційного виснаження та відчували нестачу підтримки з боку товаришів по службі або командування. Дослідження також показало, що існує взаємозв'язок між рівнем бойової підготовки військовослужбовців та їхньою стійкістю до стресових ситуацій. Респонденти, які мали вищий рівень психологічної підготовки, значно рідше схильні до самовільного залишення місця служби, що підтверджує необхідність впровадження додаткових програм з підвищення психологічної стійкості військових.

Крім того, аналіз відповідей респондентів свідчить про те, що недосконалість правового регулювання щодо умов несення служби також впливає на ухвалення рішення про самовільне залишення військової частини. Військовослужбовці, які стикалися з нестатутними відносинами або неправомірними наказами, частіше вдавалися до такого кримінального правопорушення, розглядаючи його як єдиний вихід зі складної ситуації.

Отримані результати свідчать про те, що основними причинами самовільного залишення військової частини або місця служби є психологічний тиск, страх перед бойовими діями та проблеми у взаєминах з командуванням. Значна частина військовослужбовців недостатньо обізнана про правові наслідки такого вчинку, що вказує на необхідність посилення правового інформування та превентивної роботи.

Також опитування виявило недостатній рівень психологічної підтримки в армійських підрозділах. Значний відсоток військових вказали на брак ефективних механізмів допомоги, що може свідчити про потребу в розширенні спеціалізованих психологічних служб у військових частинах.

Важливим висновком є те, що більшість респондентів підтримують впровадження програм соціального та правового захисту

військовослужбовців. Це може охоплювати заходи, спрямовані на покращення морально-психологічного клімату, вдосконалення командної роботи та підвищення соціальних гарантій для військовослужбовців.

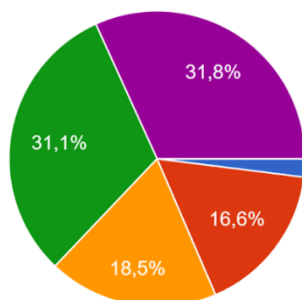
Таким чином, результати опитування підтверджують необхідність комплексного підходу до профілактики самовільного залишення військової частини або місця служби, що містять як правові, так і психологічні аспекти, а також соціально-економічні заходи щодо покращення умов проходження військової служби.

Додаток Е

Результати анкетування військовослужбовців та оцінка ризиків, підстав та умов самовільного залишення військової частини або місця служби (150 осіб)

1. Ваш вік:

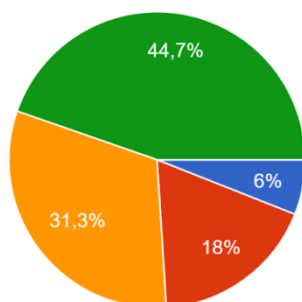
151 відповідь



- До 20 років
- 21-25 років
- 26-30 років
- 31-40 років
- Понад 40 років

2. Ваш рівень освіти:

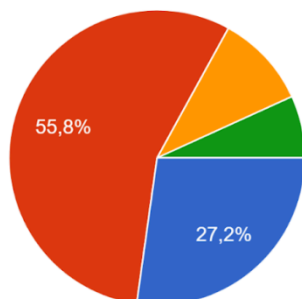
150 відповідей



- середня освіта
- професійно-технічна освіта
- бакалавр
- магістр

3. Ваш сімейний стан:

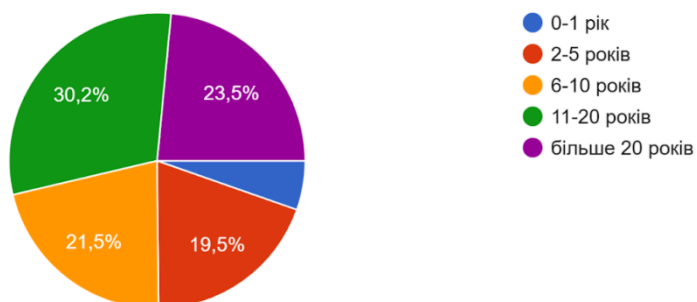
147 відповідей



- неодружений/а
- одружений/а
- розлучений/а
- у фактичних шлюбних відносинах

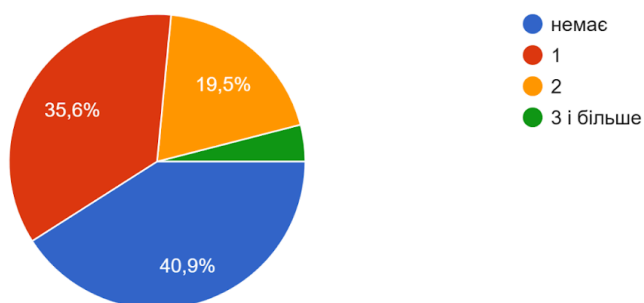
4. Ваш робочий стаж:

149 відповідей



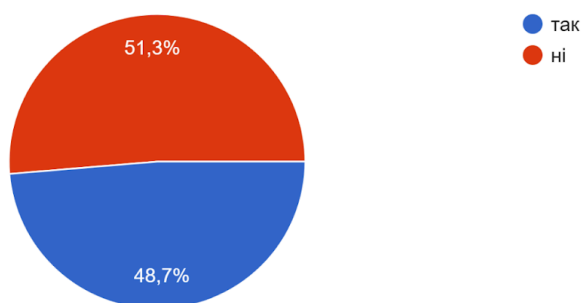
5. Наявність дітей

149 відповідей



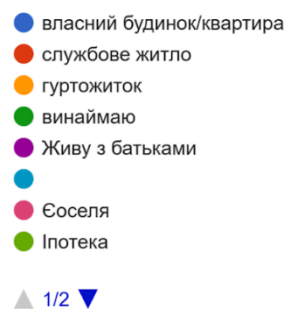
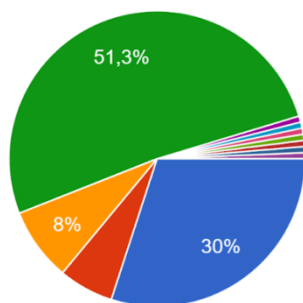
6. Чи маєте ви власний транспорт?

150 відповідей



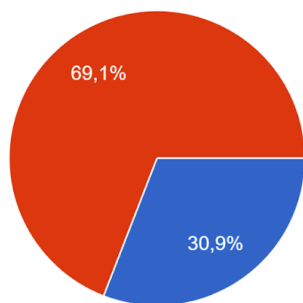
7. Чи є у вас житло?

150 відповідей



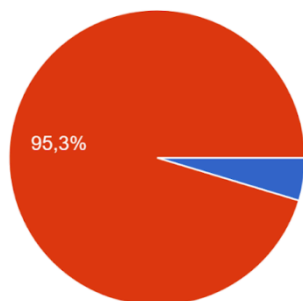
8. Чи перебуваєте ви у черзі на отримання житла?

149 відповідей



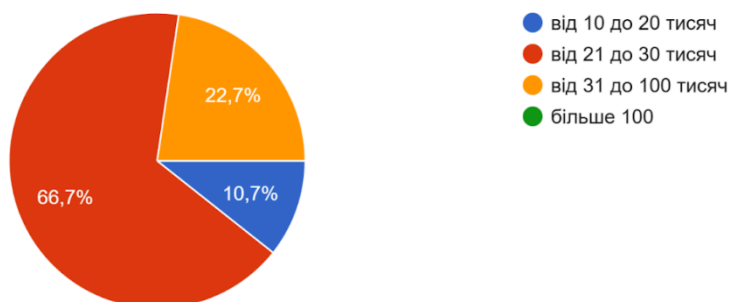
9. Чи отримували ви житло під час проходження служби?

150 відповідей



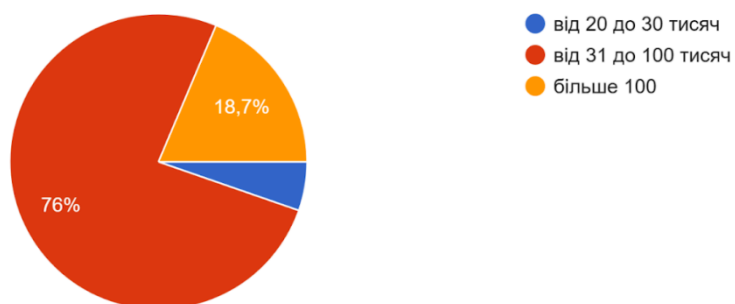
10. Який рівень вашої заробітної плати на сьогодні?

150 відповідей



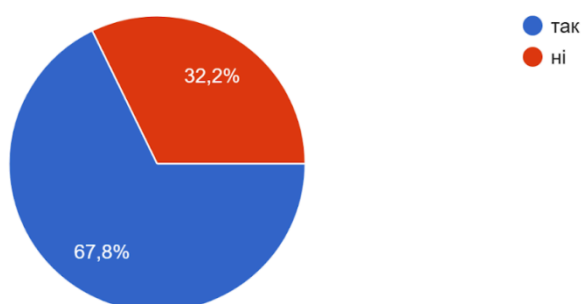
11. Який рівень заробітної плати повинен задовольняти ваші потреби?

150 відповідей



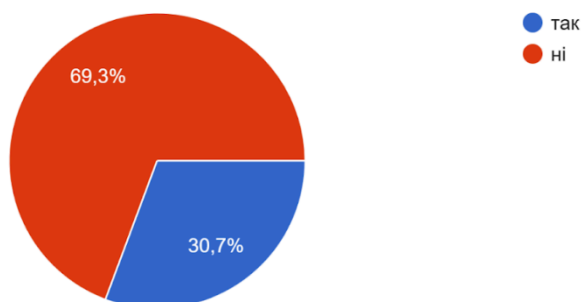
12. Чи на належному рівні надається медична допомога?

149 відповідей



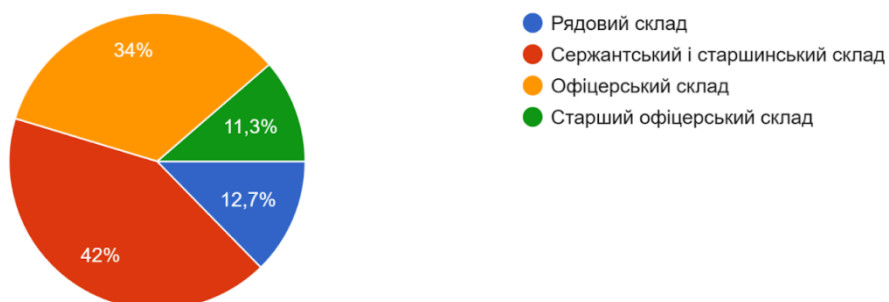
13. Чи переконані ви у безпеці життя Вас і членів вашої родини?

150 відповідей



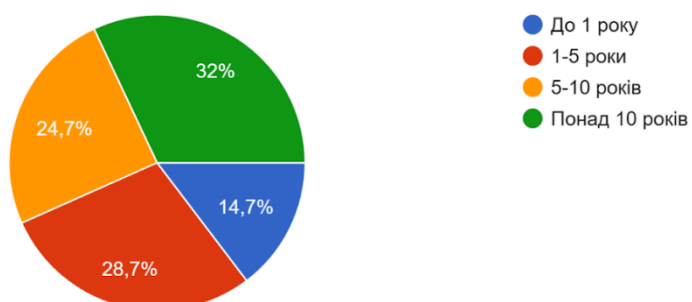
14. Військовий статус

150 відповідей



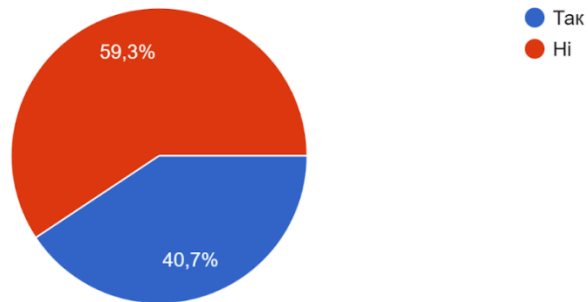
15. Досвід служби:

150 відповідей



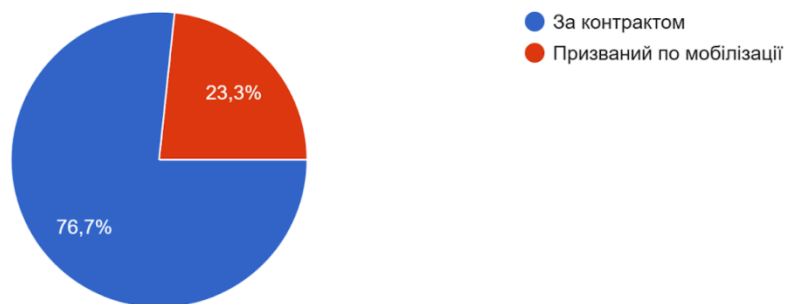
16. Чи перебували Ви в зоні бойових дій після 2014 року?

150 відповідей



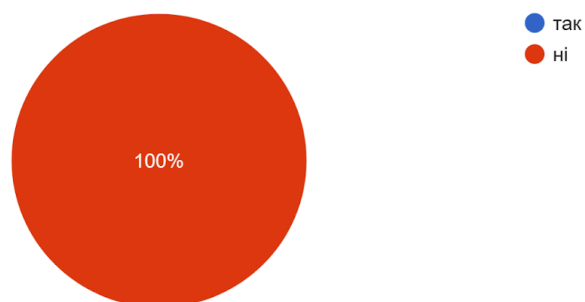
17. Ви проходите службу?

150 відповідей



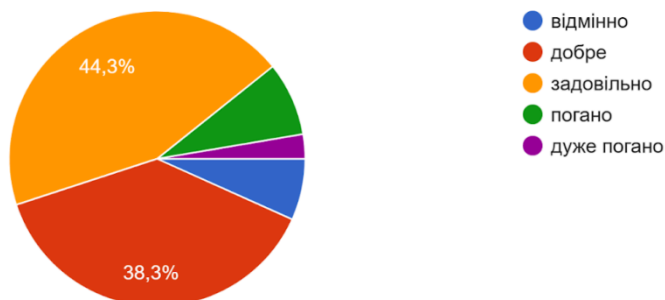
18. Чи притягувались Ви до кримінальної відповідальності?

150 відповідей



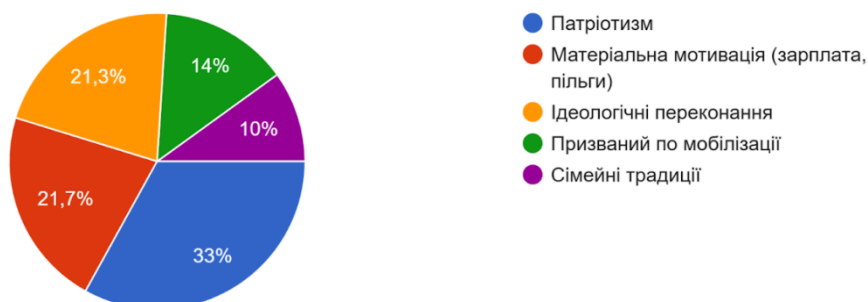
19. Як ви оцінюєте рівень проходження військової служби в умовах воєнного стану?

149 відповідей



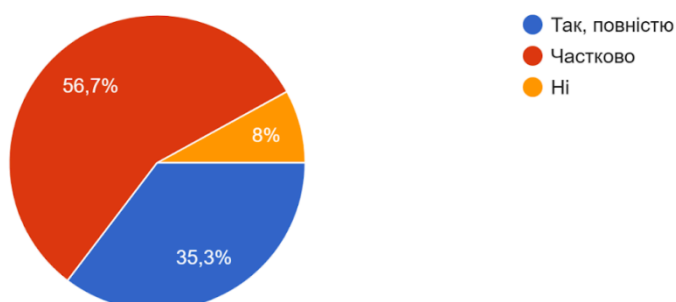
20. Чому Ви обрали службу в ДПСУ? (можна обрати кілька варіантів)

146 відповідей



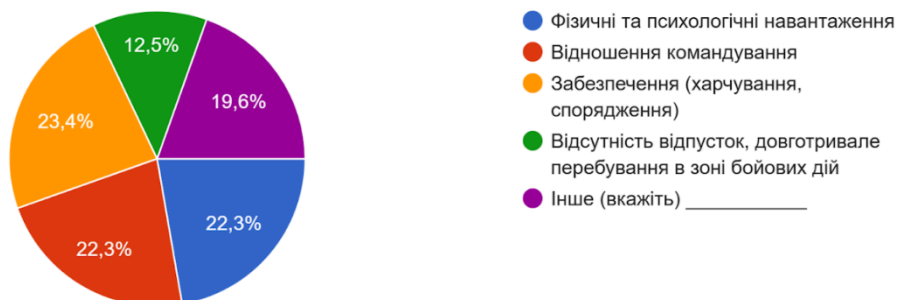
21. Чи задоволені Ви умовами служби?

150 відповідей



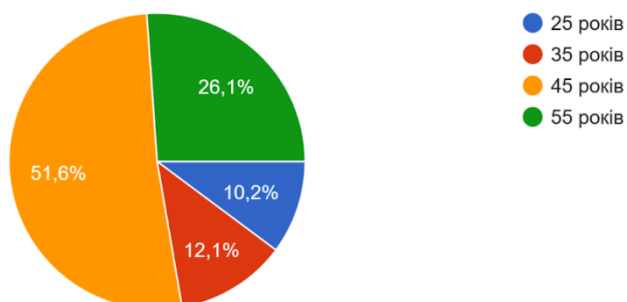
22. Що саме Вас найбільше не влаштовує в службі? (можна обрати кілька варіантів)

133 відповіді



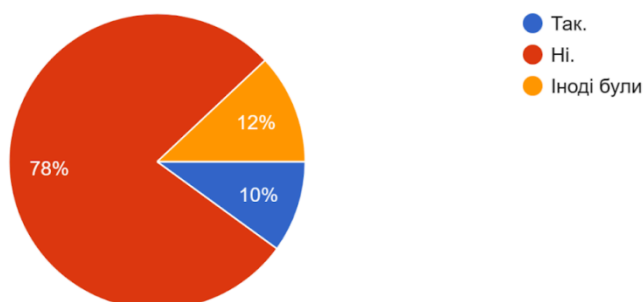
23. Який на вашу думку оптимальний вік припинення військової служби?

148 відповідей



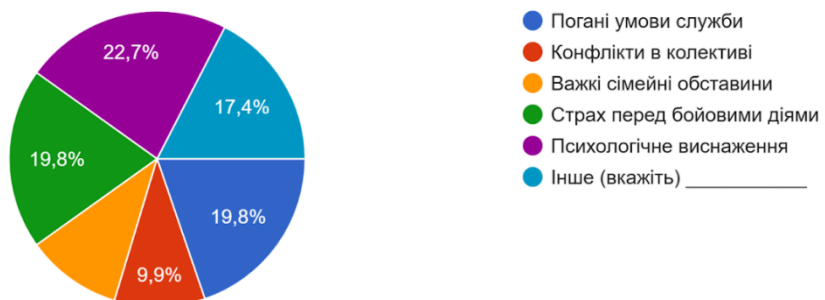
24. Чи були у Вас або Ваших знайомих думки про самовільне залишення військової частини?

150 відповідей



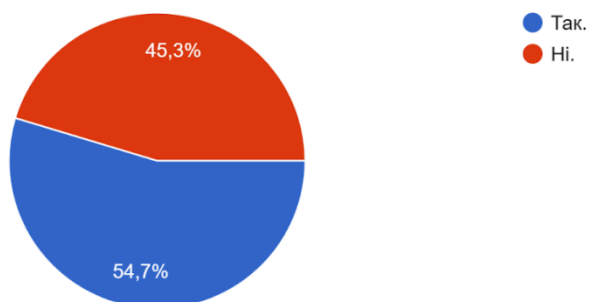
25. Якщо так, що могло бути причиною таких думок? (можна обрати кілька варіантів)

92 відповіді



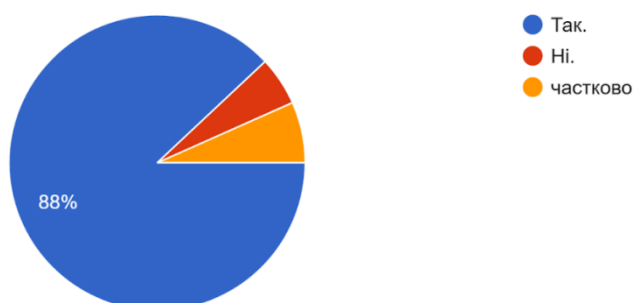
26. Чи відомі вам випадки самовільного залишення військової частини?

150 відповідей



27. Чи знайомі Ви з відповідальністю за самовільне залишення ВЧ?

150 відповідей



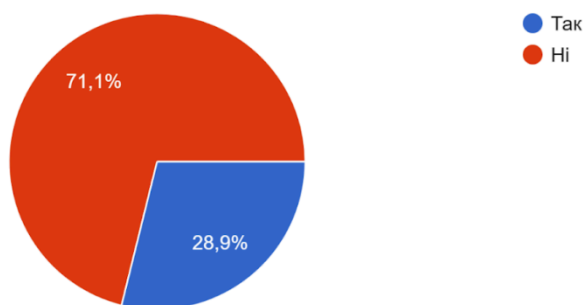
28. Що, на Вашу думку, могло б знизити кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

145 відповідей



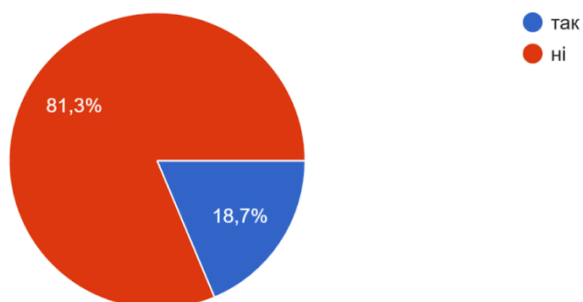
29. На Вашу думку, посилення відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

149 відповідей

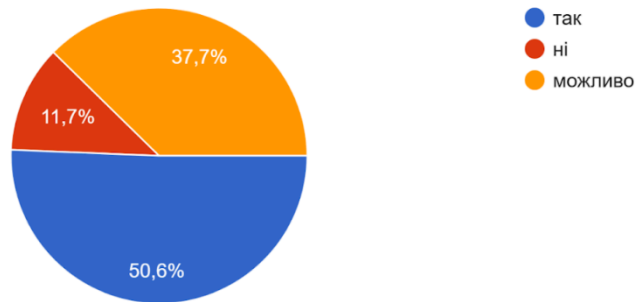


30. На Вашу думку, пом'якшення чи звільнення від відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

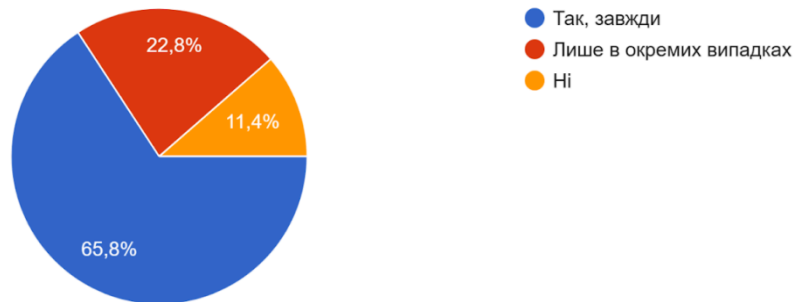
149 відповідей



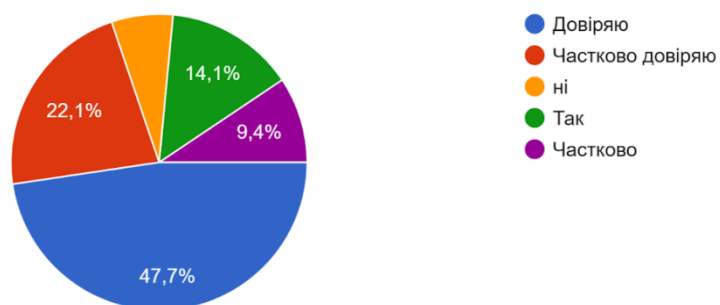
31. Чи впливають, на Вашу думку, сімейні чи побутові проблеми на кількість випадків СЗЧ?
150 відповідей



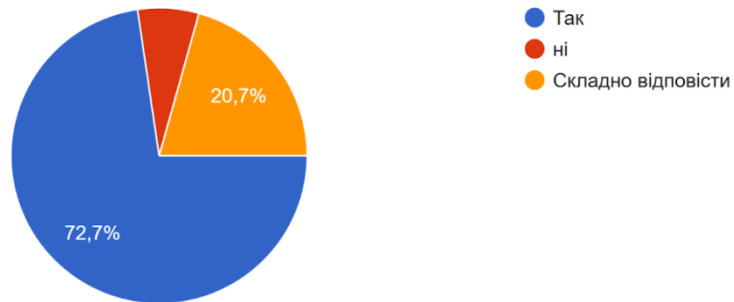
32. Чи є у Вас можливість звернутися до психолога?
149 відповідей



33. Ваш рівень довіри до керівництва В/ч?
149 відповідей



34. Чи готові Ви до застосування зброї та спец засобів у критичній (екстремальній ситуації)?
150 відповідей



35. Яким чином потрібно покращити умови проходження військової служби?
148 відповідей



ДОДАТОК D**АНКЕТА**

Шановні колеги!

Звертаємося до Вас із проханням надати відповіді на запропоновані запитання, обравши правильний, на Вашу думку, варіант. Якщо Ви вважаєте за необхідне, можна надати на конкретне запитання розгорнуту відповідь. Щиро дякуємо за приділену увагу та допомогу в науковому дослідженні, результати якого можуть бути використані для аналізу причин та умов самовільного залишення військової частини або місця служби, аналізу особливості особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби, аналізу загальносоціальних заходів самовільного залишення військової частини або місця служби, вдосконалення правового регулювання застосування ст. 407 КК України та її практичного застосування.

1. Ваш вік:

до 20 років
21-25 років
26-30 років
31-40 років
понад 40 років

2. Ваш рівень освіти:

середня освіта
професійно-технічна освіта
бакалавр
магістр

3. Ваш сімейний стан:

неодружений/а
одружений/а
розлучений/а
у фактичних шлюбних відносинах

4. Ваш робочий стаж:

0-1 рік
2-5 років
6-10 років
11-20 років
більше 20 років

5. Наявність дітей

немає

1

2

3 і більше

6. Чи маєте ви власний транспорт?

так

ні

7. Чи є у вас житло?

власний будинок/квартира

службове житло

гуртожиток

винаймаю

інше

8. Чи перебуваєте ви у черзі на отримання житла?

так

ні

9. Чи отримували ви житло під час проходження служби?

так

ні

10. Який рівень вашої заробітної плати на сьогодні?

від 10 до 20 тисяч

від 21 до 30 тисяч

від 31 до 100 тисяч

понад 100

11. Який рівень заробітної плати повинен задовольняти ваші потреби?

від 20 до 30 тисяч

від 31 до 100 тисяч

понад 100

12. Чи на належному рівні надається медична допомога?

так

ні

13. Чи переконані ви у безпеці життя Вас і членів вашої родини?

так

ні

14. Військовий статус:

рядовий склад
сержантський і старшинський склад
офіцерський склад
старший офіцерський склад

15. Досвід служби:

до 1 року
1-5 роки
5-10 років
понад 10 років

16. Чи перебували Ви в зоні бойових дій після 2014 року?

так
ні

17. Ви проходите службу?

за контрактом
призваний по мобілізації

18. Чи притягувались Ви до кримінальної відповідальності?

так
ні

19. Як Ви оцінюєте рівень проходження військової служби в умовах воєнного стану?

відмінно
добре
задовільно
погано
дуже погано

20. Чому Ви обрали службу в ДПСУ?

патріотизм
матеріальна мотивація (зарплата, пільги)
ідеологічні переконання
призваний по мобілізації
сімейні традиції

21. Чи задоволені Ви умовами служби?

так, повністю
частково
ні

22. Що саме Вас найбільше не влаштовує в службі? (можна обрати кілька варіантів)

фізичні та психологічні навантаження

ставлення командування

забезпечення (харчування, спорядження)

відсутність відпусток, довготривале перебування в зоні бойових дій

інше (вказіть) _____

23. Який, на Вашу думку, оптимальний вік припинення військової служби?

25 років

35 років

45 років

55 років

24. Чи були у Вас або Ваших знайомих думки про самовільне залишення військової частини?

так.

ні

25. Якщо так, що могло бути причиною таких думок? (можна обрати кілька варіантів)

погані умови служби

конфлікти в колективі

конфлікти з керівником

важкі сімейні обставини

страх перед бойовими діями

психологічне виснаження

інше (вказіть) _____

26. Чи відомі Вам випадки самовільного залишення військової частини?

так

ні

27. Чи стикалися Ви з відповідальністю за самовільне залишення ВЧ?

так

частково

ні

28. Що, на Вашу думку, могло б знизити кількість випадків самовільного залишення ВЧ? (можна обрати кілька варіантів).

покращення умов служби

краща робота військових психологів

гнучка система відпусток

посилення відповідальності
можливість переведення до інших в/ч
інше (вказіть) _____

29. На Вашу думку, посилення відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

так
ні

30. На Вашу думку, пом'якшення чи звільнення від відповідальності знизить кількість випадків самовільного залишення ВЧ?

так
ні

31. Чи впливають, на Вашу думку, сімейні чи побутові проблеми на кількість випадків СЗЧ?

так
ні
можливо

32. Чи є у Вас можливість звернутись до психолога?

так, завжди
лише в окремих випадках
ні

33. Ваш рівень довіри до керівництва В/ч?

довіряю
частково довіряю
ні

34. Чи готові Ви до застосування зброї та спецзасобів у критичній (екстремальній ситуації)?

так
ні
складно відповісти

35. Яким чином потрібно покращити умови проходження військової служби?

збільшити розмір заробітної плати
покращити організаційні умови проходження служби
змінити керівництво
інше

**Акти впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Висоцького Павла Геннадійовича
за темою «Самовільне залишення військової частини або місця служби:
кримінологічна характеристика та запобігання»**



ЗАТВЕРДЖУЮ

2024 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
Пенітенціарної академії України Висоцького Павла Геннадійовича на тему
«Самовільне залишення військової частини або місця служби:
кримінологічна характеристика та запобігання» у наукову діяльність
Національного університету «Чернігівська політехніка»**

Комісія у складі:

Голова – Кальченко В.В., проректор з науково-педагогічної роботи, д.т.н., професор.

Члени комісії:

1. Селецький О.В., декан юридичного факультету, к.ю.н., доцент;
2. Коломієць Н.В., завідувач кримінального права та правосуддя, д.ю.н., професор

склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження аспіранта Пенітенціарної академії України Висоцького П.Г. на тему «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» використовуються у науковій діяльності науково-педагогічними працівниками кафедр Національного університету «Чернігівська політехніка» для підготовки монографій, навчальних посібників, наукових статей: аспірантами, студентами бакалаврату та магістратури при написанні наукових статей, тез доповідей, студентських наукових робіт, рефератів, курсових робіт, а також при проведенні наукових і науково-практичних заходів (конференцій, семінарів, круглих столів).

Голова комісії:  В.В. Кальченко

Члени комісії:  О.В. Селецький

 Н.В. Коломієць



ЗАТВЕРДЖУЮ

2024 року

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Висоцького Павла Геннадійовича на тему «Самовільне залишення
військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та
запобігання» в освітній процес Національного університету «Чернігівська
політехніка»**

Комісія у складі:

Голова – Кальченко В.В., проректор з науково-педагогічної роботи, д.т.н., професор.

Члени комісії:

1. Селецький О.В., декан юридичного факультету, к.ю.н., доцент;
2. Коломієць Н.В., завідувач кримінального права та правосуддя, д.ю.н., професор.

склала цей акт про те, що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Висоцького П.Г. щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему: «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» в освітній процес та наукову діяльність Національного університету «Чернігівська політехніка».

Комісія дійшла висновку, що дисертаційне дослідження Висоцького Павла Геннадійовича на тему «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» становить цінність для наукової діяльності та навчального процесу, а саме:

1. Висоцький П. Г. Динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в період 2013-2019 рр. Правові новели. 2020. № 12. С. 86-91.
2. Висоцький П. Г. Кримінологічна характеристика факторів вчинення військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби. Прикарпатський юридичний вісник. 2021. № 4(39). С. 37-40.

3. Висоцький П. Г. Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. 2021. № 52. С. 58-61.

Результати дисертаційного дослідження Висоцького П.Г. на тему «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» впроваджено в освітній процес Національного університету «Чернігівська політехніка».

Голова комісії:  В.В. Кальченко

Члени комісії:  О.В. Селецький

 Н.В. Коломієць



НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

11 жовтня 2024 року

Шановний Павле Геннадійовичу!

Мною було розглянуто Ваші пропозиції щодо законодавчого врегулювання питання кримінологічної характеристики та запобігання самовільного залишення військової частини або місця служби, підготовлені на підставі дисертаційного дослідження на тему: «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання». За результатами розгляду інформуємо, що Ваші висновки є актуальними та можуть бути впроваджені в законодавчу роботу.

Зокрема, заслуговує уваги Ваша пропозиція щодо необхідності закріплення в Примітці до ст. 407 КК України визначення поняття «самовільне залишення військової частини або місця служби».

Визначення єдиного поняття самовільного залишення військової частини або місця служби є необхідним для усунення правових колізій та чіткого розмежування різних видів злочинів, таких як дезертирство. Єдине визначення дозволить уникнути неоднозначного тлумачення в законодавстві та правозастосуванні.

Також важливою є Ваша ініціатива щодо доповнення Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» та інших нормативних актів єдиним поняттям «військова частина» та «місце служби». Це сприятиме покращенню правозастосовної практики та допоможе уникнути подвійного тлумачення, що забезпечить більшу правову визначеність і ефективність у регулюванні питань військової служби.

Окрім цього, Ви підкреслюєте доцільність відновлення роботи військових судів та введення обов'язкового використання поліграфа у провадженнях, пов'язаних із самовільним залишенням військової частини, що може підвищити ефективність розслідування таких справ

Ваші наукові розробки можуть стати основою для подальших законодавчих ініціатив, що значно покращить практику правозастосування та профілактику правопорушень серед військовослужбовців.

Висловлюю щирі вдячність за вашу ініціативу. Громадська думка та пропозиції, які вказують на необхідність внесення змін до чинного законодавства, є надзвичайно цінними та важливими для парламентської роботи. Ваш внесок сприяє удосконаленню правової системи і буде врахований у процесі законотворчої діяльності.

З повагою до Вас
народний депутат України



М.С. Мезенцева-Федоренко





Прокуратура України
**ЧЕРНІГІВСЬКА СПЕЦІАЛІЗОВАНА ПРОКУРАТУРА
 У СФЕРІ ОБОРОНИ ЦЕНТРАЛЬНОГО РЕГІОНУ**

14013, м. Чернігів, вул. Шевченка, 57, тел./факс (0462)666-133
 e-mail vpchernigiv@vppnr.gp.gov.ua

15.05.25 № 8/4

на № 78/1 від 15.05.25

**Довідка про впровадження
 результатів дисертаційного дослідження**

Висоцького Павла Геннадійовича на тему: «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» *на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права за спеціальністю 12.00.08 - кримінальне право та кримінологія*

Цією довідкою посвідчую, що **результати дисертаційного дослідження** аспіранта Пенітенціарної академії України Висоцького Павла Геннадійовича на тему: «Самовільне залишення військової частини або місця служби: кримінологічна характеристика та запобігання» використовуються у практичній діяльності Чернігівською спеціалізованою прокуратурою у сфері оборони під час досудового розслідування кримінальних правопорушень (проваджень), передбачених ст. 407 КК України.

Вказане дисертаційне дослідження Висоцького П.Г. на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі права присвячене актуальній темі, має необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичне значення та характеризується науковою новизною, враховуються також наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

- 1) Висоцький П. Г. Динаміка самовільного залишення військової частини або місця служби в період 2013-2019 рр. *Правові новели*. 2020. № 12. С. 86-91.
- 2) Висоцький П. Г. Кримінологічна характеристика факторів вчинення військовослужбовцем самовільного залишення військової частини або місця служби. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 4(39). С. 37-40.
- 3) Висоцький П. Г. Аналіз ознак особи військовослужбовця, яка самовільно залишила військову частину або місце служби. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. № 52. С. 58-61.

Керівник Чернігівської спеціалізованої
 прокуратури у сфері оборони
 Центрального регіону



Кирило ПІЧУНОВ